

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Temel İslam Bilimleri

Kelam Bilim Dalı

Doktora Tezi

**SON DÖNEM OSMANLI KELAMINDA NÜBÜVVET TARTIŞMALARI
(19. YÜZYIL SONU 20. YÜZYIL BAŞI)**

Muhlis KÖRPE
ORCID: 0000-0003-3758-0080

Danışman
Doç. Dr. Mehmet Emin GÜNEL
ORCID: 0009-0002-3893-0986

Konya – 2026

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tez Jüri Üyeleri

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhlis Körpe
	Numarası	20810601016
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kelam
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mehmet Emin Günel
	Tezin Adı	Son Dönem Osmanlı Kelamında Nübüvvet Tartışmaları (19. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başı)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **Son Dönem Osmanlı Kelamında Nübüvvet Tartışmaları (19. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başı)** başlıklı bu çalışma **07/04/2026** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora / Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler	
	Unvanı	Adı ve Soyadı
1	Doç. Dr.	Mehmet Emin Günel
2	Prof. Dr.	Kamil Güneş
3	Prof. Dr.	Mehmet Bahaüddin Varol
4	Prof. Dr.	Sefa Bardakçı
5	Prof. Dr.	Hüseyin Aydın

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhlis Körpe
	Numarası	20810601016
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kelam
	Programı	Doktora
	Tezin Adı	Son Dönem Osmanlı Kelamında Nübüvvet Tartışmaları (19. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başı)

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

ÖN SÖZ

Osmanlı düşünce dünyası, 19. yy'ın sonu ve 20.yy'ın ilk çeyreğinde modern meydan okumalara tanıklık etmiştir. Batı kaynaklı materyalist ve pozitivist düşüncelerin, yalnız akademik bir tartışma konusu olmaktan çıkıp inanç esaslarını tehdit eden bir ideolojiye dönüştüğü bu dönemde, İslam düşüncesinin dinamik savunma hattını Kelam ilmi oluşturmuştur. Özellikle ulûhiyet tartışmalarından sonra merkezi bir gündem yapılan “nübüvvet” meselesi, dönem kelamcıları için sadece teolojik bir izah değil, aynı zamanda dinin ve vahyin meşruiyetini koruma mücadelesi haline gelmiştir.

Bu çalışmayı hazırlamaya sevk eden temel saik, İslam düşüncesinin karşılaştığı bu kırılma noktasında, ulemamızın modern eleştirilere karşı geliştirdiği kelimî müdafaa ve inşa ettikleri yeni savunma dilini anlama arzusudur. Çalışmamızda, modern bilimin ve oryantalist literatürün Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şahsiyetine, psikolojisine ve risaletinin kaynağına yönelik metodik tenkitlere karşı; Arapkirli Hüseyin Avni (1864-1954), Abdullatif Harpûti (1842-1916), İzmirli İsmail Hakkı (1869-1946), Manastırlı İsmail Hakkı (1846-1912), Sırrı Girîdi (1844-1895), İsmail Fennî Ertuğrul (1855-1946), Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (1865-1914), Ferid Kam (1864-1944), Seyyid Mehmed Nesib (1873-1930), Ahmed Hamdi Akseki (1887-1951), Şeyhulislam Musa Kazım (1858-1920), Babanzâde Mustafa Zihni (1850-1920), Said Nursî (1877-1960) gibi dönemin önde gelen şahsiyetlerin cevapları mercek altına alınmıştır.

Araştırma sürecinde karşılaşılan en temel güçlük, incelenen kelamcıların eleştirilere cevap verme yöntemlerinin ve bu yöntemlerin fikrî derinliklerinin farklılık arz etmesidir. Kimi müellifler nübüvvet savunusu için müstakil eserler ve reddiyeler kaleme alırken, kimileri ise düşüncelerini dergi makalelerine, gazete sütunlarına veya tercüme ettikleri eserlerin dipnotlarına derç etmişlerdir. Dolayısıyla bu tez, dağınık haldeki bu argümanların titizlikle taranması, tasnif edilmesi ve satır aralarından süzülerek sistematik bir bütünlüğe kavuşturulması çabasının bir ürünüdür. Çalışmada, muhafazakâr veya metodik savunma eğilimine sahip bu âlimlerin, “mekanik evren”, “yardımcısız akıl” ve “tarihselcilik” gibi modern paradigmalara karşı bazen geleneği koruyarak, bazen de yeni sentezler üreterek nasıl bir duruş sergiledikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma, konunun teorik çerçevesinin çizildiği ve genel nübüvvet tartışmalarının ele alındığı birinci bölüm ile Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şahsiyetine yönelik spesifik iddiaların ve nübüvvetini ispat eden delillerinin incelendiği ikinci bölümden oluşmaktadır.

Bu uzun ve meşakkatli akademik yolculuğun nihayete ermesinde şüphesiz birçok ismin emeği ve desteği bulunmaktadır. Öncelikle, çalışmanın konusunun belirlenmesinden

tamamlanmasına kadar geçen süreçte engin bilgisi, akademik tecrübesi ve nazik üslubuyla bana rehberlik eden, kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Mehmet Emin Günel'e en derin şükranlarımı sunarım.

Tezin hazırlık ve yazım aşamalarında kıymetli vakitlerini ayırarak çalışmayı titizlikle inceleyen, yapıcı eleştirileri ve yönlendirmeleriyle tezin akademik kalitesinin artmasına vesile olan Tez İzleme Komitesi üyeleri Prof. Dr. Kamil Güneş ve Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin Varol hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca akademik vizyonlarından istifade ettiğim ve kıymetli fikirleriyle ufkumu açan Prof. Dr. Ahmet Sait Özkul ve Prof. Dr. Ali Murat Alparslan'a müteşekkirim.

Çalışmanın teknik altyapısında ve kaynaklara erişim noktasında yardımlarını esirgemeyen değerli meslektaşım ve kardeşim Dr. Ramazan Furkan Özkul'a teşekkür ederim.

Son olarak, akademik hayatın zorluklarını benimle birlikte göğüsleyen, sabır ve fedakârlıklarıyla her daim yanımda olan, varlıklarıyla bana güç veren kıymetli aileme minnettarım.

Muhlis KÖRPE

Nisan 2026

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
ÖZET.....	xi
ABSTRACT.....	xii

GİRİŞ

1. SON DÖNEM OSMANLI KELAMINDA MODERN NÜBÜVVET SAVUNUSU: ELEŞTİRİLER, PROBLEMLER VE YENİ YÖNELİMLER

1.1. Araştırmanın Konusu ve Temel Problematikler.....	1
1.2. Konunun Seçilme Gerekçesi.....	3
1.3. Tezin Literatürdeki Yeri, Özgün Değeri ve Farkı.....	3
1.4. Tezin Alana Katkısı.....	4
1.5. Konu ile İlgili Bugün Gelinek Nokta.....	5
1.6. Tezin Kapsamı ve Sınırları.....	5
1.7. Cevap Aranılan Sorular.....	5

İKİNCİ BÖLÜM

2. TARTIŞMALAR BAĞLAMINDA SON DÖNEM OSMANLI KELAMINDA NÜBÜVVET ANLAYIŞI

2.1. Nübüvvetin Mahiyeti.....	7
2.1.1. Nübüvvet Kavramına Yönelik Semantik Tahliller.....	7
2.1.1.1. Peygamberliğin Mahiyetine İlişkin Tanımlar.....	8
2.1.1.2. Resul ve Nebi Kavramlarının Farkı.....	9
2.1.2. Nübüvvet Kaynağı Tartışmaları.....	11
2.1.2.1. Vahiy ve Nübüvvetin Beşerî Kaynaklı Olduğuna Dair Yaklaşımlar.....	11
2.1.2.2. Vahyin Tanımı ve İlahi Kaynaklı Olduğuna Dair Deliller.....	12
2.1.2.3. Peygamberlerin İsmeti ve Deha Yaklaşımına Karşı Cevaplar.....	15
2.2. Nübüvvetin Gerekliliği.....	19
2.2.1. Peygamberlerin Bilgi Kaynağı Tartışmaları.....	19
2.2.1.1. Peygamberlerin Bilgi Kaynağına Dair Farklı Yaklaşımlar.....	20
2.2.1.2. Vahyin Bilgi Kaynağı Oluşuna Dair Deliller ve Cevaplar.....	21
2.2.2. Aklın Yeterli Olup Nübüvvet İhtiyaç Bırakmadığı Tartışmaları.....	24
2.2.2.1. Aklın Tek Başına Yeterli Olmadığına Dair Yaklaşımlar.....	25
2.2.2.2. Peygamberlerin Toplumsal ve Bireysel Hayatta Rehberliği.....	27
2.2.2.3. Peygamberlerin Akla Rehber Olması ve Aklın Sınırları.....	29
2.2.2.4. Tarihi ve Sosyolojik Açından Aklın Yetersizliği.....	31
2.2.3. Dinlerin İnsan Eseri Olduğu Tartışmaları.....	32
2.2.3.1. Beşerî Din Yaklaşımları ve Tabii Din Eleştirisi.....	32
2.2.3.2. İlahi Dinin Üstünlüğü ve Nübüvvetin Gerekliliği.....	35
2.2.4. Mekanik Evren Modelinde Nübüvvet Yaklaşımı.....	36
2.2.4.1. Mekanik Evren Anlayışı ve Doğal Din Yaklaşımı.....	36

2.2.4.2. Bu Kelamın Mekanik Evren Modeli Eleştirisi ve Nübüvvetin Gerekliği .	38
2.2.5. Ahlak ve Sosyal Hayatta Peygamber İhtiyacı	40
2.2.5.1. Peygambere İhtiyaç Olmadığına Dair İddialar.....	41
2.2.5.2. Kelamcılarının Cevapları ve Dinin Toplumsal Faydaları	41
2.2.6. Bilimin Nübüvvete İhtiyaç Bırakmadığı Tartışmaları.....	43
2.2.6.1. Nübüvvete Karşı İleri Sürülen İddialar	43
2.2.6.2. Bir Kısım Batılı Filozofların Nübüvvet Hakkında İddiaları	44
2.2.6.3. Pozitif İlim ve Din	45
2.2.6.4. Dönem Kelamcılarının Cevapları.....	45
2.2.6.4.1. Pozitif Bilimin Tanımı ve İlgi Alanı	46
2.2.6.4.2. Pozitif Bilim ve Bilgi Edinme Yolları.....	47
2.2.7. Sınıf Çatışmaları ve Peygamberlik Tartışmaları	49
2.2.8. İlk Peygamber Tartışmaları	52
2.2.9. Peygamberlerin Milli Olması Tartışmaları.....	53
2.3. Nübüvvet Tartışmaları.....	54
2.3.1. Peygamberlere Yönelik Eleştiriler	54
2.3.1.1. Hz. Musa'nın Din ve Devlet Kurucusu Olduğu Tartışmaları	54
2.3.1.2. Hz. İsa'nın Bir Din Getirmediğine Yönelik Tartışmalar.....	56
2.3.1.3. Hz. İsa'nın Babasız Dünyaya Geldiğine Yönelik Tartışmalar	58
2.3.1.3.1. Kur'ânî Nasların Açıklığı ve Tevil Tartışmaları	63
2.3.1.4. İslamiyet'in Hz. Muhammed'in (s.a.v) Eseri Olduğu Tartışmaları	65
2.3.2. İlahi Kitaplara Yönelik Eleştiriler	69
2.3.2.1. Kur'ân-ı Kerim'in Tahrif Edildiğine Yönelik Tartışmalar.....	69
2.3.2.2. Kur'ân'ın, İlahî Kitapların Tekâmülü Olduğuna Yönelik Tartışmalar	72
2.3.2.3. Kur'ân'ın Tertibine Yönelik Tartışmalar	75
2.3.2.4. Kur'ân'ın Akıldan Çok Kalplere Hitap Ettiğine Yönelik Tartışmalar	77
2.3.3. Mucizelere Yönelik Tartışmalar.....	79
2.3.3.1. Mucizenin Tanımına Yönelik Tartışmalar	79
2.3.3.2. Mucizenin İmkânına Yönelik Tartışmalar	81
2.3.3.3. Tabiî Nedensellik Bağlamında Mucizelere Yönelik Tartışmalar.....	85
2.3.3.4. Mucizelerin Tabiat Kanunlarıyla İlişkisine Yönelik Tartışmalar.....	89
2.3.3.5. Mucizelerin Teviline Yönelik Tartışmalar	92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HZ. MUHAMMED'İN (S.A.V.) NÜBÜVVETİ

3.1. Nübüvvetine Yönelik Tartışmalar	96
3.1.1. Hz. Peygamber'in Aşkın Kaynağına Yönelik Tartışmalar.....	96
3.1.2. Hz. Peygamber'in İsmetine Yönelik Tartışmalar.....	100
3.1.3. Hz. Peygamber'in Başarısının Dehasının Eseri Olduğu Tartışmaları.....	103
3.1.4. Hz. Peygamber'in Kişiliğine Yönelik Tartışmalar.....	106
3.1.5. Hz. Peygamber'in Psikolojik Sağlığına Yönelik İddialar	109
3.1.6. Hz. Peygamber'in Mucizelerine Yönelik Tartışmalar	113

3.1.7. Hz. Peygamber'in İlahî Kitaplarda Müjdelendiği Tartışmaları.....	116
3.1.8. Hz. Peygamber'in Ümmiliğine Yönelik İddialar	120
3.2. Nübüvvetinin İspatı	125
3.2.1. Hz. Peygamber'in Nübüvvetini İspat Eden Deliller.....	125
3.2.2. Hz. Peygamber'in Mucizeleri.....	125
3.2.2.1. Hz. Peygamber'in Mucizelerinin Kısımları	127
3.2.2.2. İrhâsât	127
3.2.2.3. Aklî Mucizeler.....	128
3.2.2.4. Hissî Mucizeler.....	133
3.2.2.4.1. Zâtî Mucizeler	134
3.2.2.4.2. Canlılarda Meydana Gelen Mucizeler.....	135
3.2.2.4.3. Cansızlarda Meydana Gelen Mucizeler.....	136
3.3. Nübüvvetin Özellikleri	137
3.3.1. Hâtemiyet	137
3.3.2. İslamiyet'in En Üstün Din Olması ve Diğer Dinleri Nesh Etmesi.....	138
3.3.3. Hz. Peygamber'in Bütün İnsanlara Gönderilmesi.....	141
3.3.4. Hz. Peygamber'e Cevâmiu'l-Kelîm Verilmesi	142
3.3.5. Hz. Peygamber'e İsrâ ve Miracın Verilmesi.....	142

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SONUÇ

KAYNAKÇA	147
-----------------------	------------

KISALTMALAR LİSTESİ

a.mlf.	Aynı müellif
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviri
der.	Derleyen
Hz.	Hazreti
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallahü aleyhi ve sellem
t.y.	Tarih yok
Thk.	Tahkik
trc.	Tercüme
y.y.	Yayın yeri yok

ÖZET

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Kelam Bilim Dalı
Doktora Tezi

SON DÖNEM OSMANLI KELAMINDA NÜBÜVVET TARTIŞMALARI (19. YÜZYIL SONU 20. YÜZYIL BAŞI)

Muhlis KÖRPE

Bu çalışma, XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başı, son dönem Osmanlı kelamında nübüvvet konusuna yönelik iddiaları incelemeyi ve dönem kelamcılarının bu iddialara verdikleri cevapları bütüncül olarak ele almayı amaçlamaktadır. Özellikle Batılı bir kısım düşünürlerin ve onlardan etkilenen bazı Osmanlı aydınlarının, modern bilimler ve psikolojik yaklaşımlarla peygamberliği beşerileştirme çabaları karşısında, dönem kelamcılarının geliştirdiği savunmacı ve sentezci yaklaşımlar değerlendirilmektedir. Bu bağlamda nübüvvet, risalet, vahiy, mucize-tabiat kanunları ilişkisi, Hz. İsa ve Hz. Musa'nın peygamberliği, Hz. Peygamber'in şahsiyeti, Kur'ân'ın kaynağı, akıl-vahiy ilişkisi gibi temel hususlar tartışmanın eksenini oluşturmaktadır. Bir kısım Batılı düşünürler ve onlardan etkilenen bazı Osmanlı aydınları, nübüvveti beşerî unsurlarla açıklayan indirgemeci yaklaşımlar sergilemiş; peygamberliğin bilimsel, psikolojik, tarihsel ve toplumsal faktörlere dayandığını iddia etmişlerdir. Dönemin bir kısım kelamcıları, bu iddialara karşı kelam geleneğini devam ettirmiş, diğer kısmı da modern bilim, psikoloji ve felsefe verileriyle sentezleyerek cevap vermişlerdir. Özellikle nübüvvetin tabî bir kabiliyet ya da deha ile ilişkilendirilmesi, Hz. Peygamber'in kişisel ve toplumsal başarısının beşerileştirilmesi veya Kur'ân'ın önceki kitaplardan alındığı iddiaları, kelamcılar tarafından mantıkî, naklî ve tarihî verilerle reddedilmiştir. Bu dönemde yapılan tartışmalar, nübüvvetin itikad, ahlak, toplum, bilim ve tarih bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Dönem kelamcılarının iddialara yönelik cevapları; nübüvvetin modern dönem düşüncesine uygun olarak yeniden temellendirilmesi, kavramsal çerçevesinin çizilmesi ve Müslümanların inanç esaslarının korunması açısından önemli bir miras bırakmıştır. Ayrıca bu çalışmada, mekanik evren modelinin Tanrı'nın âleme müdahalesini ve dolayısıyla peygamberlik müessesesini gereksiz kıldığı yönündeki iddialara karşı, kelamcıların ilahi yaratma ve müdahalenin her an devam ettiğini savunarak mucizelerin imkânını nasıl temellendirdikleri de incelenmektedir. Bilgi kaynağı olarak aklın tek başına yeterli olduğu yönündeki rasyonalist eleştirilere karşılık, aklın sınırlarına dikkat çekilmiş ve bilhassa ahiret ile gayb gibi konularda vahyin rehberliğine duyulan mantıksal zorunluluk vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, Hz. Peygamber'in şahsiyetine yönelik sara veya histeri hastası olduğu şeklindeki asılsız ithamlar ile onun ismet sıfatına yöneltilen eleştiriler, dönem kelamcıları tarafından hem tarihi hem de bilimsel gerçeklikten uzak bulunarak reddedilmiştir. Son olarak kelamcılar, Hz. Peygamber'in önceki din adamlarından eğitim aldığı yönündeki ithamlara karşı çıkarak onun ümmiliğini, risaletinin en güçlü delillerinden biri olarak sunmuş; hissî mucizelerin ise tabiat kanunlarına zıt bir imkânsızlık değil, halkı ikna etmek için bir gereklilik ve mütevâtir bir tarihî olgu olduğunu kanıtlayarak İslam'ın inanç esaslarını etraflıca korumuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Nübüvvet (Peygamberlik), Son Dönem Osmanlı Kelamı, Peygamberliğin Beşerileştirilmesi, Akıl-Vahiy İlişkisi, Mucize ve Tabiat Kanunları

ABSTRACT

Necmettin Erbakan University, Graduate School of Social Sciences
Department of Basic Islamic Sciences
Division of Kalām
Doctoral Thesis

THE NUBUWWAH DISCUSSIONS IN LATE PERIOD OF OTTOMAN KALAM (LATE 19. CENTURY - EARLY 20. CENTURY)

Muhlis KÖRPE

This study examines the claims directed at nubuwwa (prophethood) in late Ottoman kalām during the late nineteenth and early twentieth centuries and considers, in a holistic manner, the responses formulated by theologians of the period. It evaluates the defensive and synthetic strategies developed in response to attempts -advanced by certain Western thinkers and Ottoman intellectuals influenced by them- to humanize prophethood through modern scientific and psychological approaches. In this connection, the discussion revolves around such foundational issues as nubuwwa, risāla, wahy, the relationship between miracle and the laws of nature, the prophethood of Jesus and Moses, the personality of the Prophet Muhammad (pbuh), the origin of the Qur’ān, and the relation between reason and revelation. Some Western thinkers and Ottoman intellectuals influenced by them adopted reductionist accounts that explained nubuwwa through human factors, claiming that prophethood rests on scientific, psychological, historical, and social determinants. Theologians of the period responded in two ways: some extended the classical kalām tradition, while others synthesized it with insights from modern science, psychology, and philosophy. Claims that nubuwwa is merely a natural aptitude or a form of “genius,” that the Prophet’s personal and social success can be fully humanized, or that the Qur’ān was derived from earlier scriptures were rejected on logical, textual (scriptural), and historical grounds. These debates show that nubuwwa must be assessed across the interrelated domains of creed, ethics, society, science, and history. The responses of late Ottoman theologians thus constitute an important legacy: they re-grounded nubuwwa in ways compatible with modern thought, clarified its conceptual framework, and contributed to safeguarding the doctrinal tenets of Muslims. The study also examines responses to claims based on the mechanistic model of the universe, which suggested that divine intervention- and consequently prophethood- was unnecessary. Theologians argued that divine creation and intervention continue at every moment, thereby establishing the metaphysical possibility of miracles. In response to rationalist critiques asserting that reason alone is sufficient as a source of knowledge, theologians emphasized the limits of reason and the necessity of revelation, especially regarding the afterlife and the unseen (ghayb). Accusations that the Prophet Muhammad suffered from epilepsy or hysteria were rejected as historically unfounded and scientifically untenable. Finally, theologians refuted claims that the Prophet had received instruction from earlier religious figures, presenting his ummī status as strong evidence of his prophethood. They also argued that sensory miracles are not violations of natural laws but extraordinary events permitted by divine will and historically transmitted through widely attested reports (mutawātir), thereby defending the foundational beliefs of Islam.

Keywords: Prophethood (Nubuwwa), Late Ottoman Kalām, Humanization of Prophethood, Reason-Revelation Relationship, Miracle and Natural Laws

GİRİŞ

1. SON DÖNEM OSMANLI KELAMINDA MODERN NÜBÜVVET SAVUNUSU: ELEŞTİRİLER, PROBLEMLER VE YENİ YÖNELİMLER

On dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başları, Osmanlı düşünce dünyasında köklü paradigmaların sarsıldığı ve yeni felsefi arayışların arttığı bir dönemi temsil etmektedir. Son dönem Osmanlı kelamına bakıldığında, hâkim olan Aristo felsefesi Batı felsefesine yerini bıraktığı görülmektedir.¹ Bu felsefi dönüşüm, teolojik tartışmaların merkezini de kaydırmış; Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliği (ulûhiyet) meselesinden sonra peygamberlik (nübüvvet) konusunu tartışmaların odağı haline getirmiştir.

Bu çalışmanın konusunun önemini belirleyen temel faktör, söz konusu dönemde nübüvvet meselesinin sadece teolojik bir tartışma değil, aynı zamanda materyalist, pozitivist ve seküler düşünce akımlarının İslam inancına yönelik çok yönlü eleştirilerin odak noktası haline gelmesidir. Dönemin materyalist ve pozitivist akımları, genelde nübüvvet kurumunu, özelde ise Hz. Peygamber'in risaletini modern bilim verileri ve eleştirel bir perspektif ile tartışma konusu yapmışlardır. Bu bağlamda konu, klasik kelam tartışmalarının ötesine geçerek, dinin ve vahyin modern dünyadaki meşruiyet krizine dönüşmüştür.

Batılı düşünürler ve onların etkisinde kalan bir kısım Osmanlı aydını, nübüvvete yönelik eleştirilerini psikoloji gibi yeni gelişen disiplinler, gözlem, akıl ve bilimsel verilerle temellendirme çabası içine girmişlerdir.² Bu durum, Osmanlı kelamcılarını, İslam Dininin temel bir esası olan peygamberlere ve kitaplara iman esasını korumak ve bu konuda şüpheleri gidermek adına yeni bir savunuyu yapmaya zorlamıştır.³ Dolayısıyla bu konu, kelamcılarının modernite ile karşılaşma anındaki reflekslerini ve dönüşümünü anlamak açısından hayati bir öneme sahiptir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Temel Problematikler

Bu tezin temel konusu, son dönem Osmanlı kelamcılarının, Batı kaynaklı felsefi akımların ve oryantalist çalışmaların genelde nübüvvete, özelde ise Hz. Peygamber'e yönelik iddialarına karşı geliştirdikleri savunma mekanizmalarıdır. Bu döneme bakıldığında, nübüvvet

¹ İzmirli İsmail Hakkı, *Muhassalü'l-Kelam Ve'l- Hikmeti* (Dâru'l-Hilâfet-i Aliyye: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1336), 13.

² (Abdullatif Harpûti, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam* (Dersaadet: Necm-i İstikbal Matbaası, 1330), 4-5; Manastırlı İsmail Hakkı, "*Hak ve Hakikat*", *Sebilürreşâd* 1-8/21-203 (1330), 1.

³ Manastırlı İsmail Hakkı, "*Hak ve Hakikat*", 12.

tartışmalarının merkezinde Hz. Peygamber'in risaletine yönelik çeşitli iddialar bulunmaktadır.⁴

Tezde ele alınan temel problemler şunlardır:

- *Vahyin Kaynağı ve Mahiyeti Problemi*: Batılı felsefeciler ve bazı Osmanlı aydınları, vahyin kaynağını insan psikolojisinin bir eseri⁵ ve insan benliğinin dışa yansımaları olarak değerlendirerek beşerileştirme çabasına girmişlerdir.⁶ Bu yaklaşıma göre Allah-âlem ilişkisi vahiy üzerinden değil, insan-âlem ilişkisi üzerinden okunmaktadır.
- *Psikolojik İndirgemecilik*: Gustave Le Bon, Ernest Renan, Sprenger ve Doktor Dozy gibi Batılı düşünürler, Hz. Peygamber'in histeri veya sara (epilepsi) hastalığına yakalandığını, görülen vahiylerin hayalet görmekten ibaret psikonevrotik bozukluklar olduğunu iddia etmişlerdir.⁷
- *Mekanik Evren ve Mucize Problemi*: “Saat-saatçi” metaforu üzerinden kurgulanan mekanik evren⁸ (mecanisme universal) modelinde, Tanrı'nın vahiy ve mucize yoluyla âleme müdahalesinin imkânsız⁹ olduğu, doğa yasalarının değişmezliği ilkesiyle nübüvvetin gereksizleştiği¹⁰ iddia edilmiştir.
- *Tarihsel Eleştiriler ve Kaynak Sorunu*: Hz. Peygamber'in Kur'an'ı geçmiş ilahi kitaplardan (Yahudilik ve Hristiyanlık) kopyaladığı,¹¹ Kur'an'ın ruhuna yansıyan, akıl ve mantık örgüsüyle kurgulanmış¹² dehasının eseri olan¹³ bir kelim, ümmî olmadığı,¹⁴ Rahip Bahira gibi din adamlarından ders aldığı yönündeki tarihsel çarpıtma iddiaları¹⁵ önemli bir tartışma alanıdır.

⁴ Ahmet İshak Demir, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2000), 126.

⁵ Celal Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya* (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası ve Kütüphanesi, 1332), 21.

⁶ Emile Butro, *İlim ve Din*, çev. Hüseyin Cahid (İstanbul: Akşam Matbaası, 1927), 229.

⁷ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 99.

⁸ Louis Büchner, *Madde ve Kuvvet*, çev. Baha Tevfik - Ahmed Nebil (İstanbul: Dersaadet Kütüphanesi, 1334), 160.

⁹ Adnan Bülent Baloğlu, *Son Hurafe Deizm* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 192.

¹⁰ Büchner, *Madde ve Kuvvet*, 152.

¹¹ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam* (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası, 1331), 41.

¹² Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 32.

¹³ Hülya Çilek, *Kılıçzâde Hakkı'ya Göre Peygamberlik* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 3.

¹⁴ Hakkı Kılıçzade, *Son Cevap* (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası ve Kütüphanesi, 1331), 13; İsmail Hakkı Manastırlı, *Külliyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat* (İstanbul: Dâru'l-Hilafeti'l-Aliye, 1329), 1/34.

¹⁵ Filibeli Ahmed Hilmi Şehbenderzâde, *Tarih-i İslam* (Kostantiniyye: Hikmet Matbaası, 1326), 1/165-166.

1.2. Konunun Seçilme Gerekçesi

Bu konunun seçilmesindeki temel saik, söz konusu dönemde nübüvve bilhassa Hz. Peygamber'in risaletine yönelik yapılan kapsamlı ve sistematik neşriyata ve oluşturulmak istenen algıya karşı kelamcılarının ilmi cevaplarını ortaya koyma gerekliliğidir. Dönem kelamcılarına göre Batı felsefesi kaynaklı bu yayınların düşmanlık duygusundan kaynaklanması şaşırtıcı değildir; ancak asıl üzücü olan, Hz. Peygamber hakkındaki iftiraların bir kısım Batıcı Osmanlı aydınları tarafından tercüme edilerek “*gerçek bir tarih*” gibi sunulmasıdır. Söz konusu mütercimler, İslam Tarihi kitaplarının yetersizliğini veya tarihteki yöneticilerin baskısını bahane ederek Batı kaynaklı bu eserleri tek hakikat kaynağı gibi sunmuşlardır. Batıcı aydınların sadece Batı'yı referans almaları ve asırlardır biriken İslam tarihi literatürünü “*tarafli*” olmakla itham¹⁶ etmeleri, akademik bir incelemeyi zorunlu kılan dikkat çekici bir tutumdur. Bu çalışma, söz konusu iddiaların bilimsel veya tarihsel bir gerçeklikten ziyade, “Müslüman düşüncesini bozmak kastıyla” yaygınlaştırılan ideolojik argümanlar olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1.3. Tezin Literatürdeki Yeri, Özgün Değeri ve Farkı

Literatür incelendiğinde, son dönem Osmanlı kelamcılarının nübüvvet savunularının parçacı bir yaklaşımla ele alındığı görülmekle birlikte, konuyu bu denli kapsamlı, bütüncül ve çok boyutlu ele alan çalışmaların çok sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Dönem kelamcılarında bakıldığında, Manastırlı İsmail Hakkı, kısmen Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi ve Mustafa Zihni müstesna tutulursa, nübüvveye yönelik ileri sürülen iddiaları tamamıyla ve her yönüyle ele alan müstakil eserlerin azlığı dikkat çekmektedir. Durumun bu merkezde olması ayrıca tenkide de konu olmuştur.¹⁷

Bu tezin özgün değeri ve diğer araştırmalardan farkı şu noktalarda toplanmaktadır:

1. *Metodolojik Dönüşümü Göstermesi*: Bu çalışma, dönem kelamcılarının, mütakaddimîn ve müteahhirîn kelamını korurken, modern bilim ve felsefenin verilerine neden ihtiyaç duyduklarını analiz etmektedir. Zira geçmiş kelam eserleri, kendi dönemlerindeki bidat firkaları ve Yunan felsefesini reddetmekle sınırlı kalmış; materyalist ve pozitivist felsefenin (Hikmet-i Cedide) gözlem ve tecrübeye dayalı eleştirileri karşısında yetersiz kalmıştır.¹⁸ Bu tez, geleneksel yaklaşım ile modern yaklaşımın nasıl sentezlendiğini

¹⁶ Manastırlı İsmail Hakkı, “*Hak ve Hakikat*”, 1-8.

¹⁷ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *Allah'ı İnkâr Mümkün müdür* (Kostantiniye: Hikmet Matbaa-i İslamiyesi, 1327), 12.

¹⁸ İzmirli İsmail Hakkı, *Muhassalü'l-Kelam Ve'l- Hikmeti*, 11.

ortaya koyması bakımından özgündür.

2. *Kapsamlı İddia Analizi*: Çalışma, sadece teolojik değil; Hz. Peygamber'in ailesi, psikolojik sağlığı, ismeti, ümmiliği, hissî mucizeleri gibi şahsiyetine yönelik tüm spesifik iddiaları tek bir çatı altında ve dönemin birincil kaynaklarına dayanarak incelemektedir.
3. *Modern Bilim ve Din İlişkisi*: Tezin doldurduğu en önemli boşluklardan biri, “akıl-din” veya “din-bilim” ilişkisinde, aklın tek bilgi kaynağı olarak yeterliliği¹⁹ (yardımcısız akıl) tartışmalarına kelamcılarının getirdiği eleştirileri gün yüzüne çıkarmasıdır.

1.4. Tezin Alana Katkısı

Bu çalışma, İslam düşünce tarihinin modernleşme sürecindeki en kritik dönüm noktalarından birini aydınlatarak alana önemli katkılar sağlamaktadır.

- *Öncelikle*, mekanik evren anlayışının “düzenleyici ilah” iddiası yerine “yaratıcı ve müdebbir ilah” anlayışının nasıl savunulduğunu göstermektedir.²⁰
- *İkinci olarak*, Hz. Peygamber'in “deha” kavramı üzerinden sekülerleştirilmesine²¹ karşı, vahyin ve nübüvvetin aşkın kaynağının nasıl temellendirildiğini ortaya koymaktadır.²²
- *Üçüncü olarak*, Batılı Oryantalistlerin “bilimsellik” adı altında sundukları psikolojik analizlerin (histeri, sara vb.) aslında bilimsel temelden yoksun olduğunu ve dönem kelamcılarının bu iddiaları nasıl çürüttüğünü belgelemektedir.²³
- Son dönem Osmanlı kelamcılarının nübüvvet savunusunun İslam düşünce tarihine sunduğu katkıyı ve modern dönemde İslam düşüncesinin yaşadığı dönüşümü ortaya koymaktadır.

¹⁹ Ahmed Naim Babanzâde, *İslâm Ahlakının Esasları*, çev. Recep Kılıç (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 30; Rıdvan Özdiñç, *Akıl İrade Hürriyet Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde İrade Meselesi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2013), 20.

²⁰ Abdullatif Harputî, *Tekmile-i Tenkîhu'l-Kelam* (İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1330), 77; Harputî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 162.

²¹ Celal Nuri, “Hz. Peygamber'in Dehası”, *İctihad* 82 (1329), 1803; Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 67-68, 119-120; Nuri, *İttihad-ı İslam*, 18.

²² Manastırlı İsmail Hakkı, “Hak ve Hakikat”, 42-44; Ahmed Midhat, *Beşâir Sıdk-ı Muhammediye* (Dersaadet: Kırk Anbar Matbaası, 1312), 157; Manastırlı İsmail Hakkı, “Tarih-i İslamiyet Nam Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye”, *Sırat-ı Müstakim* 4/80 (1325), 22.

²³ Mustafa Zihni, *Savâbü'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam* (Dersaadet: Cevdet Bey Matbaası, 1327), 196-197.

1.5. Konu ile İlgili Bugün Geline Nokta

Mevcut literatürde, özellikle 19. yüzyıl sonu materyalizminin İslam dünyasındaki etkileri üzerine çalışmalar yapılmış olsa da bilhassa nübüvvete yönelik modern bilim ve Batı felsefesi kaynaklı ortaya atılan iddiaların kelam ilmindeki karşılığı üzerine yapılan çalışmalar hala gelişmeye muhtaçtır.

Bugün gelinen noktada, Hz. Peygamber'in hayatının her yönüyle eleştirel açıdan yeniden yorumlanması süreci, o dönemde başlamış ve günümüzdeki modern İslam düşüncesi tartışmalarının da temelini oluşturmuştur. Söz konusu kelamcılar, o günün gazete, dergi ve kitap gibi tüm yayın organlarını kullanarak bu tartışmalara müdahil olmuşlardır. Bu tezin ortaya koyduğu veriler, günümüzdeki nübüvvet tartışmalarının köklerinin, son dönem Osmanlı'daki bu iddialara büyük ölçüde dayandığını göstermektedir.

1.6. Tezin Kapsamı ve Sınırları

Bu çalışmanın sınırları, zaman, mekân ve konu açısından şu şekilde çizilmiştir:

- *Zaman:* Çalışma, Batı felsefesinin etkisinin yoğun hissedildiği XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarını kapsamaktadır.
- *Konu:* İnceleme alanı, genel anlamda nübüvvete, özelde ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) risaletine yönelik iddialar ve bu iddialara verilen cevaplardır.
- *Kaynaklar:* Dönemin kelamcılarının eserleri, süreli yayınlar (gazete, dergi) ve bahsi geçen tartışmaların yer aldığı tercüme eserler ana kaynakları oluşturmaktadır.
- *Sınırlılık:* Çalışma, nübüvvete yönelik tartışmaları ve Hz. Peygamber'in nübüvvet savunusunu ele almaktadır.

1.7. Cevap Aranılan Sorular

Bu tez çalışması, aşağıdaki temel sorulara cevap aramaktadır:

1. *Vahiy ve Akıl İlişkisi:* Dönemin “yardımcısız akıl” iddiasına karşı, kelamcılar nübüvvetin gerekliliğini nasıl temellendirmişlerdir? Aklın metafizik konulardaki yetersizliği nasıl gerekçelendirilmiştir?
2. *Mekanik Evren ve İlahî Müdahale:* “Tanrı-âlem ilişkisinin saat-saatçi ilişkisi gibi olduğu” iddiasına karşı, kelamcılar mucize kavramını ve Tanrı'nın âleme her an müdahale ettiği (sürekli yaratma) fikrini nasıl savunmuşlardır?
3. *Psikolojik İddiaların Tutarlılığı:* Hz. Peygamber'in “histeri” veya “sara” hastası olduğu yönündeki Batı kaynaklı iddialar, kelamcılar tarafından hangi bilimsel ve tarihsel

kanıtlarla geçersiz kılınmıştır? Psikolojik rahatsızlığı olan birinin dünyayı değiştiren bir medeniyet kurmasının imkânsızlığı nasıl ele alınmıştır?

4. *Tarihsel İddialar ve Ümmîlik*: Hz. Peygamber'in ümmî olmadığı, eski dinlerden ve dini bilgisi olan kimselerden ders aldığı iddialarına karşı sunulan tarihsel ve semantik deliller nelerdir?
5. *Aşkın Kaynak Sorunu*: İslam'ın Yahudilik ve Hristiyanlık kaynaklı bir din olduğu iddiasına karşılık, Kur'an'ın vahiy ve özgün olduğunu ve Hz. Peygamber'in "ümmî" bir peygamber olarak ortaya koyduğu hikmetin ilahi kaynağı nasıl ispat edilmiştir?
6. *İsmet Sıfatı*: Peygamberlerin günahsız oluşu (ismet) ilkesine yönelik iddialar, nasıl cevaplanmıştır?

Bu tez, son dönem Osmanlı kelamcılarının, modern bilimin verilerinden de yararlanarak hem aklî hem de naklî delillerle özgün bir nübüvvet savunusu inşa ettiklerini, Batı kaynaklı iddiaları sadece reddetmekle kalmayıp Hz. Peygamber'in nübüvvetini modern bir dille yeniden ispat ettiklerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu çaba, geleneksel kelamın korunması ile çağdaş meydan okumaların karşılanması arasındaki hassas dengede şekillenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TARTIŞMALAR BAĞLAMINDA SON DÖNEM OSMANLI KELAMINDA NÜBÜVVET ANLAYIŞI

2.1. Nübüvvetin Mahiyeti

Nübüvvetin mahiyeti kapsamında; nübüvvet kavramı semantik açıdan ele alınmakta, peygamberliğin mahiyetine ilişkin tanımlar ile resûl-nebî ayrımı incelenmekte ve nübüvvetin kaynağına dair beşerî ve ilahî yaklaşımlar, vahyin niteliği ile peygamberlerin ismeti bağlamında tartışılarak değerlendirilmiştir.

2.1.1. Nübüvvet Kavramına Yönelik Semantik Tahliller

Düşüncelerin iyi anlaşılmasında kavramlara dair yapılan tanımlar önem arz eder. Bu tanımlar, konuyu bütüncül görme fırsatı verdiği gibi tanım yapan kimsenin referans noktalarına da ulaşma imkânı sunar. Tanım aynı zamanda konu için çizilen sınırları da gösterir. Bunun yanı sıra tanım, konuyu ele alış biçimi, yaklaşım tarzı ve konunun mahiyeti hakkında ipuçları verir. Bundan dolayı dinin esasını ilgilendiren nübüvvet, risalet ve nebi kavramlarının tanımlarından hareket etmek son dönem Osmanlı'da nübüvvet tartışmalarının daha iyi anlaşılmasına hizmet edecektir.

Nübüvvet tartışmalarına bakıldığında nübüvvet, risalet, resul ve nebi kavramlarının çok farklı yönlerden ele alınarak tanımlandığı görülür. Bu tanımların bir kısmı itikâdî, siyasi ve askeri yönden yapılırken bir kısmı da kabiliyet ve deha ilişkisi üzerinden farklı yaklaşımlarla ele alındığı görülmektedir.

Son dönem Osmanlı'da Celal Nuri, Kılıçzâde İsmail Hakkı ve Abdullah Cevdet gibi bir kısım aydın, kelamcıların yaptığı risalet tanımını modern felsefeye uygun olmamakla eleştirir. Bu aydınlar, kelamcıların tanımını verdikten sonra kendilerinin modern bir tanım yaptıklarını ifade ederler. Onlara göre risalet, Allah Teâla ile insanlar arasında insanın yaptığı bir elçiliktir. Bu elçilik ile insanların dünya ve ahiret işlerine yönelik şüpheler giderilir.²⁴ Bu tanıma bakıldığında peygamberlerin elçilik yaptığı ve şüpheleri giderdiği vurgusu kelamcıların tanımlarına da kısmen uygun görünür. Fakat kelamcıların tanımlarına göre bir kısım eksiklikleri de barındırmaktadır. Mesela bu tanımdan peygamberliğin kesbî veya Allah tarafından verilen bir nimet olduğu anlaşılmamaktadır. Bunun yanı sıra tanımda insanların dünya ve ahiret işlerine

²⁴ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 200.

yönelik bir kısım sağlam bilgi ve inançlara sahip olduğu fakat bazı şeylerde şüpheye düşebileceklerinin ön kabulü bulunur.

Dönem keliminde peygamber genel olarak şöyle tanımlanır. Cenabı Hakk'ın insanlardan seçtiği ve insanlara gönderdiği elçiye denir.²⁵ Haktan halka olan elçidir.²⁶ Dünya ve ahiret saadetinin yoluna davet ve irşad için Cenabı Hak tarafından gönderilen ve vahiy ile müşerref olan insandır.²⁷ İnsanlara ruhî kurtuluşun nasıl olacağını gösteren ve insanlar arasından gönderilen habercidir.²⁸ Cenabı Hakk'ın kendisini tanıttırmak ve insanların dünya ve ahirette muhtaç olduğu şeyleri bildirmek üzere ilahi lütufla insanlardan seçtiği kimselerdir.²⁹ Kendisine vahyedilen, Cenabı Hakk'ın emir ve yasaklarını insanlara tebliğ eden erkek ve hür olan mukaddes bir insandır.³⁰ Batıl inançları ve bozuk amelleri gösteren ve insanları hak ve adalete davet edip doğru yola sevk eden zatlara³¹ denir. Bu kelamcılarının tanımlarında elçilik, seçilmişlik, vahiy almak, dünya-ahiret saadet yoluna davet ve irşat, erkek ve hür olması vurgusunun yapıldığı görünmektedir.

2.1.1.1. Peygamberliğin Mahiyetine İlişkin Tanımlar

Nübüvvet, risalet, resul ve nebi kavramlarının peygamberliğin kesbî olup olmadığı yönüyle de tanımlandığı görülmektedir. Celal Nuri'ye göre risaletin tanımı, Cenabı Hak ile insanlar arasında, zatında peygamber olma kabiliyeti bulunan ve dâhi olan bir kimsenin tabii elçiliğidir ki bu sayede insanların itikat ve amel yönündeki şüphelerinin giderilmesi³² şeklinde ifade edilmiştir. Bu tanımda da görüldüğü üzere peygamber, tabii bir elçilik olup ilahi bir tercih değildir. Kabiliyet ve deha üzerinden nübüvvetin okunduğu ve peygamberin vazifesinin de yalnız şüpheleri gidermek olduğu ifade edilir. Son dönem Osmanlı keliminde, peygamberin tabii bir elçilik olduğu iddiası, Allah'ın gönderdiği veya seçtiği elçi,³³ nübüvvetin ilahî bir ihsan ve rabbânî bir lütuf³⁴ olduğu ifadeleriyle reddedilir. İnsanların kendi başlarına peygamber

²⁵ Ömer Şahkuluszâde, *Şerh-i Akâid* (Manzume-i Efkâr Matbaası, ts.), 24.

²⁶ Said Nursî, *Barla Lahikası* (İstanbul: Hayrat Neşriyat, 2016), 310.

²⁷ Seyyid Muhammed Tefvik, *Miftâhu'l-Akâid* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1301), 22.

²⁸ Şerafettin Yaltkaya, *Dini Makalelerim* (İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 59.

²⁹ Hafız Kamil, *Cevâhiru'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam* (Kastamonu: Matbaa-i Vilâyet-i Kastamonîye, 1334), 27.

³⁰ Muhammed Nurullah, *Kitabu İnayeti'r-Rabbâniye* (Mısır: Matbaa-i Saadet, 1328), 53.

³¹ Cemiyet Furkâniye, *Nebze-i İlm-i Kelam* (İstanbul: Muhammed Şevket Kütüphanesi, 1297), 22.

³² Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 200.

³³ Muhammed Tefvik Sıdkî, *Felsefe Nokta-i Nazarından Din*, çev. Hadi Keldibki (Orenburg, 1908), 10; Harpûti, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 268; Mustafa Asım, *Akaid Dersleri* (Dersaadet: Karabet Matbaası, 1330), 22; Şahkuluszâde, *Şerh-i Akâid*, 24; Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Yeni Akâid (Üss-i İslam)* (Dâru'l-Hilâfe: Matbaa-i İslamiye, 1332), 40; Esad, *Tahlîli ve Tenkidî Tarih-i Edyan* (Dâru'l-Hilâfet-i Aliyye: Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1336), 95; Hüseyin Avni Arapkirli, "İlm-i Kelam", *Ceride-i İlmiye* 57 (1338), 1818; Hüseyin Avni, *Sırat-ı Müstakim Matbaası* 2/38 (1328), 123.

³⁴ Nurullah, *Kitabu İnayeti'r-Rabbâniye*, 53.

olamayacakları açıkça ifade edilir.³⁵ Bunun yanı sıra kelamcıların tanımında peygamber olacak kimselere en büyük kabiliyetlerin verildiği,³⁶ kâmil insan oldukları,³⁷ akıl yönüyle en ileri ve harikulade yüksek ahlak sahibi³⁸ kimseler olduğu vurgusu da yapılır.

Nübüvvet tanımının semantik yönden de ele alındığı görülmektedir. Dilsel anlam hakkında nebi kelimesi nebe' kökünden türemiştir. Bu durumda yüce Allah'tan haber getirmek anlamını taşır. Nebi kelimesinin yükselmek anlamındaki nübüvvet kelimesinden türemiş olduğu da ifade edilmektedir. Bu durumda nebi, şanı yüce ve burhanı keskin olan anlamı yüklenir. Nebi kelimesinin yol anlamına gelen nebîden türettiği de söylenmiştir. Bu durumda nebi, yüce Allah'a vasıta olan anlamı alır.³⁹ Arapkirli Hüseyin Avni'ye göre nebi, haber anlamında "nebee" kökünden türetilmiş ve fâil olarak ele alındığında Allah tarafından insanlara ilahî hükümleri haber veren kişi anlamında kullanılır. Nebi, mef'ul olarak dikkate alındığında ilâhî hükümlerin kendisine haber verildiği zata denir. Nebi kelimesinin *ulûv*' kökünden geldiği düşünülecek olursa kendisine uyanları yüksek ve yüce makamlara çıkararak veya şan ve şerefi yüce kılınan zat manasına gelir.⁴⁰ Abdullatif Harputî ve Manastırlı İsmail Hakkı'ya göre de nebi, yol (tarîk) anlamında *nebi*'den geldiği kabul edilirse insan ile Allah arasında vasıta olan kimseye denir. Nübüvvet de Allah'ın kendisine vahyettiği ve bu vahyi insanlara tebliğ etmek için gönderdiği nebînin sıfatı olur.⁴¹ Bu kelamcıların tanım şekli, bu kavramların yalnız siyaset referansıyla⁴² anlaşılabilceği tarzdeki son dönem Osmanlı aydınlarının yaptığı tanım karşısında güçlü bir delil olarak durmaktadır.

2.1.1.2. Resul ve Nebi Kavramlarının Farkı

Resul ve nebi kavramlarının birbirinden farklı olup olmadığı konusunun da tanıma yansıdığı görülür. Nebi ve resul kavramlarının aynı anlamda olduğunu düşünen kelamcılar olduğu gibi farklı olduğunu kabul edenler de bulunur. İki kavramın farklı olduğunu düşünenlere göre resul, ilahî hükümleri beyan etmeyi barından kitap veya suhuf getiren⁴³ ve yeni bir şeriat sahibi olan zata denir. Nebi ise yalnızca ilahi hükümleri vahiy olarak alan,⁴⁴ kendinden önceki

³⁵ Kamil, *Cevâhiru'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 27.

³⁶ Şahkuluzâde, *Şerh-i Akâid*, 24.

³⁷ Avni, 123; Asım, *Akaid Dersleri*, 22.

³⁸ Seyyid Nesib, "İctimâî Hayatımıza Cünun Mevzulu Konferansa Dair", *Ceride-i İlmiye* 71 (1340), 2289.

³⁹ Seyyid Şerîf Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 3/388.

⁴⁰ Avni, 115.

⁴¹ Harputî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 268; İsmail Hakkı Manastırlı, "Tarih-i İslamiyet Nam-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye" 3/76 (1325), 369.

⁴² Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 172.

⁴³ Abdullatif Subhi Paşa, *Hakâiku'l-Kelam fî Tarihi'l-İslam* (İstanbul: Dârü't-Tıbbâti'l-Âmire, 1297), 17.

⁴⁴ Avni, 117.

peygamberin şeriatını desteklemek ve uygulamak görevini icra eden ve tebliğ etmeye dair ilahi emir almamış⁴⁵ kimseye denir.⁴⁶ Resul için Allah tarafından gönderilmiş ilahi bir kitap sahibi olması şarttır. Nebide bu şart aranmadığından nebi kavramı resul kavramından daha geneldir.⁴⁷

Celal Nuri'de, peygamberlerin vazifeleri yönüyle de nübüvvet tanımı yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda peygamber, itikât ve amel yönündeki şüpheleri gideren,⁴⁸ kalpleri düzenleyen, hükümet başkanlığı yapan, askerî ve siyasi lider olan kimseye denir.⁴⁹ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin nakline göre Batı aydınlarının peygamberliği babadan oğula devredebilme⁵⁰ özelliği de tanım içinde yer bulmaktadır. Dönemin kelimasında, peygamberlerin vazifelerinden hareketle yapılan bu tanımların tartışıldığı görülmektedir. Son dönem Osmanlı kelamcılarının göre peygamberlerin vazifesi ilahî emir ve yasakları tebliğ⁵¹ ve beyan⁵² etmektir. İnsanlara doğru yolu göstermek ve bizzat hayırları anlatmaktır.⁵³ Marifetullah ve ahlaka dair bilgileri insanların seviyesine uygun tebliğ etmektir.⁵⁴ İlahi emirlere itaat edenleri müjdelemek ve isyan edenleri korkutmaktır.⁵⁵ Yeryüzünü ıslah etmektir. İnsanları fitne ve fesattan, ihtilaf ve parçalanmaktan menetmektir. İnsanlara emniyet ve asayişini sağlayan doğru yolu göstermektir.⁵⁶ Peygamberlerin vazifesini şöyle özetlemek mümkündür. Akılların ihtiyaçlarını öğretmek ve tatmin etmek, kalpleri temizlemek ve nurlandırmaktır.⁵⁷

Son dönem Osmanlı'da yapılan nübüvvet, risalet ve nebi tanımları değerlendirildiğinde dönemin geri kalış sebeplerinden kurtulma çarelerinin izlerini görmek mümkündür. Zira dönem aydınlarının tanımlarında, resul ve nebi kavramlarında siyasi ve askeri liderlik yönünün, ekonomik ve toplumsal müdahale yapısının öne çıkarılması bunu desteklemektedir. Bunun yanı sıra bu noktaların referans alınarak tanım yapılmasında dönem şartlarının ve geri kalmaktan kaynaklanan bir kompleksin etkili olduğu söylenebilir. Çünkü tanımlarda toplumu siyasi, askeri ve ekonomik yönden ileriye götürececek yönlerin vurgulanması buna işaret etmektedir. Buna karşın son dönem Osmanlı kelamının dinî olan bu kavramları tanımlarken akıl ve din

⁴⁵ Nurullah, *Kitabu İnayeti'r-Rabbâniye*, 53.

⁴⁶ Esad, *Tahlilî ve Tenkidî Tarih-i Edyan*, 95.

⁴⁷ Arapkirli, "*İlm-i Kelam*", 1818.

⁴⁸ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 200.

⁴⁹ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 171.

⁵⁰ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Yeni Akâid (Üss-i İslam)*, 42.

⁵¹ Avni, 115.

⁵² Avni, 117.

⁵³ Esad, *Tahlilî ve Tenkidî Tarih-i Edyan*, 95.

⁵⁴ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Yeni Akâid (Üss-i İslam)*, 42.

⁵⁵ Şahkuluszâde, *Şerh-i Akâid*, 24.

⁵⁶ Paşa, *Hakâiku'l-Kelam fî Tarihi'l-İslam*, 17.

⁵⁷ İsmail Hakkı İzmirli, *el-Cevâbü's-Sedîd fî Beyân-ı Dinü't-Tevhid*, s. 34.

referansıyla hareket etmesi bununla birlikte semantik tahlil yapması ve İslam Tarihine atıfta bulunarak açıklaması ilim adına daha güçlü bir delil olarak görünmektedir.

2.1.2. Nübüvvet Kaynağı Tartışmaları

Vahiy ve nübüvvet, İslam Dininin temel esaslarından biridir. Vahiy ve nübüvvetin kaynağını hedef alan yanlış bir yaklaşım sahih itikadı zedeleyebilir. Zira nübüvvet ve vahiy dinin temelidir. Dinî esaslar nübüvvet ve vahiy yoluyla aktarılmaktadır. Nübüvvet ve vahiy, Allah-insan münasebetinde bir köprü vazifesi görmektedir. Temelin yıkılması bu temel üzerine kurulan binanın yıkılmasına sebep olur. Bundan dolayı son dönem Osmanlı kelamında öncelikle vahyin tanımı, nübüvvet ve vahyin kaynağı hakkındaki yaklaşımları bilmek, dönemi daha iyi okumamıza yardım edecektir.

2.1.2.1. Vahiy ve Nübüvvetin Beşerî Kaynaklı Olduğuna Dair Yaklaşımlar

Son dönem Osmanlı'ya bakıldığında nübüvvet ve vahyin kaynağı hakkında farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Bir kısım yaklaşımlara göre peygamber hayatı aslında bir psikoloji tarihidir.⁵⁸ Bu yaklaşıma göre vahiy, insanın ruhsal değişikliklere uğraması ile açıklanabilir. Nübüvvet ve vahiy için yüce bir varlık tasavvur etmeye ve vahyin ondan geldiğini düşünmeye gerek yoktur. Bunun aksini düşünmek cehaletten kaynaklanır. Bu yaklaşıma göre insana gelen vahiylerde yeni hiçbir şey yoktur. İnsana gelen bütün vahiy ve benzeri şeyler insanın haberi olmadan hafızasının derinliklerinden ortaya çıkar.⁵⁹ Ayrıca farklı bir yaklaşım da insanın arzuları, korkuları, endişeleri, bilgisi, cehaleti, alışkanlıkları, ihtirasları, ihtiyaçları ve temennilerinin nübüvvet ve vahyin kaynağı olmasıdır. Diğer bir ifade ile insan benliğinin dışı yansımasıdır.⁶⁰

Manastırlı'ya göre Allah'ın varlığını inkâr eden kimselerin bu ve benzeri yaklaşımları, nübüvvet ve vahiy kaynağının beşerî olduğu⁶¹ düşüncesini ifade ettiğini söyler. Dönemin kelamcıları öte taraftan bazı kimselerin de doğru olmayan bu yaklaşımlarının yanlış kaynaklara yaptıkları müracaatın bir sonucu olduğunu düşünür. Ahmed Hamdi Akseki'ye göre de Avrupa filozoflarının nübüvvet hakkındaki araştırmalarının bizden farklı olması bugüne kadar gelmiş olan ve eleştirel düşünceden mahrum⁶² İsrâiliyât ve onun devamı olan Hristiyan geleneğini tetkik etmeleri sebebiyledir. Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre Batı filozoflarının muharref olan bu

⁵⁸ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 21.

⁵⁹ Butro, *İlim ve Din*, 229.

⁶⁰ Butro, *İlim ve Din*, 230.

⁶¹ Manastırlı, *Külliyyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/73.

⁶² Ahmed Hamdi Aksekili, *Hâtemü'l-Enbiya Hakkında -En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi-* (İstanbul: Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1338), 3.

kaynakları ve tarihe dair rivayetlerini esas almaları, peygamberlik hakkında çok yanlış sonuçlara ulaşmalarını netice vermiştir. Mesela İsrâiliyat geleneklerine göre peygamber ile tarikat şeyhi arasında çok farklılık yoktur. Bu geleneğe göre bir peygamber oğluna peygamberliği bırakabilir. Hâlbuki İslam Dininde babadan oğula bırakılan veya kendinden sonra istediğini atama şeklinde bir peygamberlik inancı yoktur. Buna bir başka örnek de Hz. İshak'tır. Hz. İshak peygamberliği büyük oğlu İs'e bırakmak istemiş fakat küçük oğluna düşkün olan annesi, Hz. İshak'ın görmemesinden yararlanarak onun huzuruna küçük oğlu olan Yakub'u çıkarmış ve onun için dua etmesini sağlamış ve böylece Hz. Yakup peygamber olmuştur.⁶³

2.1.2.2. Vahyin Tanımı ve İlahi Kaynaklı Olduğuna Dair Deliller

Kelamcılar, nübüvvet ve vahyin kaynağı hakkındaki farklı yaklaşımlara karşı vahyi tanımlamak ve mertebelerini açıklamakla karşılık vermeye çalışır. Manastırlı'ya göre vahiy, Allah Teâlâ tarafından peygamberlere ve meleklerle din ve dünyaya ait faydalı şeylere dair hakikatleri, farklı mertebe ve yollarla bildirilmesine denir. Vahyin birçok mertebeleri bulunur. Bu mertebeler sadık rüya,⁶⁴ vahiy meleğinin peygamberin kalbine vahyi bırakmasıdır ki peygamberler bunun Allah tarafından olduğunu kalbinde zorunlu bir ilim meydana gelmesi⁶⁵ ve vicdanî bilgiyle kesin olarak anırlar.⁶⁶ Vahyin diğer mertebesi de Cebrail'in insan suretinde görünerek vahyi tebliğ etmesi⁶⁷ ve vahyin güçlü, haşmetli bir ses tarzında işitilmesidir.⁶⁸ Manastırlı vahiy tanımında, din ve dünyaya ait faydalı şeylerin Allah tarafından bildirilmesine, vahyin melek vasıtasıyla veya doğrudan gelmesine vurgu yapması, vahiy ve nübüvvet kaynağının Allah Teâlâ olduğunu göstermektedir.

Manastırlı'ya göre nübüvvet ve vahyin kaynağının Allah olduğunu gösteren diğer bir delil de ahirete imandır. Evet, selim akıllar peygamberlerin delaleti olmadan da tefekkür yoluyla Allah'ın varlığını ve birliğini tespit edebilirler. Fakat ahirete iman selim akılların kendi başına tespit edilebileceği bir hakikat değildir. Ahirete iman esası ancak peygamberin haber vermesiyle bilinecek bir meseledir. Böyle bir haber de nübüvvet vasıtasıyla Allah'ın vahiy

⁶³ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Yeni Akâid (Üss-i İslam)*, 42.

⁶⁴ İsmail Hakkı Manastırlı, "Tarih-i İslamiyet Nam Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye" 1-8/4 (1328), 59.

⁶⁵ Muhammed Abduh, "*İmkan-ı Vahiy*", çev. Eşref Edib (İstanbul: Sebilürreşad, 1331).

⁶⁶ İsmail Hakkı Manastırlı, "Tarih-i İslamiyet Nam Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye" 1-8/5 (1328), 77.

⁶⁷ İsmail Hakkı Manastırlı, "Tarih-i İslamiyet Nam Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye" 1-8/7 (1328), 117.

⁶⁸ İsmail Hakkı Manastırlı, "Tarih-i İslamiyet Nam Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye" 1-8/8 (1328), 137.

etmesiyle mümkündür. Allah tarafından peygamberlerin gönderilmesinin asıl hikmeti de ahiret gününü tasdik etmek vasıtasıyla insanların düşünce, amel ve ahlaklarını ıslah etmektir. Ahirete iman hakikati nübüvvet ve vahyin beşerî değil ilahi olduğunu göstermektedir.⁶⁹

Manastırlı, vahiy ve nübüvvet kaynağının beşerî olması durumunda peygamberlerin, atalarının batıl inançlarını değiştirmesi, daha önce işitmedikleri vahiy, nübüvvet, tenzih ve tevhid gibi meseleleri zihinlerinde tespit edip insanları bu inanç esaslarına bağlılıklarını sağlayacak iktidar sahibi birer kimse olmalarını gerektirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu durum peygamberlerin vahiy olmadan harikulade ve eşsiz bir hikmet sahibi olmaları sonucunu verir. Hâlbuki tarihi verilerin bu bilgiyi doğrulamadığı görülmektedir.⁷⁰ Manastırlı'ya göre vahiy ve nübüvvet kaynağının peygamberlerin kendileri olması halinde bu kimselerin peygamberlik iddiasından önce bu düşünceleri hakkında küçük uygulamalar yapmaları ve zaman içinde davalarını ortaya koymaları beklenirdi. Bu kimselerin peygamberlik ve peygamberlikle ilgili meselelerin zihinlerinde iyice yerleşmesi için insanlarla müzakere etmeleri gerektiği de açıktır. Zira böyle bir durum peygamberlik iddia eden kimselerin akıl ve duygularını tamamen kaplar ve kendilerinde bir telaş ve tedirginlik olduğunu herkes hisseder ve görürdü.⁷¹ Hâlbuki bu ve buna benzer durumların olduğuna dair tarihi bir bilgi elimizde bulunmamaktadır. Öyle ise vahiy ve nübüvvet kaynağı beşerî değil ilahîdir.

Harpûfî mucizeleri, nübüvvet ve vahyin beşerî değil ilahî kaynaklı olduğunu gösteren bir delil olarak değerlendirir. Ona göre mucizelerin gerçekleşmesi muhal değildir. Mucizeler, akıl ve âdet yönüyle mümkündür.⁷² Bu mucizeler ilahî kudretle meydana gelir. Bu mucizelerin bir kısmı haber-i vâhid olsa da tür olarak mütevâtir derecesindedir. Bir kısım mucizeler de tam bir kanaat verecek şekilde herkesçe bilinen mucizelerdir. Peygamberlerin gösterdiği bu mucizeler siyer ve hadis âlimleri tarafından güvenilir ve sağlam rivayetlerle, sahih isnatlarla günümüze kadar ulaştırılmıştır. Geçmiş peygamberlerin ümmetlerini ikna etmek için kullandıkları delil ise mucizelerdir. Zira o zamanlarda nübüvvetin ispatı ancak mucizelerle mümkündür. Çünkü insanların anlayış seviyesi henüz ileri düzeyde değildi. Geçmiş zaman insanları tecrübe ve beş duyu yoluyla şahit oldukları şeylerden etkilenirlerdi. Manastırlı'ya göre nübüvvet ve vahiy kaynağının ilahî olduğunu gösteren bir delil de peygamberlerin, nübüvvet ve vahiy konusunda muasırı bulunan hiçbir fertten yardım almamalarıdır. Zira peygamberlerden başka, tebliğ ettiği ilahî emir ve hakikatlere sahip olan başka fertler yoktur.

⁶⁹ Manastırlı, *Külliyyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/31.

⁷⁰ Manastırlı, *Külliyyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/42.

⁷¹ Manastırlı, *Külliyyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/43-44.

⁷² Harpûfî, *Tenkihu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 270.

Eğer böyle kimseler olsaydı onlar doğrudan doğruya kendileri tebliğ eder, herkesin müracaat ettiği ve takip edilen bir merci olurlardı.⁷³

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ümmiliğinden hareketle nübüvvet ve vahiy kaynağının ilahî olduğu ifade edilmiştir. Bu konudaki detaylı açıklamalar Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliği konusunda ele alınacağından dolayı burada kısaca değinilecektir. Manastırlı'ya göre Hz. Peygamber ümmî olduğu için semavî kitaplardan ve bu kitapları ders veren din bilginlerinden tahsil yoluyla öğrenmesi mümkün değildir. Öte yandan Yahudi ve Hıristiyan din adamlarından dinleyerek öğrenmediğinin de birçok delili vardır.⁷⁴ Hz. Peygamber ümmîliği ile beraber, ümmî Araplar arasından gönderilmesi, insanların muhtaç olduğu ilimlerin ümmî bir kimseye verilmesi⁷⁵ nübüvvet ve vahyin kaynağının ilahî olduğunu göstermektedir.⁷⁶

Nübüvvet ve vahiy kaynağının ilahî olduğunu gösteren bir diğer delil de Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Araplar karşısındaki durumudur. Evet, Araplar bir dine ihtiyaç hissetmezlerdi. Onlar bir dinden mahrumdu. Araplar, dinî emirlerden ve tabiatüstü meselelerden habersizdi. Araplar yalnız maddi ve tabii işlerle meşgul olurlardı. Bu güç durumda, insanları dini kabule sevk edecek, vazifeyi yapacak zat ise metin kalbî bir kanaate ve sarsılmaz bir imana sahip olması gerekir. Bu bağlamda Araplar, Hz. Peygamber'in taviz vermesi ve getirdiği vahiyde bir kısım değişiklikler yapması konusunda çeşitli baskılar yaptı. Fakat o, bu baskılar karşısında yılmadı ve yirmi sene gibi kısa bir sürede Araplar, Allah Teâla'ya ve Resül-i Ekrem'e (s.a.v.) itaat etmek üzere ona biat ettiler.⁷⁷ Hz. Peygamber onlara karşı kesin zafer kazandı.⁷⁸ Bu durumda Arapların hidayete ermesi nübüvvet ve vahiy kaynağının Allah tarafından olduğunu göstermektedir.⁷⁹

Döneme bakıldığında peygamberler ile sihirbazlar ve kâhinler arasındaki farkların vurgulandığı görülmektedir. Bu bağlamda sihirbazlar ve kâhinler geçimlerini sağlamak için bir kısım tavır ve vaziyetlerle insanları etkileyip kudretli olduklarına inandırabilen, ruhları ve mabutları insanların emel ve arzularına hizmetkâr yapabileceklerini iddia eden şahıslardır. Bu kimseler bir din getirmekten veya toplumsal, ahlakî ve siyasî kurumlar tesis etmekten uzaktırlar. Peygamberler ise âlemin yaratıcısı ve değişmez iradesiyle hareket eden, toplumsal

⁷³ Manastırlı, *Külliyyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/64-68.

⁷⁴ Manastırlı, *Külliyyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/72.

⁷⁵ Sıbğettullah Korhan, *Hz. Peygamber'in Nübüvvetine Yönelik Modern Eleştirilerin Tahlili* (İstanbul: İbn Haldun, Doktora Tezi, 2024), 20.

⁷⁶ Manastırlı, *Külliyyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/93.

⁷⁷ Süleyman Sırrı, *Makâsıd-ı Münciye Fi Siyer-i Fahri'n-Nübüvve* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020), 263.

⁷⁸ Sıbğettullah Korhan, *Hz. Peygamber'in Nübüvvetine Yönelik Modern Eleştirilerin Tahlili*, 26.

⁷⁹ Manastırlı, *Külliyyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/134.

kurumları tesis edip gerekli nizamı sağlayan kimselerdir. Ayrıca peygamberlerin ortaya koyduğu tarihî ve toplumsal başarı, hiçbir felsefî meslek veya filozof tarafından gösterilmemiştir. Tarihte cihangir olan hiçbir devlet adamı aniden bir devlet tesis edememiş ve toplumsal birlik kuramamıştır. Farklı kabile ve kavimleri tek çatı altında toplamak, esaslı kanunlar yapmak, bedevi ve vahşi insanları en medeni fertler haline getirmek, batıl inançlarına rağmen onları tevhit inancı etrafında birleştirmek ve çok kısa zamanda büyük bir devletler tesis etmek, peygamberlerin vahiy ile desteklendiklerini ve kendilerinin de peygamber olduğunu göstermektedir. İnsanların dalalet ve hayal arkasına saklanıp büyük toplumsal birlikler tesis ettiğini düşünmek ve büyük bir tarih yazan peygamberlerin kendi zaman ve ırklarının düşüncelerini dahi bilmeden bu inkılabı yaptıklarını iddia etmek taassup ve bu inkılabı görmezden gelen yanlış bir düşünceden başka bir şey değildir.⁸⁰

2.1.2.3. Peygamberlerin İsmeti ve Deha Yaklaşımına Karşı Cevaplar

Kelamcıların, dinin esasını hedef alan bu yaklaşımlara karşı peygamberlerin ismeti ve peygamberler hakkında câiz olan ve olmayan sıfatlara dair açıklamalar yaparak da reddettikleri görülür. Akseki'ye göre peygamberler, insan olmak yönüyle elbette onların da arzu ve temennileri bulunacaktır. Fakat onların arzu ve temennileri, kendilerinin Allah'tan getirdikleri her şeye, ümmetlerinin de iman etmesidir.⁸¹ Yoksa beşerî zaafı gösteren ve peygamberlerin ismet sıfatını lekeleyen arzu ve temenniler değildir. Ayrıca peygamberler ismet, sıdk, emanet, tebliğ, fetânet sıfatlarına sahiptir. Diğer bir ifade ile kendilerinden büyük günah, hıyanet veya kötü ahlakı gösterir bir davranış görülmez. Bir başka ifade ile peygamberler, Allah tarafından tebliğ edilmesi istenen her şeyi tam olarak, eksiksiz, herhangi bir ekleme veya çıkarma yapmadan tebliğ ederler. Onlar insanların en akıllısı, en zekisi, ait oldukları kavmin en şerefli olan kimselerdir.⁸²

Bütün peygamberler söz veya fiile ait ilahî emir ve yasakları tebliğ etme vazifesinde her türlü hatadan tamamen masumdurlar. Onlara göre peygamberlerin Allah Teâlâ'dan aldıkları emirleri tebliğ etme vazifesinde ismet sıfatları dinin temel bir esasıdır. Dönem kelamcılarında İzmirli bu düşüncesini Kur'ân-ı Kerim, sünnet ve ümmetin icmâi delili ile temellendirir. Ona göre kitap ve sünnet, icmâ' ve akıl peygamberlerin tebliğ vazifesinde tamamen masum olduğunu gösterir. Peygamberler Allah'tan gelenin dışında herhangi bir şey söylemezler. Onlar aldıkları vahyin Allah'tan olduğunu kesin olarak bilir ve kendi nefislerinde bunu idrak ederler.

⁸⁰ Esad, *Tahlilî ve Tenkidî Tarih-i Edyan*, 102-103.

⁸¹ Aksekili, *Hâtemü'l-Enbiya Hakkında -En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi-*, 61.

⁸² Asım, *Akaid Dersleri*, 23.

Vahiy her türlü şüphe ve şekten uzaktır.⁸³ Aksi halde vahye güven ortadan kalkar, ilahi olanla insani olan karıştırılır. Bunun yanı sıra son dönem Osmanlı kelamcılarının göre nübüvvete yönelik bu tür yaklaşımların peygamberlerin ismeti esasını yıkmaya ve vahiy hakkında şüpheye düşürmeye⁸⁴ yönelik amaçlı bir eleştiri olduğu da açıktır.⁸⁵

Bununla birlikte nübüvvet ve vahiy kaynağının peygamberlerin kendi benliğinin dışı yansıması, ruhsal değişiklikleri veya arzu, korku, endişe, bilgi, cehalet, alışkanlık, ihtiras, ihtiyaç ve temenniler olduğu söylemi peygamberlere yönelik örtük bir ithamdır. Zira peygamberlik ve vahyin kaynağı olduğu iddia edilen bu hallerin peygamberler tarafından vahiy olduğu ve Allah'tan geldiğini kabul ettikleri sonucunu gerekli kılar. Bu hal ve kabul, açıkça bir yalancılık ve Allah'a iftiradır. Bunu söyleyen kimseler de yalancı, iftiracı, Allah'ı tanımayan ve O'ndan korkmayan kimseler durumuna düşer.⁸⁶ Hâlbuki peygamberler insanlara ciddiyetle ilahi kanunları ders veren, samimi davranışlarıyla hakikati öğreten, saf ve makul sözleriyle doğru yolu ve saadet prensiplerini gösteren, herkesten çok Allah'ı tanıyan ve tanıtan kimselerdir.⁸⁷ Peygamberler Allah tarafından seçilen, toplumu ıslah ve irşad edecek bütün bilgi ve kemalata sahip, dönemin insanların ulaştığı manevi olgunluğun en ileri derecesinde bulunan insanlardır.⁸⁸ Ayrıca peygamberler yalan söylemeyen, hıyanet etmeyen, Allah'tan gelen vahiy saklamayan ve Allah'a isyan etmeyen zatlardır.⁸⁹ Evet, yalancıdan peygamber olmaz. Cenabı Hak böyle yalancıların yalanını hemen ortaya çıkarır.⁹⁰

Filibeli'ye göre de peygamberlerin kalpleri vahiy ve ilhamı kabul etmeye kabiliyetlidir.⁹¹ Dini hakikatlerin peygamberlerin kalplerine vahiy edilmesi ise tabiat bilimleri ve madde âleminin ötesinde manevi hallerdendir. Bu durum maddiyat ile görülmez. Peygamberlerin Allah'tan vahiy aldığına beş duyu ile elde edilen burhanlar ve temiz vicdanlar ile hükmedilir. Vahyin tabiat ve madde âleminden bir misali insan kalplerine doğan yüksek manalara dair ilhamdır. Görünür bütün eserleri, yalnız tabiat ve maddeye indirgemek ise delisiz bir hükümdür. Kuru bir inattan başka bir şey değildir. Vahiysiz bir din olamaz.⁹² Son dönem Osmanlı kelamcıları peygamberlerin kalplerinin vahiy almaya kabiliyetli olduğunu ifade etmesi

⁸³ İsmail Hakkı İzmirli, “*Tarîk-i Peygamberî*”, Evkâf-ı İslamiye Matbaası 67 (1339), 2149.

⁸⁴ Aksekili, *Hâtemü'l-Enbiya Hakkında -En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi-*, 7.

⁸⁵ Aksekili, *Hâtemü'l-Enbiya Hakkında -En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi-*, 4.

⁸⁶ Aksekili, *Hâtemü'l-Enbiya Hakkında -En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi-*, 23; Said Nursî, *Sözler* (Isparta: Hayrat Neşriyat, 2019), 58.

⁸⁷ Nursî, *Sözler*, 57.

⁸⁸ Manastırlı, *Külliyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/31.

⁸⁹ Kamil, *Cevâhiru'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 28.

⁹⁰ Ahmed Hamdi Akseki, *İslam Dini* (Ankara: Kanaat Basımevi, 1950), 122.

⁹¹ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Yeni Akâid (Üss-i İslam)*, 40.

⁹² Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 8.

peygamberlerin vahiy için hazır bulunuşu ve potansiyel taşınması açısından farklı bir yaklaşımdır. Bununla birlikte vahyin bir misalinin insanlara gelen ilham olduğu ifadeleri vahyin anlaşılması açısından da dikkat çekicidir. Son dönem Osmanlı kelamcılarının bu yaklaşımı insanın ruhsal değişiklikleri veya insan psikolojisi üzerinden nübüvvet ve vahyin kaynağını açıklamaya çalışan indirgemeci yaklaşıma karşı farklı bir açıklama olarak durmaktadır.

Nübüvvet ve vahyin kaynağına yönelik bu yanlış yaklaşımlara karşı nübüvvet gereklerinin neler olduğu açıklanarak cevap verildiği görülmektedir. Harpûti'ye göre peygamberler yaratılış, ahlak, akıl, görüş, soy ve şahsiyet bakımından mükemmel olup diğer insanlardan üstündür. Peygamberler insanların bütün hal ve hükümlerde müracaat ettikleri birer mercidir. Bundan dolayı peygamberler nefret edilen her türlü çirkinliklerden uzak olmalıdır. Ayrıca peygamberler küçük ve bayağı görülen her türlü kusurlardan da temizdir. Onlar en temiz, en yüce, en şerefli, mükemmel ve Allah'a en yakın kimseler olmalıdır ki ilahi vahiy alıp insanlara tebliğ etsinler.⁹³ Bu durum da nübüvvet ve vahyin kaynağının ilahi olduğunu göstermektedir.

İnsan dehasının, nübüvvet ve vahyin kaynağı olduğu ileri sürülen diğer bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre tarihte birer ilah kabul edilen dâhi kahramanlar, zamanla peygamber olarak ortaya çıkmıştır.⁹⁴ Hz. Peygamber özelinde de onun çok akıllı olduğu⁹⁵ ve dehasıyla iş yaptığı⁹⁶ iddiası nakledilmektedir. Osmanlı kelamcıları bu yaklaşım sahiplerini, vahiy ve nübüvvet hakikatini tam olarak bilmediklerinden hareketle karşılık verdikleri görülür. Manastırlı'ya göre bu yaklaşım sahipleri, vahiy ve nübüvvetin dinin ortaya koyduğu düzen ve mükemmelliğin kaynağı olduğu ihtimalini kabul etmezler. Bu düşüncenin bir gereği olarak dinin ortaya koyduğu düzen ve mükemmelliğin harika bir akıl, üstün bir zekâ, mükemmel bir siyaset veya deha ile ortaya çıktığını iddia ederler. Evet, böyle bir düşüncenin yanlış olduğu açıkça görünmektedir. Mesela bütün peygamberler ve filozoflar tarafından tesis edilemeyen İslamiyet, bir tek zat tarafından nasıl tertip ve tesis edilebilir?⁹⁷

Nübüvvet ve vahyin kaynağının deha olması yaklaşımına karşı Son dönem Osmanlı kelamcılarının, Hz. Peygamber'in gaybdan verdiği haberlerle, karşılık verdikleri görülmektedir. Nursî'ye göre Hz. Muhammed'i (s.a.v.) yalnız çok akıllı, dâhi bir insan olduğu

⁹³ Harpûti, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 282.

⁹⁴ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 28.

⁹⁵ Nursî, *Sözler*, 59.

⁹⁶ Said Nursî, *Zülfikâr* (Isparta: Hayrat Neşriyat, 2017), 240.

⁹⁷ İsmail Hakkı Manastırlı, "Tarih-i İslamiyet Nam Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye" 5/111 (1326), 115.

şeklinde onu ifade etmek, nübüvvet ve vahyin kaynağı açısından yetersizdir. Ona göre, Hz. Peygamber'in manevi tevatürle sabit olan gaybdan haber vermesi ya onun geçmiş ve geleceği kuşatan ve doğru gören keskin bir zekâyâ, benzersiz üstün bir dehâyâ sahip olduğunu gösterir. Hâlbuki böyle bir durumun insanda olması mümkün değildir. Olması halinde Allah tarafından verildiği kabul edilmelidir. Ya da her şeyi bilen, her şeyde tasarruf eden Allah Teâlâ'nın bir elçisi olduğundan O'ndan vahiy alarak haber verir.⁹⁸

Nübüvvet ve vahyin kaynağına dair daha farklı bir yaklaşım ise peygamber aklının Allah Teâlâ'da bulunan hakikati istinbat etmesidir. Burada vasıta olan, peygamber olma tabiatında yaratılan kimsenin özel aklıdır. Cebrail bu aklın sembolik ifadesidir.⁹⁹ Evrenin sırları ve varlıkların ihtiyaçları, yansıyacak arındırılmış¹⁰⁰ yüce ruhlar bulmakla ortaya çıkar. Bu duruma nübüvvet, evrenin sır ve ihtiyaçlarını ruhlarında yansıtabilenlere de peygamber denir. Peygamberlerin vahiy kaynağı kendi zihinleridir. Vahiy için aracı olan melek bir semboldür. Tarih disiplininin nübüvvetten anladığı budur.¹⁰¹ Bu yaklaşımın konuyu açıklığa kavuşturacak ayrıntılar vermediği görülmektedir. Bu iddiada, evren sırlarından kastın ne olduğu, varlıkların ihtiyaçlarının yüce ruhlara nasıl yansıdığı, insanların bu sır ve ihtiyaçları ruhlarında nasıl yansıtabildiği ve tarih disiplinin nasıl delil olduğu açıklığa kavuşturulması gerek kısımlardır. Bu iddia, peygamberliğin kabiliyet ve liyakatin eseri olduğu sonucunu vermekte ve peygamberlik iddia eden kimsenin aklı ve zihni ise Allah-insan ilişkisinde bir vasıta olup vahyi bizzat alabilmektedir. Bu iddiaya göre vahiy meleği yalnız bir semboldür. Bu iddia, Tarih disiplini ile temellendirilmeye çalışılmaktadır.

Harpûtî'ye göre maddi-manevi bütün feyizler, feyzi alan kimsenin feyiz veren kaynağa yakın olup feyzi kabul etmesine bağlıdır. Ona göre bütün feyizler, bu iki şarta yani feyizlendiren kaynağa yakın olmak ve ondan bu feyzi almaya bağlıdır. Allah Teâlâ'nın zat-ı akdesi, âlemde var ve yaratılmış olan cisim sahibi varlıklara benzemediği ve onlarla bir münasebeti bulunmadığından, insanlar bizzat veya vasıtasız olarak Cenabı Haktan feyiz alamazlar. İnsanlar, Allah Teâlâ'dan ancak bir vasıta ile diğer bir ifade ile melekler aracılığı ile feyiz alabilirler.¹⁰²

Peygamberlerin yüce bir ruha sahip, kulluk etme yönüyle Allah Teâlâ'ya yakın ve vahyi kabul edecek bir kabiliyette buldukları konusunda kelamcılarının hemfikir oldukları

⁹⁸ Nursî, *Zülfikâr*, 334.

⁹⁹ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 202.

¹⁰⁰ Hülya Çilek, *Kılıçzâde Hakkı'ya Göre Peygamberlik*, 54.

¹⁰¹ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 37.

¹⁰² Harputî, *Tekmile-i Tenkîhu'l-Kelam*, 123.

görülmektedir. Bunun yanı sıra dönemin kelamcıları insanların mahiyet olarak farklı olmasından diğer bir ifade ile insan mümkün, yaratılmış, her yönüyle sınırlı, cisim sahibi, zaman ve mekâna mahkûm bir varlık olmasından hareketle aklın bizzat Allah'tan vahiy almasının imkânsızlığını ifade etmektedirler. Bu kelamcılara göre vahiy meleği olan Cebrail de sembolik bir ifade değildir. Cebrail olmadan peygamberlerin yalnız salt akılları vasıtasıyla vahiy almaları mümkün değildir.

Kelamcıların, vahiy ve nübüvvetin kaynağı konusunda hassas oldukları görülmektedir. Onların bu konuya yönelik hiçbir eleştiriye ilgisiz kalmadıkları anlaşılmaktadır. Dönem kelamcıları vahiy ve nübüvvetin beşerî kaynaklı olduğu yaklaşımlarının Batı kaynaklı ve yanlış kaynaklara müracaat etmenin bir sonucu olduğunu düşünmektedir. Son dönem Osmanlı kelamcıları bu yanlış yaklaşımlara karşı vahiy ve nübüvvet kavramlarına doğru anlam verme, muhalif fikrin batıl sonuçlarını gösterme, salt aklın bizzat aracı olmadan vahiy almayacağını ifade etmekle karşılık verdiği görülmektedir. Dönem kelamcıları mucize, peygamberlerin sıfatları ve onların icraatlarından hareketle de vahiy ve nübüvvetin, ilahî kaynaklı olduğunu belirtmişlerdir.

Vahiy ve nübüvvet kaynağı konusunun ortaya konmasından sonra peygamberlerin bilgi kaynağının ne olduğu hakkındaki yaklaşımları bilmek dönemi daha iyi tanımak ve konuyu etraflıca bilmeye yardımcı olacaktır.

2.2. Nübüvvetin Gerekliliği

Nübüvvetin gerekliği kapsamında; peygamberlerin bilgi kaynağına ilişkin farklı yaklaşımlar ile vahyin epistemik değeri ele alınmakta; aklın, bilimin ve beşerî din tasavvurlarının nübüvvet ihtiyacını ortadan kaldırıp kaldıramayacağı tarihî, sosyolojik ve ahlâkî boyutlarıyla tartışılmakta ve dönem kelamcılarının bu iddialara verdikleri cevaplar çerçevesinde peygamberliğin bireysel ve toplumsal hayattaki işlevi ortaya konulmaktadır.

2.2.1. Peygamberlerin Bilgi Kaynağı Tartışmaları

Bilginin kaynağı, epistemolojinin problem olarak gördüğü meselelerden biridir. Bilgi kaynağı, insanın maddî veya ruhî yönüyle ilişkilendirilerek açıklanan bir meseledir. İnsanın maddî yönü dikkate alındığında insan için bilgi kaynakları sağlıklı duyular (havass-ı selime), selim akıl ve peygamberlere mahsus olan vahiy¹⁰³ de kapsayan doğru haberdur.¹⁰⁴ Bu başlık altında ise bilgi kaynağı olarak tartışmalara konu olan vahiy değerlendirilecektir.

¹⁰³ Sırrı Giridi, *Nakdû'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam* (Dersaadet: Mekteb-i Sanayi Matbaası, 1310), 32.

¹⁰⁴ Giridi, *Nakdû'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 15.

Bu başlığı açmamıza sebep konuyu bilgi kaynağı bağlamında değerlendirmektir. Bilgi kaynağı konusu bilgi kavramını, bilginin mahiyetini ve değerini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Zira bilgi kaynağının kutsallığı bilginin mahiyetini ve değerini göstermesinin yanı sıra insanlar üzerinde birçok burhan kadar etkili olmasını temin etmektedir. Bununla birlikte kaynağın kutsal olması ortaya konan hükümlerin, halk kitlesi tarafından daha kolay kabul edilmesini sağlamaktadır.¹⁰⁵

2.2.1.1. Peygamberlerin Bilgi Kaynağına Dair Farklı Yaklaşımlar

Bu zamana bakıldığında peygamberlerin bilgi kaynağı hakkında kelamcıların düşüncelerinden farklı bir kısım yaklaşımların da olduğu görülmektedir. Mesela bir yaklaşıma göre eşyanın hakikati, âlemin sırrı, evrenin gayesi, saf adalet ve katıksız hakikat, peygamberlerin zihinlerinde mevcuttur. Hakkın zatı da buradadır. Bütün hakikatler, peygamberlerin şahsiyet aynalarında yansır. Peygamber her ne söylese onu hakkın zatından alarak söylediğine iman etmek gerekir. Peygamberler ya Hz. İsa gibi düşünmeden söyler veya Hz. Muhammed Mustafa gibi akıl ve mantık örgüsüyle düzenleyerek ifade eder.¹⁰⁶ Hz. Peygamber, dinin esaslarını asıl insanların yardımıyla tesis etmiştir. O, herhangi bir din getirmemiş, Hz. Âdem'den bu yana var olan bir dinin genişleticisi ve ıslah edicisidir.¹⁰⁷

Bu yaklaşımda peygamberlerin nasıl ve hangi vasıta ile vahiy aldıklarını araştırmak anlamsızdır. Vahiy peygamberlerin içindedir. Bu itibarla peygamberler yalnız birer alettir. Saf sır, onlara gayb olur. Onlar da insanların anlayış seviyelerine göre konuşurlar. Başka bir itibarla motor güç peygamberlerdir. Peygamberler sırrı doğadan istinbat ederek emir ve yasakları tebliğde bulunurlar. Peygamberlerin zatları ilhamın kendisidir. Seyyidü'l-beşer hanifliği olduğu gibi almayı ve devam ettirme siyasetini takip etmiştir. Yaptığı inkılabın temelini geçmişten almayı uygun bulmuştur.¹⁰⁸ Diğer bir farklı yaklaşım da histeri hastalığı üzerinden Hz. Muhammed (s.a.v.) özelinde bilgi kaynağı olan vahyin okunması gerektiğidir.¹⁰⁹

Bu yaklaşımlara göre peygamberlerin bilgi kaynaklarını şöyle tasnif etmek mümkündür. Zihinleri, kendi zatları, geçmiş inançlar, doğa ve psikolojileri. Bu bağlamda peygamberlerin bilgi kaynağının ilahî değil içsel ve tabiat unsurlarından kaynaklandığı iddia edilmektedir. Ayrıca vahiy kaynağının ilahi değil tabiatın gizli sırlarının, peygamber ruhuna veya zihnine yansması olarak kavramsallaştırıldığı da görülmektedir. Bununla birlikte peygamberlerin

¹⁰⁵ Said Nursî, *Mektubat* (Isparta: Hayrat Neşriyat, 2016), 1/147.

¹⁰⁶ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 32.

¹⁰⁷ Kılıçzâde Hakkı, "*Müslümanlık ve Hristiyanlık*" (İctihad, 1329), 1481.

¹⁰⁸ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 34.

¹⁰⁹ Şehbenderzâde, *Tarih-i İslam*, 1/103.

vahiy mana olarak aldıkları, insanların anlayış seviyesine indirgeyerek tebliğ ettikleri ve bu suretle vahye müdahale ettikleri düşüncesi de görülmektedir.

2.2.1.2.Vahyin Bilgi Kaynağı Oluşuna Dair Deliller ve Cevaplar

Dönem kelimasında peygamberlerin bilgi kaynağı konusuna yönelik bu farklı yaklaşımların irdelendiği görülmektedir. Elmalılı Hamdi Yazır, bilginin kaynağı meselesini ilmin hayatla, vicdanın varlıkla olan ilişkisi üzerinden değerlendirdiği görülmektedir. Ona göre hak dini tanıtan peygamberlerdir. Dine muhalefet etmeye çalışan filozoflar, bu hususta bir hakikat gördüklerinden dolayı değil bilakis istenilen hakikati göremediklerinden ve idrak edemediklerinden o düşünceye yönelmişlerdir.¹¹⁰

Elmalılı'ya göre ulûhiyet meselesi, Batı felsefesinde etraflıca ele alınmasına rağmen vahiy ve nübüvvet konusu müstakil olarak değerlendirilmemiştir. Hâlbuki vahiy ve nübüvvet meselesi, ulûhiyet konusu ile yakından ilgilidir. Ayrıca Batıda, yeni bir disiplin olarak gelişen psikolojiye rağmen vahiy ve nübüvvet konusu ruhsal olaylar çerçevesinde dahi ele alınmadığı görülmektedir. Gerçekte vahyin, ruhsal olaylar bağlamında ele alınıp değerlendirilmesi gerekirdi. Zira vahiy ve nübüvvet, tarihi bir olgudur.¹¹¹

Elmalılı'ya göre peygamberlerin ilim kaynağı kendi zihinleri, zatlari, geçmiş inançlar, doğa veya psikolojileri olamaz. Zira insan için kesin bilgi, zorunlu değil ilahî âdet gereğidir.¹¹² Şüphesiz bilgi, realitede bir değere sahip olmakla birlikte aklî ve mantıkî bir zorunluluk içermez. Çünkü mebde-i mutlak fâil-i muhtardır. Zorunluluklar hep eylemlerden, olaylardan kaynaklanmaktadır. Olaylar ise devamlılıktan diğer bir ifade ile ilahî âdetten (âdetullah) ileri gelir. Diğer bir ifade ile sünnetullahtan ortaya çıkar. Son dönem Osmanlı kelamcılarına göre bilgi aklî bir zorunluluk değil ilahî âdet gereği olmasından anlaşılıyor ki insanların bilgi edinmesinde mutlak bir zorunluluk bulunmaz. Bundan dolayı her ilimde mebde-i evvel düşünülür. Bu mebde-i evvel iradesi olmayan (fâil-i bi'l-îcâb) bir fâil olsaydı insanın kendi çabasıyla bilgi edinmesi zorunlu hale gelirdi. Mebde-i evvel irade sahibi (fâil-i muhtar) olunca kesin bilgi fiilî bir bilgi olur ve vakıadan ibaret kalırdı.¹¹³

Elmalılı'ya göre zamanın felsefî ekollerinde bilgi, ruhun vicdânî şahadetiyle meydana gelmektedir. Bu bilginin vicdanın zaaf ve kuvvetiyle doğru orantılı olduğu inkâr edilemez. Akıl, zekâ ve fikirler, yaratılış açısından farklı olduğu gibi vicdanlar da kuvvet ve zaaf açısından

¹¹⁰ Hamdi Yazır Elmalılı, *Metâlib ve Mezâhib* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341), 19.

¹¹¹ Elmalılı, *Metâlib ve Mezâhib*, 21.

¹¹² Bediüzzaman, *Kızıl İcâz alâ Süllem* (İstanbul: Evkaf Matbaası, 1339), 3.

¹¹³ Elmalılı, *Metâlib ve Mezâhib*, 32.

yaratılış yönüyle farklıdır. Yaratılış açısından bazı vicdanların hakikat ile güçlü bir münasebet kurduklarını kabul etmek felsefî yönden herhangi bir sakınca taşımamaktadır. İslam felsefesinde bu vicdana kudsî kuvvet denir. Bu kudsî kuvvete en üst derecede mucize ile desteklenmiş peygamberler sahiptir. Bu kudsî kuvvet ilahî bir vergidir. İnsanın emeğiyle kazanabileceği bir şey değildir. Peygamberlerin sahip olduğu fakat sıradan insanların kendisinde olmayan bir hakikati inkâr etmesi doğru değildir. Vicdana gelen ilham insanların geneli için bir delil olmazken havas için bazı şartlarda delil kabul edilmesinde bir sakınca bulunmamaktadır. Zira bu ilhama dava, meydan okuma (tehaddi) eklenir ve mucize ile desteklenirse vahiy olur ve sıradan bilgiden ayrılır.¹¹⁴

Peygamberlerin bilgi kaynağının kendi zihinleri olamayacağının vurgulandığı görülmektedir. Diğer bir ifade ile vahyin kaynağı aklın remiz ve işaretleri değildir. Zira bu düşünce tamamen batıl, ilahî kitapları yalanlama ve peygamberlere bir iftiradır. Çünkü vahyin rüya, ilham, kitap veya melek vasıtasıyla gerçekleştiği hakkında fikir birliği bulunmaktadır. İlahî kitaplar terminolojisine bakıldığında aklın remiz ve işareti, zekâ, feraset, akıl yürütme veya içtihat ile ortaya konan eserlere vahiy denmez. Bundan dolayı yalnızca akıl, zekâ veya içtihat ile ortaya konan dinler batıldır.¹¹⁵

Harpûtî'ye göre peygamberlerde bulunan ruhsal kuvvet ile âlemdeki hakikat ve sır ilişkisinin peygamberlerin bilgi kaynağı olarak gösterilmesi delilden mahrum bir iddiadır. Peygamberlerin gayba dair verdikleri haberlerin bu ilişkiden kaynaklandığını kabul etmek hiçbir delile dayanmamaktadır. Zira böyle bir düşüncede ilah, âlemin fikir ve manası âlem de ilahın maddi ve mahsus hakikati olarak kabul edilmektedir. Bu düşünceye göre hakiki varlık âlemdir. Vahiy, âlemin hakikatinden yansıyan düşünceler ve vicdânî bir mana anlamına gelmektedir. Hâlbuki bu düşünce bütün varlıkları, algılanan maddi birer varlığa indirgemektedir. Bu düşünce materyalizmin bir sonucudur.¹¹⁶

Özellikle materyalist felsefenin ileri sürdüğü bu düşünce zayıf bir hayal olup semavî dinlere karşı ruhun varlığını inkâr etmekten kaynaklanmaktadır.¹¹⁷ Harpûtî, peygamberlerin ruhlarının âlemlerle münasebet içinde olduğunu doğrular. Fakat bu âlemin gayb âlemi olduğunu, gözlemlenen (şehâdet) âlem olmadığını da ifade eder. Ayrıca peygamberlerin ruhları âlem ve tabiatın, aşağı ve değersiz durumlarından kurtulması ve yüce âlemlerle tamamen münasebet içinde

¹¹⁴ Elmalılı, *Metâlib ve Mezâhib*, 34.

¹¹⁵ İskilipli Mehmed Atif, "*Din-i İslam'ın Vâzı ve Beşere Keyfiyet-i Vusûlü*" (Mahfil, 1338), 23.

¹¹⁶ Harpûtî, *Tekmile-i Tenkîhu'l-Kelam*, 91.

¹¹⁷ Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 150.

olmasından¹¹⁸ dolayı ruhlarına, gayb âleminde bazı hakikatler akseder. Bu çerçevede peygamberlerin ruhları, unsurlara etki ederek kendilerinden harikulade bazı hallerin görüldüğünü ifade eder.¹¹⁹ Bu bağlamda Elmalılı da varlık âleminde görülen bütün hayır ve güzelliklerin kaynağının hakikat ve idrak ve illetinin ise Allah olduğunu ifade etmektedir.¹²⁰

Peygamberlerin bilgi kaynağının vahiy olduğu gerçeği ilahî âdet (âdetullah) doktrini üzerinden de açıklandığı görülmektedir. Zira ilahî âdet başı sıkışan, fertleri arasında fitneler çıkan ve fesada düşen toplumlara, akıbetlerini göstermek üzere bir resul veya bir nebi göndermektir. İnsanoğlunun yeryüzüne gelişinden itibaren bu ilahî âdet böyle cereyan etmiştir. Cenabı Hakk'ın âdeti, gönderdiği peygamberler vasıtasıyla fesadı engelleyip insanları ıslah etmek, çığırından çıkmış ahlaki yola getirmek, düşük seviyelere düşmüş ruhları yüceltmek, insana yakışmayan kötü duygulardan onları kurtarmaktır. Peygamberlerin bu vazifelerini yapabilmeleri için de onlar, gönderildikleri kavimlerin seviyelerine uygun ve ıslahına kefil olacak şeriat ve vahiy ile desteklenmişlerdir.¹²¹

Elmalılı'ya göre dönemin Batılı filozofları, Hristiyanlıkla karşı karşıya bulunmaktadır. Hristiyanlar ise ulûhiyetin bir kısım sıfatlarını, nübüvvete dâhil etmiş hatta bunu bütün dinlere tatbik etmişlerdir. Bu durum Batılı filozofların, İslamiyet'in nübüvvet hakkındaki esaslarını göz ardı etmelerine sebep olmuştur. Ayrıca bu durum onların Hristiyanlıkta, İslamiyet'in peygamberlik hakkında ortaya koyduğu esaslar niçin bulunmasın? Psikolojisiyle hareket etmelerinden kaynaklanmaktadır.¹²²

Kur'ân'ın belagat ve fesahatinin bir benzerini getirmekle meydan okumasından (tahaddi) hareketle peygamberlerin bilgi kaynağının vahiy olduğu da ifade edilmektedir. Zira bin seneyi aşkın bir süredir, Kur'ân'ın meydan okumasına karşı muhalifleri ortaya alternatif bir eserle karşılık verememişler, savaş yolunu tercih etmişlerdir. Böyle kolay bir yolun terk edilip savaşın tercih edilmesi, Kur'ân'ın vahiy olduğunu göstermektedir.

Abdülaziz Çaviş'e göre ister Hz. İbrahim (a.s.), ister Hz. Musa (a.s.) ister Hz. Muhammed (s.a.v.) olsun bütün peygamberlerin bilgi kaynağı vahiydir.¹²³ Hafız Kâmil ise bütün peygamberlerin, gönderildikleri toplumların dünya ve ahirete yönelik ihtiyaçlarını

¹¹⁸ Mehmet Emin Günel, "Gayb Bilgisi Hakkında Kur'ân'a Aykırı Yorumların Sebep Olduğu İnanç Problemleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/49 (2020), 110.

¹¹⁹ Harpûti, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 150.

¹²⁰ Elmalılı, *Metâlib ve Mezâhib*, 193.

¹²¹ Abdülaziz Çaviş, *Anglikan Kilisesine Cevap*, çev. Mehmed Akif Ersoy (İstanbul: Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1334), 14.

¹²² Elmalılı, *Metâlib ve Mezâhib*, 34.

¹²³ Çaviş, *Anglikan Kilisesine Cevap*, 94.

karşlamak için vahiy aldıklarını ve bu vahyi ümmetlerine eksiksiz, tam olarak tebliğ ettiğini ifade etmektedir.¹²⁴

Peygamberlerin bilgi kaynağına yönelik farklı yaklaşımlar değerlendirildiğinde konunun indirgemeci bir yaklaşımla ele alındığı görülmektedir. Bu yaklaşımları Allah-insan ilişkisinin vahiy üzerinden yorumlanmaması gerektiği şeklinde ele almak mümkündür. Bunun yanı sıra ilahî vahyi, bilgi kaynağı olarak kabul etmek istemeyen kimselerin, peygamberlerin bilgi kaynağını aklileştirme çabası, beşerî bir eser gösterme gayreti veya doğanın sırlarına nispet etmelerinde, materyalizmin izlerini görmek ve dönemin düşünce sistemleriyle konunun değerlendirildiğini ifade etmek mümkündür. Bu durum karşısında son dönem Osmanlı kelamcılarının bilgi teorisi üzerinden konuyu ele almaları dikkat çekicidir. Dönemin kelamcılarının, hasımların farklı yaklaşımlarının kaynaklarını ortaya koyması takdire şayandır. Kelamcılar ayrıca, konuyu insan psikolojisi üzerinden okuma gayretleri de ortaya çıkan yeni disiplinlere olan ilgilerini göstermesi açısından önemlidir. Dönemin kelamcılarında bakıldığında peygamberlerin bilgi kaynağı konusunu çok yönlere ele aldıkları görülmektedir.

2.2.2. Aklın Yeterli Olup Nübüvvet İhtiyaç Bırakmadığı Tartışmaları

Kelamcılara bakıldığında akıl, sağlıklı duyular ve doğru haberin, bilgi kaynakları olarak ele alındığı görülmektedir. Aklın, dinî delillerden biri olduğu hakkında fikir birliği olduğu nakledilmektedir.¹²⁵ Dönem kelamında ayrıca, aklın büyük bir mucize ve bütün insanlara verilen ilk elçi¹²⁶ olduğu ifade edilir. Aklın aynı zamanda dinin bir temeli olduğu da belirtilir.¹²⁷ Bununla birlikte aklın, tek başına her şeyi kavramada yeterli olmadığını, din ve aklın ayrılmayacağını, dinin olmaması durumunda aklın insanları tek başına kurtuluşa erdiremeyeceği de¹²⁸ vurgulanır.

Din-bilim veya akıl-din arasında gerçek bir çatışma ve çakışma olmadığı¹²⁹ düşüncesi ve Batının akılla kurduğu sıkı ilişki, aklın tek otorite olarak kabul edilmesi gerektiğini öne çıkarmıştır.¹³⁰ Batının, akıl merkezli hayat felsefesi ve dünya kurgusu meselelerin de akıl perspektifinden ele alınmasını zorunlu hale getirmiştir.¹³¹ Bu bağlamda Osmanlı'nın son

¹²⁴ Kamil, *Cevâhiru'l-Kelâm fî Akâidi'l-İslâm*, 27.

¹²⁵ Babanzâde, *İslâm Ahlakının Esasları*, 30.

¹²⁶ Sadık Tanrikulu, *Modern Mısrıda Nübüvvet Tartışmaları Şeyhulislam Mustafa Sabri Efendi v e Muhammed Ferid Vecdi Örneği* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 281.

¹²⁷ Babanzâde, *İslâm Ahlakının Esasları*, 31.

¹²⁸ Akseki, *İslâm Dini*, 16; Süleyman Bakı, *Manastırlı İsmail Hakkı Kelâmî Görüşleri ve "Telhîsu'l-Kelâm fî Berâhîni Akâidi'l-İslâm" İsimli Eseri* (Üsküp: Logos-A, 2006), 66.

¹²⁹ Babanzâde, *İslâm Ahlakının Esasları*, 30.

¹³⁰ Özdiñç, *Akıl İrade Hürriyet Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde İrade Meselesi*, 20.

¹³¹ Özdiñç, *Akıl İrade Hürriyet Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde İrade Meselesi*, 46.

döneminde aklın her konuda yeterli görülmesinden, bilgi kaynağının yalnız akıl olmasından¹³², dinden yardım almaya muhtaç olmamasından (yardımcısız akıl)¹³³ ve aklın tek karar mercii olarak kabul edilmesinden¹³⁴ hareketle peygamberlere ve dinlere ihtiyaç kalmadığı¹³⁵ tartışması gündeme gelmiştir. Bu çerçevede aklın tabiatla uygunluğunu ortaya koyan akılcılık (rasyonalizm) akla olan güveni artırmıştır. Bu sayede akılla her şeyin kavranabileceği veya açıklanabileceği genel düşüncesi oluşmuştur.¹³⁶

Mehmed Âtîf İskilipli, aklın bilgi kaynaklarından biri olduğunu kabul ve değerini takdir etmekle birlikte peygamberlerin dünya ve ahirete ait getirdiği hüküm ve esasların bütünü kavramayacağını da ifade etmişlerdir. Zira peygamberlerin getirdiği bir kısım hakikatler salt akıl ile çözülebilecek meselelerden değildir. Mesela öldükten sonra dirilme, sevap, ceza, cennet, cehennem, ibadetler, ibadetlerin vakitleri, nasıl yapılacağı, sınırları, zekât ve benzeri meseleler bu tür hakikatlerdendir.¹³⁷

2.2.2.1. Aklın Tek Başına Yeterli Olmadığına Dair Yaklaşımlar

Arapkirli'ye göre aklın her konuda yeterli olmasından hareketle peygamberlere ihtiyacın olmadığı iddiası boş bir sözden ibarettir. Evet, bir doktorun teşhis ve tedavisi olmadıkça hastalığı teşhis ve tedavi etmek için yalnızca akıl yeterli değildir. Aklın yeterli olduğu kabul edilse dahi bunun herkes için geçerli olmadığı, bunun için uzun bir zamana ihtiyaç olduğu ortadadır. Bir hastalığın teşhis ve tedavisinde bir doktora ne kadar ihtiyaç varsa hayır ve şerre dair ve ahirete ait hükümlerin bildirilmesinde Allah tarafından desteklenen peygamberlere de öyle ihtiyaç bulunmaktadır. Çünkü ahirette insanın kurtuluşuna sebep olacak itikat ve amellerin tespit ve uygulanmasında aklın yetersiz olduğu açıktır.¹³⁸

Şevketî ise salt aklın her şeyi anlayacak veya bütün olayların sebeplerini ispat edecek bir mevkiye olmadığını ve aklın bağımsız olarak her şeyi idrak edemediğini ifade eder. Bu çerçevede aklın bazı şeyleri anladığı, bazı şeyleri idrak etmediği ve bazı meselelerde de tereddüt ettiği ortadadır. Peygamberler, Allah'ın varlığı ve sıfatları gibi aklın idrak ettiği meselelerde akli destekler. Fakat akıl, bayram günlerinde oruç tutmanın doğru olmadığını veya Ramazan ayında oruç tutmanın hikmetlerine dair hükümleri idrak etmekten âciz kalır. Bundan dolayı

¹³² Ali Taşkın, "Immanuel Kant'ta Bilginin Kaynağı Problemi" 6/1 (2002), 180.

¹³³ Mümin Köktaş, "Aydınlanma, Rasyonalizm ve Din", *Turkish Studies* 10/6 (2015), 641.

¹³⁴ Taşkın, "Immanuel Kant'ta Bilginin Kaynağı Problemi", 281.

¹³⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Tarihi Maddiciliğe Reddiye* (İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1981), 62.

¹³⁶ İbrahim Coşkun, *Günümüz Akaid ve Kelam Problemleri* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2017), 43.

¹³⁷ Mehmed Âtîf İskilipli, "*Ahkâm ve Hakâik-i Diniyenin Cümlesini Marifette Aklın Adem-i Kifayeti*" (Mahfil, 1341), 39.

¹³⁸ Avni, 121.

peygamberler bu hükümlerin hikmetlerini insanlara tebliğ ederler. Aklın tereddütte kaldığı konularda ise peygamberler doğru tarafı gösterip tereddütlerini ortadan kaldırırlar.¹³⁹

İnsanların akıl seviyelerinin farklı oluşundan hareketle meselenin farklı bir boyutta ele alındığı görülür. Arapkirli'ye göre bir kısım akıllar tarafından güzel görünen şeyler, başka akıllar için çirkin olabilir. Eğer peygamberler olmasa iyi-kötü, hayır-şer, güzel-çirkine dair tespitler, yalnız akıllara havale edilse birçok karışıklığın çıkacağı malumdur. Ayrıca salt aklın yetersizliğini gösteren farklı bir durum da duyguların etkisinde kalmasıdır. Bu çerçevede akıl, bir kısım kötü duyguların etkisinde kalır. Emniyet ve güven, huzur ve sükûnet bozulur. Bu durumda hakikati açıklayacak bir peygamberin olması bu mahzurları ortadan kaldıracaktır.¹⁴⁰

İzmirli İsmail Hakkı'ya göre akıl, göz ile görülen ve kulak ile işitilen durumlarda dahi şaşırıp kalabilirken baki hayatı, ebedi saadeti ve şekâveti idrak etmekte ve bunlar için gerekli ihtiyaçları bilmede yeterli değildir. Bu durumda akıl nasıl olurda insanı gayb âlemine ulaştıracak bütün vasıtaları idrak edebilir? Çünkü akıl gaybı bilecek özelliklere sahip değildir. Akıl, kemal derecesini elde etmediğinden her zorunlu şeyi bilemez. Hiçbir hakikatin künhüne eremez. Cenabı Hakk'ın isim ve sıfatlarını kuşatamaz. Akıl ne kadar büyürse büyüsün doğrudan doğruya sahibini hidayete erdirme konusunda yeterli olamaz. Akıl ve muhakeme şahadet ve gayb âlemi arasındaki münasebeti şüpheden bağımsız olarak ele alamaz. Bugünkü bilimsel verilerle desteklenen salt akıl, insanları ebedi hayatın hakikatlerini bilmeye ulaştıramaz.¹⁴¹

İzmirli, salt aklın ekonomik hayat için dahi yeterli olmadığını düşünmektedir. Ona göre akıl, yalnız başına istikametli bir geçim konusunda yeterli değildir. Çünkü insanlar anlayış, akıl ve gayret yönüyle birbirinden farklı yaratılmıştır. İnsanlar, hırs, doyumsuzluk ve şehvet gibi duyguların sevkiyle arkadaşının elindekilerinin kendisinde olmasını hayal eder. İnsan hayatın zevk ve lezzetini çalışarak kazanmakta değil türlü hilelerle insanların elinde bulunanlara sahip olmakta zanneder. Bundan sonra insanlar birbirine yardım etmek yerine birbirinin malını almayı düşünür. Bu durumlarda insanın zorbalıklarını durdurmak için sert tedbirlere ihtiyaç olur. Maneviyatın bağlarından mahrum olan kimseler maksatlarına ermek için kötü yollara düşer. Emniyet ve asayiş bozulur. Bunun için peygamberlere ihtiyaç vardır.¹⁴²

¹³⁹ Şevketi, "Marifet Nazariyesince Bir İspat-ı Sâni", *Ceride-i İlmiye* 59 (1338), 1878.

¹⁴⁰ Avni, 122.

¹⁴¹ İsmail Hakkı İzmirli, "Tarık-i Peygamberi", *Ceride-i İlmiye* 66 (1339), 2113.

¹⁴² İzmirli, "Tarık-i Peygamberi", 2114.

2.2.2.2. Peygamberlerin Toplumsal ve Bireysel Hayatta Rehberliği

İzmirli'ye göre insanı yaratan ve ona konuşmayı öğreten, birbiriyle anlaşmasını sağlayan ve hayatı irşat ve eğitim üzerine tesis eden Allah, hikmeti gereği, tamamen bir lütuf ve ihsan olarak bazı kimseleri peygamber olarak gönderir. Onları yüksek fazilet sahibi ve yüce bir ahlak üzere yaratır. Bu peygamberlere ahlakın bütün incelik ve sırlarını, insanlar için gerekli manevi tedavi yollarını ve ilaçları öğretir. İlahi ilmin nurlarıyla peygamberlerin yüksek ruhları parlatılır. Bu sayede peygamberler akla rehber, hayata mürşit olurlar. İnsanların hayat yolunu aydınlatırlar. İnsanlar bu peygamberler vasıtasıyla aklın göremeyeceği afet ve tehlikeleri öğrenirler. Bu peygamberler, insanların bilmesi gereken ilahi sıfatları, anlaşılması istenen ahiret hayatını, ahirette amellere karşılık olarak verilecek mükâfat ve cezanın ne olduğunu diğer bir ifade ile amellerin muhasebesinin nasıl olacağını bildirirler. İnsanların dünya-ahiret hayatları yararına olacak amelleri öğretirler.¹⁴³ Peygamberler, akılları tatmin edip ihtiyaçlarını giderir ve kalpleri temizleyip nurlandırır. İnsanların lehine ve aleyhine olan hükümleri tebliğ ederler.¹⁴⁴

Ayrıca İzmirli, insanların akıllarını meşgul eden ve hakkında akılların ittifak edemedikleri ilk yaratılış ve öldükten sonra diriliş gibi meselelerde doğru bilgi verenlerin ancak peygamberler olduğunu ifade eder. Ona göre, bu konular hakkında peygamberlerin verdikleri doğru ve sağlıklı bilgiler olmasa insanların büyük çoğunluğunun salt akılla bilgi sahibi olması mümkün görünmemektedir. Bilenlerin olması durumunda da bunların sayıca çok az olacağı göz önünde tutulmalıdır. Çünkü insanların ihtiyaçları hayvanların ihtiyaçları gibi sınırlı değildir. Hayvanlara ihtiyaçları hakkında ilham olunurken insanlara bu konuda ilham olunmaz. İnsan ihtiyaçlarını gidermek için fikrin rehberliğine muhtaçtır. Bundan dolayı insan yaratılışı gereği birlikte yaşamak zorundadır. İnsanların yaratılışlarına, hayatında ihtiyaç duyduğu ilimleri ve onları ahiret saadetine götüreceğ yolları bilmesi kodlanmış değildir. İnsan fertleri birbirinden farklı olduğu gibi kabiliyetleri de farklıdır. Her fert her duruma tabii olarak uygun değildir. Akıl peygamberler olmadan salah, hidayet ve dalalet konusunda yeterli değildir. Kısacası insan iki cihan saadeti için bir rehberine muhtaçtır. İşte o rehber olan peygamberler, her şeyi güzel bir surette yaratan, her şeyi eşsiz güzellikte işleyen, her şeyi yerli yerine koyan, her şuur sahibine muhtaç olduğu şeyleri veren, küçük-büyük hiçbir şeyi rahmetinden mahrum bırakmayan zattan hükümleri alarak tebliğ eder. Dünya ve ahiret hayatı için gerekli ahvali, Allah Teâla'nın fiil, isim ve sıfatları hakkında gerekli ve doğru bilgiyi sunar. Peygamberler, tebliğ ettiği bütün

¹⁴³ İzmirli, "Tarik-i Peygamberi", 2115.

¹⁴⁴ İsmail Hakkı İzmirli, *el-Cevabü's-Sedid fi Beyân-ı Dini't-Tevhid* (Ankara: Ali Şükrü Matbaası, 1339), 38.

esasları burhan ile ortaya koyup aklın kabullenmesini kolaylaştırır. Peygamber yüce yaratana saygıyı gösteren ve insanlara farz olan ibadetin bütün çeşitlerini ve yapılaş şeklini gösterir.¹⁴⁵

İzmirli, salt aklın toplum düzenini sağlamakta yetersiz olduğu düşüncesini vurgular. Ona göre bu bağlamda davranış sınırlarını, rehber olan peygamberler gösterir. İnsanların karşılıklı davranışlarında muhtaç olduğu prensipleri düzenler. Peygamberler, helali haramdan ayırır. İnsanın canını, aklını, malını, namusunu ve dinini koruma altına alırlar. Peygamberlerin koydukları bu kanunlar sayesinde adalet tecelli eder. Bu sayede hayat istikamete girer. Memleketlerde emniyet olur. Bu yönüyle bakıldığında peygamberler birer ülke yöneticisi ve kanun koyucu mevkiinde bulunur.¹⁴⁶

İzmirli, ahlakın tesisinde peygamberlerin salt akla yardımcı olduğunu da ifade eder. Ona göre peygamberler, insanları yüksek bir ahlaka ve güzel bir edebe yönlendirirler. Dili yalandan, gözü haramdan, korumakla birlikte cömertliği, mazluma insaf etmeyi, muhtaçları doyurmayı, cesareti, insanca davranmayı, sözü tutmayı, zayıflara merhameti, güvenilir olmayı, akrabalık bağlarını gözetmeyi ve insanlara güzel davranmayı temin ederler. Peygamberler, insanları hayvanî duyguların esiri olmaktan ve kötülüklerin kaynağı olan ihtiraslardan kurtarırlar. Nefislerdeki azgınlıkları giderir, çaresizlere karşı şefkat ve merhametle davranmayı ders verirler.¹⁴⁷

Onlar, varlıkların hakkını korumayı ve benzeri faziletlerle insan nefisini takviye ederler. Peygamberler, şehvetin yüzünü fena ve fani lezzetlerden baki ve gerçek saadete çevirmeye çalışırlar. Emniyet ve asayişin direği, kalplerin huzuru ve milletlerin düzen ve ahenkli intizamını temin eden muhabbeti tesis ederler. Peygamberler, herkesin başkalarının hukukunu gözetmesini, hakkı talepte aşırılığa düşmemesini, güçlünün zayıf olana yardım etmesini, zengin fakirlere destek olmasını, âlimlerin cahilleri yetiştirmesini, insanlarla geçimli olmayı, dalalette gidenlere hidayet yolunu göstermeyi irşat ederler. Peygamberler, insanlara bu hizmetlerini zorla değil sevdirek, teşvik ederek, korkutarak ve müjdeleyerek yaparlar. Dönem kelamcılarına bakıldığında, aklın kötü duygulardan etkilendiğinden hareketle, peygamberlerin insanların akıl ile şehvetlerinin çelişmesi durumunda onlara doğru yolu gösteren birer rehber olduğu vurgusunu yaptıkları görülür. İzmirli'ye göre peygamberler emek konusunda insanları tembellikten sakındırıp çalışmaya teşvik eder, insandaki kötü huyları zarar vermeyecek sınırlar içinde tutmayı ve onları hayırda kullanmayı öğretirler. Bu ilahi rehberlerin getirdiği

¹⁴⁵ İzmirli, "Tarik-i Peygamberi", 2116.

¹⁴⁶ İzmirli, "Tarik-i Peygamberi", 2116.

¹⁴⁷ Çavuş, *Anglikan Kilisesine Cevap*, 6.

hükümlerde toplumun yararlanacağı faydalar bulunur. Bununla birlikte şahsî maslahatlar da terk edilmiş değildir.¹⁴⁸ Peygamberler yapılacak hayırları, kaçınılacak şerhleri açıklarlar.¹⁴⁹

2.2.2.3. Peygamberlerin Akla Rehber Olması ve Aklın Sınırları

Dönem kelmacılarının, salt aklın hakikatlerin keşfinde tafsilattan mahrum kalma ihtimalini değerlendikleri görülmektedir. İzmirli'ye göre peygamberlerin getirdiği vahiyde şek ve şüphe bulunmaz. Bu vahiylerde, hakikatlerin keşfi ve insanlar için hidayet vardır. Bu vahiyler, akılların genel olarak bilip tafsilatından aciz kaldığı marifeti açıklar. Zira akıl, ayrıntılı bir şekilde cüz'î maslahatları bilmekte kusurlu ve küllî maslahatları idrak etmekte acizdir.¹⁵⁰ Bu vahiylerde rahmet, maslahat ve hikmet vardır. İnsanlar için faydalı ve zararlı olan şeylerin açıklanması bulunur. Bu açılardan değerlendirildiğinde peygamber göndermenin toplumsal bir zorunluluk olduğu ifade edilebilir. Diğer bir ifade ile peygamberlik, aklın bir ihtiyacıdır. Zira akıl tek başına insanı iki cihan saadetine sevk edecek kabiliyetten mahrumdur.¹⁵¹ Ayrıca Peygamber ve vahiyle Allah kavramı akıllarda oluşmaktadır. Peygamber ve vahyin olmaması durumunda insanlar, Allah kavramını zihninden geçiremez, O'nun varlığından haberleri olmaz, isbât-ı vâcibe dair delilleri ortaya koyamazlardı.¹⁵²

İzmirli'ye göre aklın yeterli olduğu iddiası bir açıdan da peygamberlerin getirdiği hükümlerin akıl dışı olduğu düşüncesini hissettirmektedir. Hâlbuki peygamberler akli, hayatın kıyı ve kenarında kalmaktan kurtarmış, iradenin mürşidi olan akli taşlanmaktan korumuş ve ona layık olduğu hürriyeti vermişlerdir. Hak ve hakikati, akla hedef göstermiş, Peygamberler, ilahi hükümleri akli muhatap alarak tebliğ etmiştir. Peygamberler, sorumlu olmanın sebebinin akıl olduğunu beyan etmişlerdir. Evet, akıl dünyada övülmeye değer ve ahirette sevap almaya sebep bütün güzellikleri idrak edebilir. Lakin salt akıl bir şeyi haram veya helal kılmada hâkim olamaz. Diğer bir ifade ile akıl delil, şeriat ise hâkimdir.¹⁵³

İzmirli, akli aşan, akıldan uzak olan meselelerin, akla zıt (muhal-i akli) olmaktan farklı olduğundan hareketle konuyu değerlendirdiği görülür. Ona göre peygamberlerin yolu, aklın imkânsız (muhal) gördüğü her şeyi reddeder. Bu yol meseleleri muhakeme ederken aklın esaslarına ters düşmez. Hatta iman etmek için akıl yürütmeyi emreder. Din, akla hitap eder. Akıl, nur olan dinin ışığı gibidir. O nuru parlatacak olan akıldır.¹⁵⁴ Ayrıca peygamberler, aklın

¹⁴⁸ İzmirli, "Tarîk-i Peygamberi", 2117.

¹⁴⁹ İzmirli, el-Cevabü's-Sedîd fî Beyân-ı Dini't-Tevhid, 38.

¹⁵⁰ İskilipli, "Ahkâm ve Hakâik-i Diniyenin Cümlesini Marifette Aklın Adem-i Kifayeti", 42.

¹⁵¹ İzmirli, "Tarîk-i Peygamberi", 2118.

¹⁵² Eşref Edib, "Yalnız Akıl Kâfi midir?" (Sebilürreşad, 1340), 325.

¹⁵³ İzmirli, "Tarîk-i Peygamberi", 1339, 2144.

¹⁵⁴ Reşit Rıza, "Din ve Akıl", çev. Ahmed Hamdi Aksekili (Sebilürreşad, 1329), 78.

şasıyıp bilemediği yerlerde ve akılı aşan konularda da akla rehberlik ederler. Bundan dolayı akıl ve mantığın, İslamiyet'in hükümleri içinde iptal edeceği hiçbir şey yoktur.¹⁵⁵

İzmirli'ye bakıldığında bilgi kaynağı konusunda peygamberlerin yolu ile yalnız akılı referans alan felsefe yolunu karşılaştırarak konuya açıklık getirmeye çalıştığı görülmektedir. Ona göre peygamberlerin yolu salt akıl yolundan daha kapsayıcıdır. İnsanların büyük çoğunluğunun peygamber yoluna uyduğu tarihi bir hakikattir. Bu insanlar salt akılı temsil eden felsefe yoluna gitmezler. Çünkü insanlar kendi gibi olan insan aklının peşinden gitmeyi küçüklük görürler. Bundan dolayı felsefe yolu dar bir kesime mahsus kalır. Bir başka açıdan konu ele alındığında peygamber yolunun felsefe yolundan insanlar üzerinde daha etkili olduğu görülecektir. Peygamber yolu insan ruhunu her yönüyle tatmin edecek, kalplerden her türlü bunalımı giderecek bir hâkimiyete sahiptir. En güzel prensiplerle insanların duyu ve duyguları tatmin etmektedir. Modern bilimler ise her iki yol ortasında daha dar bir sahaya davet ettiğinden ancak her iki yola bir vasıta olabilir.¹⁵⁶

Meseleyi adalet bağlamında ele alan İzmirli'ye göre adalet, insanların hallerinde istikamet ve hayatlarında düzeni sağlama konusunda yeterli ise de adaleti kimin tesis edeceği sorusu önem arz etmektedir. Evet, akıl birçok sıkıntının kaynağı olabildiği gibi saadetin de vasıtası olabilir. İstikametli bir düşünce, geniş bir ilim, kuvvetli bir akıl insanları birçok kötülüklerden koruyabilir. Faziletin esaslarını ve kötülüklerin farklı yönlerini gösterebilir. Böyle bir akla sahip olan kimseler kanunlar yapar ve koyabilirler. Hükümet de insanların bu kanunlara uymasını sağlayabilir. Ayrıca akıllar hayır ve şerri, hak ile batılı birbirinden ayırmada ihtilaf etmezler. Lakin bu akıllar mizaç ve çevrenin, terbiye ve huyların farklı olmasının etkisiyle her işte, her fikirde ve her uygulamada bu birliği temin edemeyip ayrılığa düştüğü de bir vakiydir. Ayrıca akıl, her durumda ve her vakit yalnız başına istikamette kalmaya yeterli değildir.¹⁵⁷ Her bir akıl, insanlar için faydayı temin ettiğini ve onları zarardan kurtarmaya çalıştığını zanneder. Böyle bir durumda hareket noktası için temel referans ne olmalıdır? Bir kişinin bütün fikirlerini doğru kabul etmek midir? Hâlbuki insanlar bir kişinin bütün düşüncelerini doğru kabul edip arkasından herkesin gitmediğini tarih bizlere göstermektedir. Akıllı bir insanın kalkıp *“ey insanlar hepiniz batıl ve yanlış yolda gidiyorsunuz. Benim gösterdiğim yolda gidiniz”* demesi ne kadar makul olabilir? Hâlbuki tarihte böyle bir örnek

¹⁵⁵ İzmirli, “Tarık-i Peygamberi”, 1339, 2145.

¹⁵⁶ İzmirli, “Tarık-i Peygamberi”, 1339, 2150.

¹⁵⁷ İskilipli, “Ahkâm ve Hakâik-i Diniyenin Cümlesini Marifette Aklın Adem-i Kifayeti”, 42.

görülmemektedir. Öyle ise başka bir bilgi kaynağına ihtiyaç vardır. O bilgi kaynağı da nübüvvettir.¹⁵⁸

İdrak seviyeleri birbirinden farklı olan halk, faziletli insanları cahillerden ayıramaz. Akıl seviyesi fazilet erbabına yetişmeyen kimseler, faziletteki zevki tadamazlar. Yalnızca akli konuşmalar yapmak çatışmaları önlemede yetersizdir. Bir kısım insanlar, kendilerini kanun koyuculardan üstün görüp onları kötülöklere davet edebilir. Böylece kanunlar etkisiz ve işlevsiz bir duruma düşer. Tarihe bakıldığında ilahî kanunların, âlimlerin, filozofların ve vâizlerin bunca ikazlarına rağmen hukukun çiğnendiği görölmektedir. İşte Cenabı Hak, insanların bu zaaf ve zilletinden dolayı onlara geçimlerini sağlayacak, ihtiyaçlarını giderecek şekilde duyu ve duygularını idare eden bir akıl verdiği gibi toplumsal düzeni sağlamak ve korumak içinde kendi cinslerinden peygamberler göndermiştir. Bu peygamberleri, diğer insanların sahip olamadığı özelliklere sahip kılmış, akılları ikna ve kalpleri etkileyecek mucizeler vermiştir.¹⁵⁹ Bu peygamberler, insanların muhtaç oldukları hükümleri ve hakikatleri onlara tebliğ edip öğreterek onları hakka irşat etmişlerdir.¹⁶⁰

2.2.2.4. Tarihi ve Sosyolojik Açıdan Aklın Yetersizliği

Mesele, insan psikolojisi açısından ele alındığında akıl, nübüvvet ve vahye dayanmadan, tek başına peygamberin getirdiği dinin yerini tutamayacaktır. Seyyid Nesib'e göre aklın ortaya koyduğu düşünce ve kanunlar ne kadar yüksek ve mantıklı olursa olsun insanların vicdanına, hareket ve davranışlarına tam bir rehber olamamıştır. Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir asrında, salt akıl dinin yerini tutamamış ve insanlar üzerinde din kadar etkili olamamıştır.¹⁶¹ Sosyolojik açıdan meseleye yaklaşan Nesib'e göre tarihe bakıldığında, sayısız insanları, filozofları, akıl erbabı kimseleri ve âlimleri bir araya getirip hareketlerine bir nizam veren yalnız peygamberlerdir. Bu açıdan günümüz medeni milletlerinin semavi bir kitaba dayanması çok değerli tarihi bir delildir. Bir dinin milyonlarca insan tarafından kabul edilmesi ve binlerle sene devam etmesi, hiçbir düşüncenin hafife alamayacağı bir hakikattir. Çünkü din, toplumsal bir kabul ve ortak bir duygudur.¹⁶²

Bilgi kaynağı olma yönüyle aklın, yeterli olduğu iddiasını ileri süren kimselerin, indirgemeci bir yaklaşımla meseleyi değerlendirdikleri ifade edilebilir. Akli, kutsal bir konumda gördükleri söylenebilir. Bu konuda ileri sürülen iddianın realiteyle örtüşmediğini

¹⁵⁸ İzmirli, "Tarık-i Peygamberi", 1339, 2153.

¹⁵⁹ İzmirli, "Tarık-i Peygamberi", 1339, 2154.

¹⁶⁰ İskilipli, "Ahkâm ve Hakâik-i Diniyenin Cümlesini Marifette Aklın Adem-i Kifayeti", 42.

¹⁶¹ Seyyid Nesib, "Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri", *Ceride-i İlmiye* 61 (1338), 1941.

¹⁶² Nesib, "Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri", 1338, 1942.

söylemek mümkündür. Son dönem Osmanlı kelamcılarında onları, aklın kendi sınırları içinde olan meseleleri kavrayabileceğini kabul etmekle birlikte indirgemeci bir yaklaşımla meseleyi ele almadıkları görülür. Dönem kelamcıları akli aşan konuların bulunduğunu ve bundan dolayı vahye ihtiyaç olduğunu belirtir. Ayrıca dönem kelamcıları gözlem, tecrübe ve deneyimden hareketle aklın iktisadî, siyasî, toplumsal ve şahsî hayatta yetersizliğini göstermekle bilgi kaynağı olarak vahye ihtiyacı temellendirmişlerdir. Bu durumda dönem kelamcıları aklın sınırlarını tespit, akli aşan konuları belirlemede ve akla muhal olan meseleleri tayin etmede rasyonalistlere göre daha ileri düzeyde akıl yürüttükleri kabul edilebilir.

2.2.3. Dinlerin İnsan Eseri Olduğu Tartışmaları

Din, Allah Teâla tarafından konulan bir kanundur. Bu ilahî kanun insanları huzur ve saadete sevk eder, insan yaratılışının gaye ve hedefini gösterir ve Allah'a ibadetin nasıl yapılacağını bildirir. Din, insanları kendi hür iradeleriyle hayırlı işlere teşvik eder. Bu ilahî kanunu peygamberler, Allah'tan alarak insanlara tebliğ ederler. Diğer bir ifade ile din, peygamberlerin insanlara tebliğ etmek için vahiy yoluyla Allah'tan aldığı ilahî kanundur. Bundan dolayı ilahî kanun olan dinin kaynağı Allah'tır. Peygamberlerin vazifesi ise dinin hükümlerini yalnız tebliğ etmektir. Onların din koyucu olarak görülmeleri mecazdır.¹⁶³

2.2.3.1. Beşerî Din Yaklaşımları ve Tabîî Din Eleştirisi

Dinin kaynağı tartışmasını, peygamberlikle direkt ilgili bir konu olması münasebetiyle değerlendirmeyi uygun gördük. Bu dönemde bilhassa dini beşerîleştirerek nübüvveti inkâr veya peygamberlik hakkında İslamiyet'e uymayan olumsuz söylemlerin gündeme geldiği görülmektedir. Dinin beşerî kaynaklı olduğunu iddia eden kimselere göre din, ilkel hallerin zamanla fikir suretine inkılap etmesinden ibarettir. Evet, ilk insanlar araştırma merakıyla etraflarında meydana gelen farklı olayları tetkik etmişlerdir. Bu olayların nasıl olduğunu anlayamadıklarından hayallere başvurmuşlardır. Böylece dinlerin ilk esasları ortaya çıkmıştır. İlk insanlar yeteri kadar gelişmediğinden etraflarındaki varlıkları da kendileri gibi irade ile hareket eden ve ruhlu birer canlı olarak kabul etmişlerdir.¹⁶⁴

Bu iddiaya göre din hayali varlıklara inanmaktır. Din, düşüncenin bir özelliği olup muhakemeden bağımsız olarak insanları sonsuzu anlamaya sevk eder. Din iman, kurban ve münacat vasıtasıyla görünen bir arzudur. Din, genel bir sosyomorfizmdir. Din duygusu ilk

¹⁶³ Akseki, *İslam Dini*, 9.

¹⁶⁴ Süleyman Memduh, *Felsefe Mecmuası* 1/9 (1909), 143.

insanların kâinata koyduğu arzu ve iradelere göre tabîi (dîn-i tabîi) bir histir. Din, şahsî tercihin sınırlandırılmasıdır. Din bir kısım özelliklerimizin serbest hareket etmesine engel olan ruhsal hallerin bütünüdür.¹⁶⁵

Dinin birçok farklı yönden ele alındığı görülmektedir. Dinin tanımı, mahiyeti, dîn-i tabîi, dinin lüzumu, vicdanın dinin yerini alıp alamayacağı, dinin kaynağı, hak dinler, batıl dinler, dinlerin tekâmülü başlıkları bunlardan bir kaçıdır. Şevketî, dini beşerîleştirme çabasının öncelikle din için yapılan tanımlardan kaynaklandığı ifade eder. Zira ona göre dinler tarihinin verdiği bilgilere bakıldığında, en ilkel insanlar dahi bir dine sahiptir. İnsanlar dinsiz yaşamamışlardır. Bütün insanların bilfiil bir dini vardır. Dinler tarihçileri, bu düşüncelerini desteklemek için de din tanımını mümkün olduğu en alt dereceye indirgeyerek yapmaya çalışmışlardır. Hatta dine bir derece benzeyen bütün inanç ve davranışları din kabul etmişlerdir. Onların bu tanımları referans alındığında, din hakkında çözümü mümkün olmayan dönemlerin varlığını kabul etmek gerekir. Hâlbuki bu yaklaşım dinin değer ve önemini düşürmektedir. Gerçeğe bakıldığında bütün insanlar, fiilen bir dine sahip olmadıkları da görülecektir.¹⁶⁶

Harpûtî'nin ise peygamberlerin getirdiği dinin yerine ikame edilmek istenen tabîi din kavramını eleştirdiği görülmektedir. Ona göre tabîi din, hürriyet dizginini serbest bırakan bir kısım düşünürlerin, kendilerine mahsus ortaya koydukları beşerî bir dindir.¹⁶⁷ Ona göre tabîi din düşüncesiyle hareket eden düşünürler, peygamberliği ve dine ait bütün hükümleri inkâr etmişlerdir. Harpûtî'ye göre uydurma olan tabîi din düşüncesinin aslı ise tabiatüstü fakat tabiatın muhtaç olduğu bir kuvvetin varlığını idrak etmek ve o kuvveti bilmekten ibarettir.¹⁶⁸ Aksekili ise bazı Avrupa mütefekkirlerinin din-i tabîiyi, vicdanların din ihtiyacını tatmin, cemiyetlerin uyum ve düzenini temin etmek için bir kısım inanç ve amel esaslarını barındıran dinî bir şekil olarak ifade ettiklerini nakletmektedir.¹⁶⁹

Aksekili, Batılı düşünürlerin tabîi din düşüncesini ortaya koyma gerekçelerini de ifade ettiği görülür. Ona göre Avrupa'da din adına yapılan haksızlıklar, aşırıya kaçılan hatalar ve Hristiyanlığın hurafelerle aldığı şekil, bir kısım düşünürlerin dini hedef almasına sebep olmuştur. Bu durum karşısında Avrupa'da din adamları, bilim adamlarına mağlup olmuş ve kilise etkisini kaybetmiştir. Bilim adamları ise hayatın her alanından dini kaldırmışlardır. Bu çerçevede bilim adamları, kendilerine göre birer mezhep oluşturarak ona göre hareket etti.

¹⁶⁵ Memduh, 142-143.

¹⁶⁶ Şevketî, "Felsefe-i Din" 76 (1340), 2487.

¹⁶⁷ Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 273.

¹⁶⁸ Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 9.

¹⁶⁹ Ahmed Hamdi Aksekili, "Din-i Tabîi, Din-i Umumi" (Sebilürreşad, 1334), 238.

Birçok mezhebin olduğu bir ortamda halk ise dine karşı ilgisiz kaldı. Bu durum devletin bütünlüğünü ve milletin varlığını tehdit etmeye başladı. Bu bağlamda bilim adamları yaptıkları saha araştırmalarına göre bu durumun dinin yokluğu ve kalplerin iman nurundan mahrum kalmasından kaynaklandığını teşhis ettiler. Halkın maddi-manevi ihtiyaçlarını karşılayacak bir dinin lüzumuna kanaat getirdiler. Bu ortaya konacak yeni din, Hristiyanlık gibi hurafeler içermeyecek ve salt akıl üzerine kurulu olmayacaktır. Bu bağlamda vicdanların ihtiyacını görecek, halkın uyum ve düzeninin temin edecek, inanç, amel ve ahlak esaslarını barındıracak bir din (din-i tabîî) olmalıdır. Başka bir ifade ile din-i tabîî, insanların tabiatına ve aklına uygun bir din demektir.¹⁷⁰

Akseki'ye göre tabîî din düşüncesi insanların dinsiz yaşayamayacağını göstermektedir. Ayrıca bu düşünce insanların, vicdanların tatmini ve toplumların ahengi için peygamberlerin getirdiği vahiyden fazla veya dışında bir şeyi bulamadıklarını ifade etmektedir. Bu bağlamda insanların sağduyulu düşündüğü ölçüde hak dine bilhassa İslam Dinine yakınlaştıkları görülür.¹⁷¹ Akseki'ye göre tabîî din, peygamberlerin getirdiği dinin yüksek mahiyetine sahip olamaz. Ona göre tabîî din kavramı, felsefi meslekten başka bir şey değildir. İnsanlar tarafından uydurulmuş veya gerçek din yerine konulmuş felsefi bir sistem, insanların hidayet ve saadeti için yetersizdir. Vahye dayanmayan bu düşünceler, ruhun derinliklerine nüfuz etmez ve kalplere hâkim olmaz. Dönemin kelamcıları bu düşüncelerini temellendirmek için farklı milletlerde yetişen büyük düşünürlerin ilahî dinlere sarılmalarını göstermektedir.¹⁷²

Akseki'ye göre din-i tabîî, öncelikle bir din değil felsefî bir meslektir. Zira bütün insanların vicdanına hâkim ve insanlar tarafından uyulan bir din, insan eseri olamaz. Bu düşünce, herhangi kutsal bir kitaba sahip olmamakla birlikte muhteviyatı da filozofların zevkine göre şekillenmektedir. Ayrıca din-i tabîî düşüncesi, peygamberlerin getirdiği vahyin çok eksik ifade şeklinden başka bir şey de değildir. Din-i tabîî düşüncesinin bütün esasları, ayrıntılarıyla birlikte İslamiyet'te mevcuttur. Yalnız tabîî din düşüncesinde peygamberlere, vahiy ve ilahî kitaplara iman esasları bulunmamaktadır. Ayrıca tabîî din düşüncesi sahibi filozofların bu konudaki fikirleri farklılık arz etmektedir. Bu durum, peygamberler vasıtasıyla gelen vahiy dışında, insanların saadeti temin etmelerinin mümkün olmadığını göstermektedir.¹⁷³

¹⁷⁰ Ahmed Hamdi Aksekili, "Din-i Tabîî, Din-i Umumi", 239.

¹⁷¹ Ahmed Hamdi Aksekili, "Din-i Tabîî, Din-i Umumi", 242.

¹⁷² Akseki, *İslam Dini*, 9.

¹⁷³ Ahmed Hamdi Aksekili, "Din-i Tabîî, Din-i Umumi 2" (Sebilürreşad, 1334), 358-360.

2.2.3.2. İlahi Dinin Üstünlüğü ve Nübüvvetin Gerekliği

Seyyid Nesib'e göre din hakikatının en önemli şartı bir peygambere dayanmasıdır.¹⁷⁴ İzmirli ise nübüvvet kaynağına dayanan ilahî dinin, insanlar üzerinde beşerî kaynaklara göre daha etkili olduğunu ifade eder.¹⁷⁵ Zira her ruh, melekût âlemini ve kâinatın arkasını idrak etmeye karşı ciddi bir iştiyak hisseder. Bu iştiyakı tatmin eden yalnız peygamberler ve onların getirdiği ilâhî dindir.¹⁷⁶

Aklın tabiatından hareket eden İzmirli'ye göre akıl seviyeleri birbirinden farklı olan insanlar, düşüncenin gücünü fark ettikleri zamanda kendi kuvvetlerinden daha üstün bir kuvvetin etkisinde olduklarını görürler. Yaratılışları gereği, hiçbir irade sahibi varlığın güç yetiremeyeceği şekilde âlemleri idare eden bir varlığın olduğuna yönelirler. Akıl, herkesi bu büyük gücü bulmaya sevk eder. Bu konuda herkes kendi düşüncesinin etkisiyle sayısız fayda ve zararını düşünerek o gücün bir kısım canlılar olduğunu zanneder. Bazı kimseler o gücün yıldızlar olduğunu düşünür. Bir kısım insanlara göre de bazı ağaç ve taşlar birer ilahdır.

Bu düşünceler arındıkça, vicdanlar inceldikçe insanlar, o gücün vâcibu'l-vücut olduğu gerçeğine ulaşmışlardır. Fakat onun isim ve sıfatları, azamet ve yönetmesi insanlar için gizli kalmıştır. Evet, insanın hem işleri idare etme kuvveti hem de irade kuvveti, inancının gücüyle doğru orantılıdır. İrade, hayata hâkim, fikir de iradeye hâkimdir. İrade amelin illeti, itikat ise iradenin sebebidir. İtikat insanın aklının idrak edeceği şeyler arasında bir münasebet kurar. İnsan bu ilişkilerin etkisinde kalarak kendisinden fiiller meydana gelir. Bu münasebetlerde intizam ve vahdet yapılan işlerin sağlam olmasını netice verir. İdrak edilen bu şeyler tevhit edilmedikçe insan mutmain olmaz. İnsanın itikadındaki bu genel hakikat ne ise dini de odur. Bu genel hakikat de birçok farklı kaynaklardan beslenir. Bu kaynakların en zayıfı nefsanî arzular ve çevreden gelen baskılardır. En güçlü kaynak ise eğitimidir. Bu eğitimin en etkili, en kutsî, en hak olanı ise peygamberlik kaynağıdır. Çünkü onun kaynağı Allah'tır. İşte ilahi din, nübüvvet membâna dayandığı için insanlarda diğer kaynaklardan daha etkili olmuştur. Vahdet esasıyla insanları yönetmenin üstesinden gelmiştir. İlkelerini vahdete dayandıramayan dinler, batıl dinlerdir.¹⁷⁷

Evet, insan yaratılışı gereği kendi gücünden daha üstün bir kudreti müşahade edebilir. Hatta böyle bir kudretin varlığında fikir birliği dahi yapabilir. Fakat insanın bu bilgisi o kudretin

¹⁷⁴ Nesib, "Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri", 1338, 1943.

¹⁷⁵ İsmail Hakkı İzmirli, "Tarik-i Peygamberî", *Ceride-i İlmiye* 65 (1339), 2090.

¹⁷⁶ Nesib, "İctimâî Hayatımıza Cünun Mevzulu Konferansa Dair", 2285.

¹⁷⁷ İzmirli, "Tarik-i Peygamberî", 1339, 2090.

zat, sıfat ve esmasının bulunduğunu bilmek ve bedenlerin diriltilmesi, rüyetullah ve ilahi kelim gibi gaybî hakikatler için yeterli değildir.¹⁷⁸ Zira hem akıl yetişemez hem de bu konuda insanların farklı fikirleri ileri sürdüğü görülmektedir. İnsanlar faydalı veya zararlı olan şeyleri tespit etmekte şehvet gibi duyguların etkisi altında kalıp aralarında şiddetli ayrılıklar baş göstermektedir. Hatta bu durum insanlar arasındaki ilişkilerin bozulmasına ve toplumun parçalanmasına kadar ileri gidebilmektedir.¹⁷⁹

Seyyid Nesib'e göre nübüvveti inkâr etmenin bir sebebi de peygamberin zatını tanımamak ve kendisinden farklı olduğunu kabul etmemektir. Bu farkın kabul edilmesi durumunda peygamberlik ve onun getirdiği din tasdik edilecektir. Bu ayırımın farkında olmayan kimseler, peygamberlik ve din olgusunu insan eseri zannetmektedir. Hâlbuki peygamberliğin ve onların getirdiği dinin kaynağı beşerî değil ilahîdir, Allah vergisidir. Aksi halde peygamberlik ve din, yalnız insan eseri olsaydı herkesin çalışıp peygamber olması mümkün olurdu.¹⁸⁰

2.2.4. Mekanik Evren Modelinde Nübüvvet Yaklaşımı

Allah-kâinat-insan ilişkisini bilmek, Allah'ı isim, sıfat ve fiilleriyle tanımanın yanı sıra konumuz olan peygamberlikle de yakından ilgilidir. Allah-âlem-insan ilişkisi “yaratma” bağlamında âleme ilahî müdahaleyi, “kelam ilmi” bağlamında insanlara ilahî vahyi tebliğ edecek peygamber göndermeyi ifade eder. “Bu ilişkinin doğru tespit edilmesiyle peygamberlerin gerekliliği konusu aydınlatılmaya çalışılacaktır.

2.2.4.1. Mekanik Evren Anlayışı ve Doğal Din Yaklaşımı

Mekanik evren (mecanisme universal) düşüncesinden hareketle nübüvvet ve vahye yönelik tartışmalar olduğu görülmektedir. Bu düşüncenin temelinde Tanrı'nın âlemi yarattığı, içine gerekli kanunları koyduğu, bu yasaların âlemi yönettiği ve bundan dolayı Tanrı'nın âleme müdahale etmediği kabul edilir. Bu düşüncede vahiy kaynağına dayanmayan doğal din/doğal teoloji¹⁸¹ merkezî bir önem arz etmektedir.¹⁸²

Mekanik evren anlayışına göre bir kimse aklın önderliğinde, vahiy olmaksızın¹⁸³ tabiatta gözlem yaparak Tanrı'nın varlığına ulaşabilir. Akıl yalnız başına âlemdeki düzeni idrak ve Tanrı'yı keşfedebilir. İnsanların bu yolculuğunda peygamberin, vahyin veya dinin o kimseye

¹⁷⁸ Manastırlı İsmail Hakkı, *Metâlib-i İrfâniye ve İzâhât-ı Nûniye* (Dersaadet, 1312), 72.

¹⁷⁹ İzmirli, “Tarîk-i Peygamberî”, 1339, 2091.

¹⁸⁰ Nesib, “İctimâî Hayatımıza Cünun Mevzulu Konferansa Dair”, 2284.

¹⁸¹ Karl Vorlander, *Felsefe Tarihi*, çev. Orhan Saadeddin (İstanbul: Âmedi Matbaası, 1928), 2/172-177.

¹⁸² Baloğlu, *Son Hurafe Deizm*, 188.

¹⁸³ İsmail Fennî, *Lügatçe-i Felsefe* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341), 171.

eşlik etmesine gerek yoktur. Bu yolculukta insanların beş duyusu ve iç sesi yeterlidir. Âlem ile Tanrı arasındaki ilişki saat ile saatçi arasındaki münasebete benzer. Saate bakıldığında bir gaye için düzenlendiği ve bir araya getirildiği görülür. Saatin bu durumu saat yapan ustayı gösterir. Saatteki hassas işleyiş de tabiatta geçerlidir. Bu gerçeği görmek için akıl, duyular ve gözlem yeterlidir. Bunun için peygamberlere veya dine gerek yoktur. Gereksiz bir şeyin yokluğu ise evladır.¹⁸⁴

Mekanik evren anlayışına göre bu âlem, Tanrı tarafından bir saat gibi yaratılmıştır.¹⁸⁵ Yaratıcının âleme müdahalesi düşünülecekse bu müdahale saatin bazen bir tarafını bazen de diğer tarafını kurcalamak, bazen vidalarını sıkıştırmak türünden olacaktır.¹⁸⁶ Fakat Tanrı, âlemin işlemesi için yeterli kuralları tabiata yerleştirdiğinden hayata müdahale etmez.¹⁸⁷ Tanrı'nın yarattığı mükemmel evrende müdahaleye gerek yoktur. Âlem harikulade bir şekilde çalışmaktadır.¹⁸⁸ Eğer müdahale eden bir ilah düşüncesi kabul edilecek olursa hem âlemin mükemmel değil eksik yaratıldığını hem de yaratıcının bilgi ve kudretinin noksan olduğunu¹⁸⁹ kabul etmek gerekir.¹⁹⁰ Diğer bir ifade ile âlemi mükemmel yaratan Tanrı'nın mükemmel sıfatları olmadığı düşüncesi ortaya çıkacaktır.¹⁹¹ Âleme yapılacak herhangi bir müdahale eksik veya hatalı yapılan bir işe müdahale anlamına gelir ki böyle bir durumun Tanrı'ya nispet edilmesi doğru değildir.¹⁹²

Mekanik evren düşüncesi diğer bir ifade ile kendi iktidarına vakıf olan bir mühendisin, bu iktidarını nasıl kullanacağını düşünerek az çok girift olan bir makine tasavvur etmesine, bunun planını tasarlamasına ve bazı malzemeler kullanarak bu planını gerçekleştirmesine benzemektedir. Daha sonra bu mühendis, makinenin işlemlerini kontrol eder ve onu aşınmalardan, kazalardan korur.¹⁹³

Mekanik evren anlayışının kaynağı olan doğal din düşüncesi âleme yapılan ilahî müdahaleyi reddederken aynı zamanda düzeni sağlayacak bir ahlak sistemini de gerekli

¹⁸⁴ Baloğlu, *Son Hurafe Deizm*, 192.

¹⁸⁵ Karl Vorlander, *Felsefe Tarihi*, 2/190.

¹⁸⁶ Büchner, *Madde ve Kuvvet*, 160.

¹⁸⁷ Büchner, *Madde ve Kuvvet*, 152.

¹⁸⁸ Baloğlu, *Son Hurafe Deizm*, 192.

¹⁸⁹ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *Huzur-u Akıl ve Fende Maddiyyun Meslek-i Dalaleti* (Dâru'l-Hilâfe: Matbaa-i İslamiye, 1332), 42.

¹⁹⁰ Büchner, *Madde ve Kuvvet*, 160.

¹⁹¹ Baloğlu, *Son Hurafe Deizm*, 192.

¹⁹² Baloğlu, *Son Hurafe Deizm*, 194.

¹⁹³ Butro, *İlim ve Din*, 160.

görmektedir. Böylece doğal din, kendi bünyesinde müdahale etmeyen Tanrı düşüncesi ile buyurgan ahlak sistemini, birbirini tamamlayan ikili olarak kabul eder.¹⁹⁴

2.2.4.2. Bu Kelamın Mekanik Evren Modeli Eleştirisi ve Nübüvvetin Gerekliği

İzmirli'ye göre mekanik evren düşüncesi, ilahî kudret ve iradenin kendi koyduğu kanunlarla sınırlı ve ona mahkûm olduğu anlamını taşır. Hâlbuki ilahî kudret ve irade, hiçbir şeyle kayıtlı olmadığı gibi mahkûm da değildir. Mucizeler, ilahî irade ve kudretin mahkûm ve sınırlı olmadığını gösteren delillerden biridir.¹⁹⁵

Bereketzâde, Allah Teâla'nın âlem ve içindeki varlıklara müdahale etmediği iddiasını reddeder. Ona göre, Allah Teâla bütün varlığa her an ve her zaman müdahale etmektedir. Her an hiçbir kesinti olmaksızın yaratmanın devam ettiğini söyler.¹⁹⁶

Bereketzâde, âlem ve içindekilerin düzenli, sanatlı, sistemli diğer bir ifade ile bir saat veya makine gibi muntazam olduğunu kabul etmektedirler. Bunun yanı sıra dönem kelamında âlem ve içindekilerinin hudusundan hareketle her daim değiştiği, dönüştüğü ve yenilendiği de vurgulanır. Diğer bir ifade ile âlem ve varlıklar değişir, yıkılır, yenilenir,¹⁹⁷ tekrar yapılır,¹⁹⁸ daima muntazam olarak tazelenir.¹⁹⁹ Bu durum ise âleme yapılan müdahaleyi göstermektedir.

Harpûtî'ye göre mekanik evren iddiası, âlemde nizam ve gaye yerine mekanik âlem (mekanizm) düşüncesini koymaktadır. Mekanizm düşüncesi ise bir yaratıcıyı (illet-i müessire-i hâlık) değil, düzenleyici (illet-i fâile) bir zatın varlığını kabul etmektedir. Ona göre bu iddia doğru değildir. Zira âlemin nizamı beşerî nizamdan farklıdır. Âlemdeki nizam, âlemin yaratılırken üzerinde bulunduğu nizamdır. Bundan dolayı bu nizam varlıktan ayrılmaz. Hâlbuki insan, bir eser yapacağına öncelikle sanatını icra edeceği bir maddeye ihtiyaç duyar. Böyle bir nizamda düzenleyici (nâzım) ile hâlık ayrı olur. Burada nâzım olmak hâlık olmayı gerektirmez. Fakat âlemdeki nizamda hâlık ile nâzım birdir. Âleme nizam vermek, varlığını (vücut) vermek demektir. Çünkü âlemin nizamı, onun vücudundan veya aslından ayrılmaz.²⁰⁰

İzmirli'ye göre mekanik evren iddiası, âlemdeki gaye ve nizamın varlığını kabul etmez. Bundan dolayı o, nizam-ı âlemden hareketle nübüvveti ispat etme yolunu tercih etmiştir.

¹⁹⁴ Baloğlu, *Son Hurafe Deizm*, 193.

¹⁹⁵ İzmirli, *el-Cevabü's-Sedîd fî Beyân-ı Dini't-Tevhid*, 37-38; M. Sait Özervarlı, *Kelamda Yenilik Arayışları* (İstanbul: İsam, 1998), 100.

¹⁹⁶ İsmail Hakkı Bereketzade, *Metâlib-i Âliye*, çev. Ruveyda Tezel, Recep Alpyağıl (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021), 14.

¹⁹⁷ Bereketzade, *Metâlib-i Âliye*, 19.

¹⁹⁸ Elmalılı, *Metâlib ve Mezâhib*, 217.

¹⁹⁹ Said Nursî, *Lemalar* (İstanbul: Hayrat Neşriyat, 2022), 190.

²⁰⁰ Harputî, *Tekmile-i Tenkîhu'l-Kelam*, 77; Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 162.

İzmirli, hayat nizamının ahiret hayatının ihtiyacına göre düzenlendiğini ve buna uygun olarak insanlara yetenekler verildiğini ifade eder. Bu bağlamda insanın hayatını istikametle yaşaması için aklının yetersizliğinden dolayı peygamberler vasıtasıyla yaşamını sürdürmesi öncelikle mümkündür.²⁰¹ Bunun yanı sıra âlemdeki nizama bakıldığında varlıkların bir liderin, rehberin veya idarecinin etrafında toplandığı görülür. Diğer bir ifade ile toplumlar, cemiyetler veya koloniler lidersiz, rehbersiz kalmama düzenine sahiptir. Mesela iş bölümüyle mükemmel bir toplum hayatı yaşayan karıncaları kraliçesiz bırakmayan ve koloni oluşturarak sürekliliklerini sağlayan arıları beysiz bırakmayan ilahî nizam insanları da peygambersiz ve şeriatsız bırakmayacaktır.²⁰²

Filibeli'ye göre insanları kuşatan evrenin tam anlaşılması ve açıklanmasının küllî hakikati, gayeyi ifade eden vâcibu'l-vücudun bilinmesiyle mümkündür. Bu hakikatin inkârı durumunda evren ve içindekiler tam anlamıyla açıklanamaz. Yalnız Allah'ın varlığını bilmekle de din duygusu tatmin edilmiş olmaz. Zira din, yalnızca Allah'ı bilmekten (marifet) ibaret değildir. Din, O'nu bilmenin yanı sıra O'nu sevmek, O'na yaklaşmak ve O'nun iradesine itaat etmek demektir. Bunun için ise peygamberlere ihtiyaç vardır.²⁰³

Akseki'ye göre Allah Teâla, yaratan (Hâlık) olduğu gibi aynı zamanda idare eden, tasarrufta bulunan, terbiye eden (rabb-ı müdebbir) bir ilahdır. Çünkü gerek âlem gerek onu meydana getiren bütün zerrelere her biri ve gerekse bunlar arasındaki düzen hâkim olan bir yaratıcıyı gösterdiği gibi idare eden ve dilediği gibi hükmeden bir kudret sahibinin varlığını da gösterir.²⁰⁴

Nursî, âlemin harika bir surette yaratılmasının nübüvvetin yokluğuna değil bilakis peygamberliğin gerekliliğinin bir delili olarak görür. Zira onlara göre peygamber göndermek âlemi mükemmel yaratan zatın ulûhiyetinin bir gereğidir. Âlemi kemal mertebesinde harika yaratan bir zatın kendisini insanlara bir vasıta ile tanıtmayı istememesi, kusursuz bir sanat eseri olan âleme ilan edici bir zat vasıtasıyla dikkat çekmemesi, varlığını ve birliğini elçiler aracılığı ile ilan ettirmemesi, âlem ve içindekilerin anlamını, var oluşun hikmetlerini, varlıkların nereden geldiklerini, nereye gideceklerini ve bu âlemde vazifelerinin ne olduğunu bildirecek rehberler göndermemesi düşünülemez.²⁰⁵

²⁰¹ İzmirli, *el-Cevabü's-Sedîd fî Beyân-ı Dini't-Tevhid*, 30.

²⁰² Said Nursî, *Lemaat* (İstanbul: Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1337), 7.

²⁰³ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Yeni Akâid (Üss-i İslam)*, 4.

²⁰⁴ Akseki, *İslam Dini*, 89.

²⁰⁵ Nursî, *Zülfikâr*, 26-27.

Dönem kelamında makine-evren anlayışının nübüvvete ihtiyaç bırakmadığı düşüncesinin tarihî bilgilerle de örtüşmediği ifade edilmektedir. Bu bağlamda Cenabı Hakk'ın insanları hiçbir zaman başıboş bırakmadığı ve gerektiğinde insanları terbiye etmek ve müjdelemek için peygamberler gönderdiğinin tarihî bir hakikat olduğu belirtilir.²⁰⁶

Sonuç olarak bir değerlendirme yapıldığında âlemde bulunan harika nizamın saat veya makine ile betimlenmesi kabul edilebilir. Makine-âlem modelinin, peygamber ve onların getirdiği vahyi reddetme zorunluluğunu sonuç vermediği bilakis nübüvvetin gerekliliğini gösteren bir delil olarak durduğu da söylenebilir. Bunun yanı sıra Tanrı'nın koyduğu temel yasalar tarafından evrenin idare edildiği iddiası, ciddi soruları da beraberinde taşımaktadır. Öncelikle âlemi yaratan bir zatın, yarattığı eserinin idaresini yasalara bırakmasını ve kendisine hiçbir şekilde müdahale etmemesini gerektirecek bir zorunluluk var mıdır? Hem bu yasaların haricî bir vücudunun bulunmadığı ve itibarî varlıkları dikkate alındığında “*yasaların yaratılması*” kavramı anlamsız değil midir? Zira yaratılan bir şeyin haricî bir vücudundan söz etmek gerekir.

Evreni ve içindeki sayısız varlıkları bütün yönleriyle yönetmenin, idare etmenin iç yüzüne bakıldığında küllî bir ilim, irade, kudret, hayat, sem' ve basar gibi sıfatlara sahip olmanın gerekliliği görülür. Yasalar tarafından yönetilen bir âlem tasavvuru yasaların bu sıfatlara sahip olduğu anlamını da beraberinde getirmektedir. Hâlbuki yasaların bu ve benzeri sıfatlara sahip olmadığı da bilinmektedir.

Mekanik evrenin nübüvvete ihtiyaç bırakmadığı iddiası aynı zamanda bu modelinin keşfedildiği zamana kadar insanların âlem ve içindeki varlıkların düzeni hakkında doğru bilgi sahibi olmadıkları düşüncesini de beraberinde getirmektedir. Bu durum ise peygamberlerin varlığını gerekli kılmaktadır. Zira peygamberler insanların, bir saat veya makine gibi düzenli olan âlemi anlamasına ve manevi gerçekleri idrak etmesine yardımcı olurlar.

2.2.5. Ahlak ve Sosyal Hayatta Peygamber İhtiyacı

Nübüvvet merkezli tartışma konularından biri de peygamberliğin ahlak ve toplumsal hayat için gerekli olup olmadığıdır. Bu dönemde bazı kimseler, toplumsal düzenin ve ahlakî değerlerin peygamberler olmaksızın da tesis edilebileceğini, coğrafya ve iklim gibi doğal unsurların toplumları yeterince şekillendirdiğini iddia etmişlerdir. Bu yaklaşıma göre beşerî ve tabîî kanunlar, dinî emirler kadar etkili olabilir ve toplumsal düzeni temin edebilir. Ancak dönem kelamcıları, bu iddiaların teorik ve tarihî açıdan doğru olmadığını ifade etmişlerdir.

²⁰⁶ Musa Kazım, “Ulûm-u Beşeriyeye Dair Bir İki Söz”, *Resimli Gazete* (1307), 91 Basım, 1187.

Onlara göre peygamberlerin getirdiği ilahî rehberlik, toplumsal hayat ve ahlak için vazgeçilmez bir ihtiyaçtır.

2.2.5.1. Peygambere İhtiyaç Olmadığına Dair İddialar

Seyyid Nesib, bu tartışmayı farklı iki grup insanın sürdürdüğünü ifade etmektedir. Birinci grup, nübüvvet ve peygamberlerin tebliğ ettiği dini idrak edebildikleri halde ilahî sorumluluktan kaçmak için peygamberliği akıldan uzak gören insanlardır. Bu düşünceye sahip olan kimseler, Cenabı Hakk'ın insanlara yüklediği sorumluluklardan kaçmak için peygamberliğin lüzumunu reddederler. Bu kimselere göre toplumlar, yaşadığı coğrafya ve iklim kaynaklı tabii kanunlara sahiptir. Tabii kanunların kaynağı coğrafya ve iklimdir. Toplumların gelişmesi ve düzeni ise bu tabiat kanunlarıyla gerçekleşmektedir. Bundan dolayı nübüvveteye gerek yoktur. Dinlerin telkin ettiği ahlak kuralları beşerî kanunlarda mevcuttur. Dinlerin getirdiği ahlak kurallarına uymak ilahî emir olması yönüyle gerekli bir vazifedir. Hatta bu vazifelerin sevap, günah, cennet ve cehennem gibi ahirete ait mükâfatları bulunmaktadır. Beşerî kanunlarda ise böyle bir mükâfat yoktur. İkinci grup ise nübüvvet ve dini idrak etmeyen insanlardır. Bu grup öğreninceye kadar mazur sayılabilir.²⁰⁷

Seyyid Nesib, bu düşüncelere sahip birçok insanın bulunduğunu ifade etmektedir. Bu kimseler, uzun uzadıya kendilerini dindar ve ulûhiyet düşüncesine sahip insanlar göstermeye çalışmaktadırlar. Bu düşünceyi taşıyanların ulûhiyet inancıyla birlikte dine de karşı oldukları görülmektedir. Nesib'in düşüncesinde, peygamberlere ihtiyaç olmadığını iddia eden insanların, kendilerine bir mevki vermek için düşüncelerini, bilimin gereği görmeye temellendirdikleri kabul edilir. Seyyid Nesib, bu kimselerin hakikatte peygamber ve vahiy göndermenin hikmetinden gafil olduklarını ifade eder. O, bir din ile peygamber göndermenin hikmetini, âlemin salahı ve salt aklın idrak etmekten âciz kaldığı ilahiyat konularını öğretmek olarak açıklar. Peygamberlerin getirdiği kanunlar ülke idaresine dair işlerdendir. Dinin ahlak, toplum ve siyasete dair kuralları âlemin düzeni içindir. Dini inkâr edenler, dinin bu yönünden gafil olan kimselerdir.²⁰⁸

2.2.5.2. Kelamcıların Cevapları ve Dinin Toplumsal Faydaları

Ahlak ve toplum hayatı için peygamber ve dine ihtiyaç olmadığını iddia edenlere karşı dönem kelamının farklı cevaplar verdiği görülmektedir. Cenabı Hakk'ın varlığını kabul ve kudretini itiraf etmek ortak paydasından hareket eden kelamcılara göre Allah Teâla varlıkların

²⁰⁷ Nesib, "Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri", 1339, 2108-2109.

²⁰⁸ Nesib, "Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri", 1339, 2110.

her birine kendilerine mahsus bir tabiat ve bir fazilet vermiştir. Bu hususiyet başka varlıklarda mevcut değildir. Mesela insanlara verdiği akıl ve fikir sayesinde insanlar göklerde uçar, yer altındaki sırları çözer ve şimşeklerden hızlı iletişim sağlar. Bu ve benzeri özellikler yalnız insanda bulunur. İşte insanlara diğer varlıklarda olmayan özellikleri verme kudretine sahip olan Allah Teâla, elbette insanlar içinden bir kısım kimselere, onlara mahsus kudsî ve tabiatüstü olan vahiy ve kelamını alacak bir hususiyet verebilir. Peygamberliği akıldan uzak görenler, öncelikle insanın zekâ sahibi olduğunu akıldan uzak görmeleri gerekir. Halbuki insanlara zekâ bahşedilmiştir. İnsanın idrak kabiliyetinin zekâdan daha yüksek derecesi ise nübüvvettir. Bunu inkâr etmek akıl ve zekâyı inkâr etmek demektir.²⁰⁹

Semavi dinlerin, insanlar üzerindeki olumlu etkilerinin tarih disiplininden hareketle temellendirildiği diğer bir ifade ile dinin ferdî ve toplumsal faydalarının ele alındığı görülür. Bu bağlamda semavi dinlerin en önemli özelliği hidayete eren insanlara ilim ve kanun açısından toplumsal ve siyasal birlik sağlaması, büyük medeniyetlerin kuruculuğunu yapmasıdır.²¹⁰ Tarihe bakıldığında, Allah'ın birliğine dayanan semavi dinler bilhassa İslamiyet, düzen ve nizamdan, devlet ve bayraktan mahrum bir halkı, hiçbir zorlama olmaksızın, akla uygun emirler ve gönül rızasıyla çok kısa bir zamanda onların toplumsal ve siyasi birliği temin etmiştir.²¹¹

Tarih tetkik edildiğinde görülecektir ki kavimlerin hayatında en önemli unsur dindir. Sosyal hayatta en etkili unsurun din olduğu söylenebilir. Tarihî kayıtlarda sosyal ve siyasî yapıların dini düşüncelerle yakından ilgisi görülür. En büyük düşünürlerin ifadelerine göre yeni dinî bir düşünce daima yeni bir medeniyet kurmuştur. İnsanları saadet duygusuna sevk edecek yüksek bir ruhu veren dindir. Hatta din, bazı milletlerde fikir, duygu ve hedef birliği oluşturup büyük devletlerin kurulmasına hizmet etmiştir. Büyük düşünürlerin kabul ettiği üzere toplumların siyasî, sanayi ve edebi tarihleri inançlarının birer ürünüdür.²¹² Din, günahların kaynağı olan kötü duyguları engellemekle toplumsal ahlakı korur. Toplumsal hukuku bazı yasa düzenlemeleriyle tamamlar. Dönemin medeni hukukunu arındırır. Medeniyet yürüyüşünü insanların saadetini sonuç verecek şekilde terbiye eder. Teorik ve pratiğin dengesini gözetir.²¹³

Peygamberliğin gerekliliği meselesi, Allah'a iman ilişkisi üzerinden de kelimacılar arasında değerlendirildiği görülmektedir. Zira peygambere iman etmek, Allah'ın isim ve sıfatlarına iman etmenin bir neticesidir. Allah, hayat ve iradede arındırılmış bir kuvvet

²⁰⁹ Nesib, “*Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri*”, 1339, 2109.

²¹⁰ Esad, *Tahlilî ve Tenkidî Tarih-i Edyan*, 89.

²¹¹ Esad, *Tahlilî ve Tenkidî Tarih-i Edyan*, 90.

²¹² Esad, *Tahlilî ve Tenkidî Tarih-i Edyan*, 8-9.

²¹³ İzmirli, *el-Cevâbü's-Sedîd fî Beyân-ı Dinü't-Tevhid*, 187.

değildir. Allah'ın esma ve sıfatları vardır. Bunlara iman etmeyen Allah'a iman etmiş olmaz. Allah'ın isim ve sıfatlarına iman etmeyen peygambere de iman etmez. Peygambere iman etmeyen kimselerin dindarlık söylemleri ise anlamsızdır.²¹⁴

İzmirli'ye göre ferdi ve toplum ahlakında en etkili vasıta, peygamberlerin getirdiği dindir. İnsanların nefislerinde dinin getirdiği deliller, aklın getirmiş olduğu delillerden daha etkilidir. Kalpleri yegâne tatmin eden din ortaya koyduğu delillerdir. İnsanları cehalet ve vahşet karanlıklarından kurtaran peygamberlerdir. İnsanları kötü arzu ve isteklere uymaktan, şer ve batıla sapmaktan kurtaran peygamberlerdir.²¹⁵

Cereyan eden bu tartışmaya bakıldığında kelamcılarının iddia sahiplerinin delillerini ortaya koyduğu ve konuyu birçok farklı yönden ele alarak cevap verdikleri görülmektedir. Bu tartışmada dönem kelamı tarih disiplininden yararlanmış, bir din ile peygamber göndermenin hikmetleri üzerinde durmuş ve Allah'a iman ilişkisi üzerinden cevaplar vermiştir.

Bu tartışma değerlendirildiğinde ahlak ve toplum hayatı açısından peygambere ihtiyaç olmadığı iddiasının ortaya çıkardığı bir kısım sorular olduğu görülür. Bütün toplumların iklim ve coğrafya kaynaklı ortaya koydukları kanunlara sahip oldukları genellemesinin dayandığı bilimsel temel nedir? Hâlbuki insanlık tarihine bakıldığında bütün toplumların tam bir gelişmişliğe, bir düzene, bir kanuna veya bir devlete sahip olmadığı bilinmektedir. Bu durumda bu iddia tarihi verilerle çelişki oluşturmaz mı? Toplumların yaptığı bu kanunların dinden değil de yalnız tabii kurallardan kaynaklandığını gösteren deliller nelerdir? Bu kanunların dini kanunlarla desteklenmesine engel olan sebepler nelerdir? Ortaya atılmış olan bu iddianın bu sorulara da cevap vermediği görülmektedir.

2.2.6. Bilimin Nübüvvete İhtiyaç Bırakmadığı Tartışmaları

Avrupa'da meydana çıkmış ve dünyayı etkilemiş olan bilimsel gelişmeler, son dönem Osmanlı'da din adına yeni bir risk ve yeni bir meydan okuma olarak görülebilir. Bu çerçevede Tanrı-evren-insan ilişkisinin salt akılla açıklanma çabasının, ilahî dinlerin dışlanması sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda nübüvvet ve vahiy konusu da rasyonel aklın ve bilimsel bulguların verileriyle yeniden yorumlanmaya çalışılmıştır.

2.2.6.1. Nübüvvete Karşı İleri Sürülen İddialar

Dikkate değer bir konu da modern bilim referansıyla hareket eden bir kısım Batılı filozofların nübüvvete (peygamberlik) yönelik eleştirileridir. Bu filozofların din hakkında

²¹⁴ Nesib, "Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri", 1339, 2109.

²¹⁵ İzmirli, "Tarık-i Peygamberi", 1339, 2155.

yaptıkları yorumlar, nübüvvet hakkındaki düşüncelerini de yansıtmaktadır. Onların bu iddialarını dönem kelimacıları birçok farklı delillerle eleştirmiştir. Bu başlıkta nübüvvete karşı ortaya atılan temel iddialar ve dönem kelimacılarının bu iddialara verdiği cevaplar incelenecektir.

2.2.6.2. Bir Kısım Batılı Filozofların Nübüvvet Hakkında İddiaları

Engels, Guignebert ve Fr. Bernier gibi Batılı filozoflara göre din, bilim bağlamında ele alındığında ilahi kaynaklı değil bilakis insan eseridir. Onlara göre din, tarihi dönemlerin değişimi ve üretimi ile ilgili bir meseledir. Sınıf mücadelelerinin bir ürünüdür. Bu düşünürler, peygamberleri ise kendi çıkarları için ideallerini ileri sürerek insanların zihinlerini uyuşturan kimseler olarak görmüşlerdir.²¹⁶

Bir kısım Batılı düşünürlerin insanlığın tarihi gelişimi açısından da nübüvvete eleştiriler yaptıkları görülmektedir. Bu kimselere göre insanlar, ilk dine (ilahiyat) inanırlardı. Bu inanç sübjektif bir esasa bütün zihinler arasında birliği temin ederdi.²¹⁷ Bu iddiaya göre din, gelişen insanlığın ilk devresine ait bir realitedir. Din, düşüncenin en gelişmiş hali değil bilakis en basit (ibtidâi) şeklidir.²¹⁸ Daha sonra insanların fizikötesi (mâbâttabâ) düşünce devrine geçtiğini ifade eden bu düşünürler en son evrede insanların pozitif bilimlere (fünun-u müsbete) intikal ettiğini kabul ederler.²¹⁹ Bu düşünürlere göre pozitif ilimler ve din, iki ayrı sahadır. Pozitif ilimler, her zaman dinin sahasında çalışmaya gayret etmiştir. Pozitif ilimler, geçmiş zamanda çok geniş bir sahayı etkileyen dinin alanını oldukça daraltmıştır. Yakın bir gelecekte de din, pozitif ilimlere yerini terk edecektir. Bilimin çıplak hakikatleri dine ihtiyaç bırakmayacaktır.²²⁰ Bu ilimler, insanların saadet ve ilerlemesini sağlamaya yeterlidir.²²¹

Din, bütün insanlara Allah ve ebedi hayat inancı olmak üzere iki esası öğretir. Allah fikri, insanın ebedi ihtiyacını ifade etmek itibarıyla ebedi bir varlık düşüncesidir. İnsanların ruhu bu ebedi varlık ile münasebette bulunur. Bu sayede insan kötü arzularını dizginleyebilir. Ebedi hayat düşüncesi ise bu dünyada iyilere ebedi hayatta bir hisse vermek fikridir. İşte dinin verdiği bu iki temel esası bu devirde pozitif bilim verebilir. Zira pozitif bilimler, vahiy kaynaklı olduğu söylenen dinlerde bulunan inanç esaslarını hayali kabul ederek dini reddeder.²²²

²¹⁶ Ülken, *Tarihi Maddiciliğe Reddiye*, 62-69.

²¹⁷ Emile Butro, *İlim ve Din*, çev. Hüseyin Cahid (İstanbul: Akşam Matbaası, 1927), 66.

²¹⁸ Hilmi Ziya, *Felsefe ve İctimaiyat Dergisi* 4 (1927), 269.

²¹⁹ Butro, *İlim ve Din*, 61.

²²⁰ Louis Büchner, *Madde ve Kuvvet*, çev. Baha Tevfik - Ahmed Nebil (İstanbul: Dersaadet Kütüphanesi, 1334), 167.

²²¹ Butro, *İlim ve Din*, 36.

²²² Butro, *İlim ve Din*, 72-74.

Bu dönemde nübüvvete yönelik eleştiriler bağlamında dikkate değer bir mesele de pozitif bilimde, kelim ilmi konularının ele alınması gerektiği iddiasıdır. Bu iddiaya göre ilmî bir felsefe oluşturmak diğer bir ifade ile pozitif bilimlerin neticelerini aklî surette tefsir etmek ve şimdiye kadar kelamcılara bırakılan konuları orada tetkik etmek devresi gelmiştir.²²³

2.2.6.3. Pozitif İlim ve Din

Emil Butro'nun ileri sürdüğü bir iddia da pozitif bilimlerin akıl, amel ve ahlak bakımından insanların ihtiyaçlarını karşılayacağından hareketle dine, nübüvvete gerek kalmadığı düşüncesidir. Bu iddiaya göre ilmî felsefe (felsefe-i ilmiye) ilme bütün vasat ve şumulünü vermektedir. Onun tecrübe, deney ve gözleme dayanan keşiflerinden, kâinatın büyük ve bilinmez sırları çözülmektedir. Bundan dolayı dinin bertaraf edilmesi durumu kesin bir iştir. Bununla birlikte bilim, insanların nazarî ihtiyaçlarını yani aklını tatmin ettiği gibi amelî ihtiyaçlarını da kâinat ve hayat hakkındaki meslekleriyle giderebilir. Öyle ise dine yol vermek gerekir. Başka bir ifade ile bilim, felsefe haline dönüşürse dini reddetmekle kalmaz, onun yerine de geçer.²²⁴

Nübüvvete yönelik farklı bir eleştiri de pozitif bilimin nübüvvetin yerini dolduracağı inancıdır. Bu iddiaya göre varlık ve olayları ilah düşüncesiyle açıklamaya çalışan din, tecrübe ve gözleme dayalı bilim vasıtasıyla tekzip edilmiştir. Pozitif bilimin ilerlemesi ve bütün insanlara yayılması ile din yavaş yavaş hükümden düşmüş ve yok olmaya mahkûm olmuştur.²²⁵ Zira pozitif ilimler, olayların nasıl meydana geldiğini açıklamada yeterlidir. Bunun için nübüvvetin iddia ettiği bir ilah inancına gerek yoktur. İlah düşüncesini hayata karıştırmaya da ihtiyaç kalmamıştır.²²⁶

2.2.6.4. Dönem Kelamcılarının Cevapları

Kelamcılara bakıldığında bu eleştirilere cevap verdikleri ve iddiaların kaynağını tespitle işe başladıkları görülür. Filibeli'ye göre dine yapılan tenkitlerin asıl sebebi, Hristiyanlık ve din adamlarıdır. Çünkü kilise ve Hristiyan din adamları, bilime karşı çıkmış hatta kendilerine ait kilise kimyası, kilise fiziği ve benzeri gerçek olmayan bilim üretmişlerdir. Bu sahte bilim, kilise tarafından da uzun zamanlar şiddetle savunulmuştur. Buradan hareket eden Batı düşünürleri dinin gerçek olmayan bilimden ibaret olduğunu zannetmişlerdir.²²⁷

²²³ Butro, *İlim ve Din*, 162.

²²⁴ Butro, *İlim ve Din*, 175.

²²⁵ Yusuf Osman, "Felsefe-i Müsbete" 1/2 (1325), 14.

²²⁶ J.P. Deraper, *İslam ve Ulûm*, çev. Ahmed Midhat (İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1318), 134.

²²⁷ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Yeni Akâid (Üss-i İslam)* (Dârü'l-Hilâfe: Matbaa-i İslamiye, 1332), 16.

2.2.6.4.1. Pozitif Bilimin Tanımı ve İlgili Alanı

Eleştirilere karşı pozitif ilimlerin tanım ve ilgi alanından hareketle cevaplar verildiği görülmektedir. Zira Filibeli'ye göre modern bilim (ulûm ve fûnun) varlık ve olaylar arasındaki ilişkilerden meydana gelen kanunlardan ibarettir. Modern bilim olayların dışına çıkmaz. Olayların nasıl meydana geldiğini araştırır fakat niçin olduğunu sorgulamaz. Olayların niçin olduğunu tetkik etmek din ve felsefenin işidir.²²⁸ Seyyid Nesib'e göre bilimin ilgi alanı ise madde ve maddi olan şeylerdir. Nübüvvet ise pozitif bilimlerle ispat edilemediğinden dolayı asılsız olduğuna hükmedilir.²²⁹ Hâlbuki peygamberlik ve onun getirdiği iman esasları tabiatüstü (mâfevkattabîa) olup bilimin ilgi ve uzmanlık alanının dışında kalmaktadır. Bundan dolayı bilimin bu sahadaki sözlerinin ilmî bir değeri olmayıp delil kabul edilmez. Vahiy ve nübüvvet tecrübî ilimlerin sahasına girmeyen ve her gün göz önünde meydana gelip duran ruhî hadiseler türünden bulunması yönüyle bilimin bizzat nübüvveti deneyememesi bunları inkâr etmesine bir mazeret teşkil etmez.²³⁰ Filibeli'nin konuya açıklık getirmek için verdiği bir örneği burada ifade etmek yerinde olacaktır. Ona göre mesela “*bilime göre melekler yoktur*” cümlesi meleklerin varlığı bilim ve gözlem yoluyla tetkik edilmez anlamında kullanılırsa doğrudur. Fakat gözlem ve deney yoluyla meleklerin ispatı mümkün olmadığı için yoktur denilmesi yalan olur. Zira bu sözle bilimin ilgi alanının dışına çıkılmıştır. Böyle bir meselede tecrübe ve deneyleme yoluyla inkâr etmek, kabul etmek kadar bilime terstir. Batılı düşünürlerin büyük bir kısmının bilimin ilgi alanının dışına çıkması en ciddi hatalarından ve aldıkları en büyük eleştirilerden biridir.²³¹

Seyyid Nesib'e göre bilim, sebeplerden ve tabiat kanunlarından söz eder. Bu sahada kaldığı sürece sözüne itibar edilir. Kendi sahasının dışına çıktığında sözünün bir değeri yoktur. Peygamberlik, vahiy, mucizeler varlıkların kabiliyetlerine bağlı değildir ki varlıklara hâkim olan tabiat kanunları ve bunları inceleyen bilimin verileriyle tetkik edilsin. Tabiatüstü olan konuları, tabiat kanunlarıyla anlamaya çalışmak, konunun anlaşılmasına engel olmaktadır.²³² Dinin konusu ilahî zattır. Din, sahip olduğu remz ve işaret, Cenabı Hakkı takdis ederek insanlara anlatma gibi yönleriyle felsefeden ayrılır. Ayrıca din, ilham ve vahyi de kabul eder. Din, modern bilimde bulunmayan, felsefede ise sathi olarak bulunan güzel ahlak ve kutsiyet,

²²⁸ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Yeni Akâid (Üss-i İslam)*, 9.

²²⁹ Seyyid Nesib, “İctimâî Hayatımıza Cünun Mevzulu Konferansa Dair”, *Ceride-i İlmiye* 71 (1340), 2280.

²³⁰ Esad, *Tahlilî ve Tenkidî Tarih-i Edyan* (Dârü'l-Hilâfet-i Aliyye: Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1336), 98.

²³¹ Filibeli Ahmed Hilmi Şehbenderzâde, *Tarih-i İslam* (Kostantiniyye: Hikmet Matbaası, 1326), 1/21.

²³² Nesib, “İctimâî Hayatımıza Cünun Mevzulu Konferansa Dair”, 2290.

şefkat ve ümit gibi hakikatlere de sahiptir. Hiç kimse kimya laboratuvarına girerken şefkat ve sevgi hissetmez. Lakin bir mabede girerken en ince duyguları en yüksek seviyede hisseder.²³³

Evet, her şeyin var olduğunu ispat eden yollar farklıdır. Yer altı tünellerinde uçaklarla seyahat edilmez. Gökyüzüne yer altı yollarından ulaşılmaz. Buradan hareketle maneviyatın maddiyatla mukayese edilmeyeceği bilinir. Pozitif bilimden hareketle nübüvete yönelik iddialarda yapılan hata bilim adamlarının kendi düşünceleriyle olayları değerlendirmeleri, hakikatleri tahrif etmeleri²³⁴ ve bu konularda delillerden yoksun olmalarıdır. Hâlbuki delilin yokluğu, yokluğun delili olamaz. Diğer bir ifade ile delilin yokluğu kabulün olmadığına bir delil olabilir. Fakat yok olanı kabul etmenin delili olamaz.²³⁵

2.2.6.4.2. Pozitif Bilim ve Bilgi Edinme Yolları

Kelamcılara bakıldığında bilgi edinme yollarından hareketle meseleyi değerlendirdikleri de görülmektedir. Filibeli'ye göre nübüvete yönelik olumsuz iddia sahiplerinin en büyük hatası, bilgi edinme yollarını sadece tecrübe ve gözleme (müşahede) indirgemiş olmalarıdır.²³⁶ Seyyid Nesib'e bakıldığında bilgi edinme yollarının yalnızca gözlem ve tecrübeye indirgenmesinin doğru olmadığı vurgusu görülür. Evet, ilim erbabının ifadesine göre bilgi edinme yolları sağlam ve sağlıklı duyular (havass-ı selîme), doğru haber ve akıldır. Ruh, melek, ahiret, gaybdan haber vermek ve benzeri dini konuların bilgi kaynağı akıl, gözlem, tecrübe, havass-ı selîme veya akıl değildir. Bu meselelerin bilgi kaynağı sem' ve sadık haberdir. Nübüvvet meselesinin bilgi kaynağı ise sem' ve gözlemdir.²³⁷

Seyyid Nesib'e göre bilgi kaynağını yalnız gözleme/tecrübeye indirgemek, akıl ve haber yoluyla gelen bilgiyi geçersiz kılıp kabul etmemek anlamına gelir. Ona göre doğru haberi inkâr etmek insanın işitme duyusunu reddetmek demektir. Bu bağlamda bir şeyi göz ile görmemek, onu kabul etmemek ve tanımamak manasına gelmektedir. Hâlbuki bilimsel kitap ve makalelerin tümü, halk için haber türünden bir bilgi kaynağıdır. Habere itibar edilmeme durumu bilimsel yayınlara güvenmemeyi sonuç verir. Bu durumda görme engelli olan kimselerin vereceği bilgilerin de hiçbir değeri olmamalıdır. Çünkü herkesin bilgisi duyum yoluylaadır. Bu çerçevede peygamberlik, melek ve benzeri konuların hezeyan olduğu sözü dahi bir haberdir ki bu durumda bu hükmün de hiçbir bilgi değeri kalmamaktadır. Zira bu iddiayı dile getirenler de iddialarını

²³³ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Yeni Akâid (Üss-i İslam)*, 9.

²³⁴ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *Allah'ı İnkâr Mümkün müdür*, 2.

²³⁵ Nesib, "İctimâî Hayatımıza Cünun Mevzulu Konferansa Dair", 2280.

²³⁶ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Yeni Akâid (Üss-i İslam)*, 7; Said Nursî, *Zülfikâr* (Isparta: Hayrat Neşriyat, 2017), 8.

²³⁷ Nesib, "İctimâî Hayatımıza Cünun Mevzulu Konferansa Dair", 2283.

gözleme dayalı temellendirmemişlerdir. Seyyid Nesib buradan hareketle, hiç kimsenin hiçbir sözüne itibar edilmemesi gerektiği sonucuna ulaşmaktadır. Çünkü herkesin sözü bir başkası için bir haberdur. Duyum yoluyla elde edilen bir bilginin bilgi değerinin reddedilmesi durumunda bütün insanların sözleri değerini yitirecektir. Bu durum ise insanları söz ve duyum özelliğinden mahrum bırakmak anlamına gelecektir. Nesib'e göre duyum yoluyla elde edilen bilginin değersiz olması halinde sözlerinin de -ister gözleme olsun veya olmasın- hiçbir değeri yoktur. Çünkü başkası için bu bilgi yalnızca bir haberdur. Bu durum insan için en hayati husus olan söz ve duyum özelliklerini değersizleştirmek anlamına gelir ki bu esaslara karşı çıkan hiçbir bilim devam edemez. Evet, insan için de bilim için de bilgi edinme yollarından biri de haberdur.²³⁸

Nursî'ye göre bu düşünürler, İslam âlimlerini delilsiz bir şekilde tekzip etmektedirler. Ona göre nübüvete yönelik bu eleştiri sahipleri, dini meselelerden birini işittiklerinde bu konudaki cehaletlerinden dolayı onu akıldan uzak görürler. İnkâr düşüncesinin iç yüzünü bilmez ve bu düşüncenin doğuracağı batıl sonuçları akletmezler.²³⁹ Nesib'e göre de din ve nübüvete yönelik eleştiride bulunan bir kısım insanlar, dini meselelerdeki cehaletlerini bilim ve marifet olarak kabul etmektedirler. Ona göre bu durumun en üzücü yönü de hakkında hiçbir ilim sahibi olmadıkları meselelerde halkı aldatmalarındır. Onların bu iddiaları bilim hakkında hiçbir bilgisi olmayan kimsenin bilimi yalanlamasına benzer ki bunun da hiçbir ilmî değeri bulunmamaktadır.²⁴⁰

Meselenin, peygamberliğin ne olduğunun (mahiyet) tabii olarak anlaşılıp-anlaşılmaması yönünden ele alınması dikkat çekicidir. Seyyid Nesib'in yaklaşımına göre anlaşılmayan bir şeyin varlığını inkâr etmek yerine şimdilik bilinmediği vurgusu yapılır. Mesela elektrik gibi bir şeyin mahiyetinin anlaşılmamasına rağmen varlığının kabul edilmesinden hareketle nübüvvetin mahiyetinin tabii olarak anlaşılması mümkündür denilebilir. Nesib'e göre her ferden kendisine ait kabiliyetleri ve bu kabiliyetlerin derecesi bulunur. Bilim, bu kabiliyetlerin varlığını keşfettiği halde onlara herhangi bir müdahalede bulunmaz. Mesela herkesin zekâ seviyesi farklıdır. Zekâ seviyesi yükseldikçe ona sahip olan fertlerin sayısı azalır. Çok zeki olan kimseler daha aşağı derecedeki kişileri aciz bırakabilir. Zekâ seviyesi en nihayet öyle bir dereceye gelir ki o seviyeye sahip ancak bir kişi olur. İşte o derecenin sahibi olan nebi artık herkesi kabiliyetiyle aciz bırakır ve eserleriyle herkesi hayran eder. Kabiliyet yönüyle bir nebi ile sıradan birinin

²³⁸ Nesib, "İctimâî Hayatımıza Cünun Mevzulu Konferansa Dair", 2284.

²³⁹ Said Nursî, *Lemalar* (İstanbul: Hayrat Neşriyat, 2022), 185.

²⁴⁰ Nesib, "İctimâî Hayatımıza Cünun Mevzulu Konferansa Dair", 2281.

farkı güçlü bir lamba ile güneşin kıyaslanmasına benzer. Nübüvveti inkâr eden kimseler bütün insanların kabiliyet yönünden eşit olduğunu düşünür. Hatta bir nebiyi kendisiyle kıyas ederek kendisinin harikalar göstermemesinden hareketle hiçbir kimsenin de mucize gösteremeyeceğini iddia eder. Hâlbuki bu kabiliyetlerdeki farklılıklar, yalnız insanlarda değil bütün varlıklarda da geçerlidir.²⁴¹

Arapkirli'ye göre insan sosyal bir varlıktır. Bütün ihtiyaçlarını tek başına karşılaması mümkün değildir. Bu çerçevede insanlar, birlikte yaşamaya muhtaçtır. Beraber yaşama kültüründe her fert diğer insanların hukukunu korumaya, idrakinden âciz olduğu dünyevî-uhrevî fayda veren işleri göstermek için bir kanuna, bu kanunun hükümlerini koruyacak bir kitaba ve bu kitabın hükümlerini açıklayacak bir peygambere muhtaçtır.²⁴²

Arapkirli'ye göre insanların dünya ihtiyaçlarının giderilmesi gerektiği gibi ahiret ihtiyaçlarının da giderilmesi gerekmektedir. Bu ihtiyacı bilimin gidermesi söz konusu değildir. Bunun için de peygamberlere ihtiyaç vardır. Zira insanların dünyanın fani ahiretin baki, ilahî emirlere itaatın mükâfatı, isyan edenlerin cezayı hak ettiği ve benzeri hükümleri öğretecek kanunlara ihtiyacı vardır. Bu durum ise kanunu tebliğ ve tatbik edecek emin, masum, güzel ahlak sahibi ve Allah tarafından mucize ile desteklenen peygamberin varlığını gerektirir.²⁴³ Filibeli'ye göre de ekmek yiyen bir insanın havaya veya güneş ışığına ihtiyaç duymaması düşünülmediği gibi -kasıt olmamak şartıyla- bilim sebebiyle insanların kendini dinden soyutlaması da düşünülemez. Ayrıca din de bilime olan ihtiyacını göz ardı edemez. Hakikate bakıldığında bilim, felsefe ve din insanın temel üç ihtiyacını karşılamaktadır.²⁴⁴

2.2.7. Sınıf Çatışmaları ve Peygamberlik Tartışmaları

Peygamberliğin sınıf mücadelelerinin bir ürünü olduğu ve kendi çıkarları için insanların zihinlerini uyuşturdukları iddiası peygamberlerin gönderilmesinin ferdî, toplumsal ve bilimsel yönden sağladığı faydalar dikkate alınarak cevaplar verildiği görülmektedir. Arapkirli bu bağlamda, peygamberlerin vasıtasıyla medeniyetlerin ve bilimin pek çok sahada ilerlediği, talim ve terbiyenin sağlandığını ifade etmektedir. Ona göre, ziraat, terzilik, tersane ve benzeri gelişmeler Hz. Âdem, Hz. İdris ve Hz. Nuh'tan, tıp, astronomi ve anatomi gibi gelişmeler de Hz. İdris ve Hz. Lokman'dan ilham alınarak geliştirilmiştir. O, pozitif ilimlerin, peygamberlerin

²⁴¹ Nesib, "İctimâî Hayatımıza Cünun Mevzulu Konferansa Dair", 2291.

²⁴² Hüseyin Avni Arapkirli, *Sırat-ı Müstakim Matbaası* 2/38 (1328), 123; Said Nursî, *İşârâtü'l-İ'câz fî Mezânni'l-İcâz* (Isparta: Hayrat Neşriyat, 2019), 132.

²⁴³ Arapkirli, 120; Mustafa Asım, *Akâid Dersleri* (Dersaadet: Karabet Matbaası, 1330), 21.

²⁴⁴ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Yeni Akâid (Üss-i İslam)*, 9.

mucizelerinden ilham alarak geliştirildiğini belirtmiştir. Diğer bir ifade ile bilim adamlarının keşif ve buluşları, peygamberlik nurundan yararlanmaları sayesinde olmuştur.²⁴⁵

Bunun yanı sıra peygamberler iddia edildiği gibi sınıfsal çatışma sonucu meydana çıkan kimseler olmadığı gibi bilakis sınıf çatışmalarını engellemek, toplum içinde çıkan fitneleri durdurmak, artan bozgunculuğu önlemek, güzel ahlakı tesis etmek ve ruhları yüceltmek için ilahî kanunun gereği olarak gönderilmişlerdir. Başka bir ifade ile peygamberler, toplumsal problemleri çözmek için gayret etmişlerdir.²⁴⁶ Şevketî de peygamberlerin ayrıştırıcı değil birleştirici rollerine dikkat çekmiştir. Ona göre peygamberler ve onların getirdiği ilahî din, insanları bireysellikten toplumsal yapıya dönüştürmüştür. Toplumun kendi içindeki ilişkilerini tesis etmiştir. Peygamberler, birliği temin eden aynı inanç, aynı ibadet, aynı düşünce ve benzeri tutumlar sayesinde topluma aidiyet duygusunu geliştirmişlerdir. Şevketî'ye göre güzel ahlak ve birçok âdetin kaynağı, peygamberler ve getirdikleri dindir. Ayrıca peygamberler sayesinde, örften kaynaklanan ahlak da kutsallık kazanmıştır.²⁴⁷

Peygamberlerin sınıfsal çatışma sonucu ortaya çıkmadığını gösteren farklı bir yaklaşım da onların toplumsal onay alması ve onlara gösterilen toplumsal saygıdır. Bu açıdan bakıldığında vahiy ve nübüvvet, sabit olan tarihî bir hadisedir. Peygamberlik iddiasını mucizeleriyle ispat etmiş zatların eliyle harika bir tarih ve mükemmel sosyal müesseseler tesis edilmiştir. Peygamber ismiyle anılan zatların sosyal, siyasi ve ahlaki hayat yönünden birer müceddid oldukları aşikârdır.²⁴⁸ Bundan dolayı Filibeli'ye göre peygamber göndermenin gerekli olup olmadığı tartışmaları yersizdir. Peygamberlerin gerekli olduğunu gösteren tabii delil, onların tarihte yer ettiği mevkiilerdir. Tarih boyunca peygamberleri kabul edip saygı gösteren ve onları takip eden insanların tarihi gerçekliği karşısında başka delil aramak lüzumsuz bir iştir.²⁴⁹

Peygamberlerin herhangi bir çıkar peşinde olmadıklarını gösteren farklı bir delil de insanlar arasında sevgi ve kardeşliği yaymalarıdır. Rebîi'ye göre, peygamberlerin tebliğ ettiği ve öğrettiği ferdî ve toplumsal faziletlerle donatılmış olan hak din, insanlar arasında nefret uyandırmak gibi büyük felaketlere sebep olmayacağı açık bir hakikattir. Bu çerçevede dindar insanlar arasında görülen bir kısım olumsuz davranışların sebeplerini başka yerde aramalıdır.

²⁴⁵ Arapkirli, 123.

²⁴⁶ Abdulaziz Çaviş, *Anglikan Kilisesine Cevap*, çev. Mehmed Akif Ersoy (İstanbul: Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1334), 6.

²⁴⁷ Şevketî, "Dinin fevâid-i Diniyesi", *Cerîde-i İlmiye* 62 (1338), 1972.

²⁴⁸ Esad, *Tahlilî ve Tenkidî Tarih-i Edyan*, 99.

²⁴⁹ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Yeni Akâid (Üss-i İslam)*, 42.

Mesela bir âlim veya sanatkâr, ilim ve sanat yoluna yeni girmiş ve hızlıca başarı merdivenlerini çıkmış kimseleri çekemeyebilir. Onları birer rakip olarak görebilir. Zaman içinde onların elde edeceği başarılar bu kimselerin kin ve nefretini artırabilir. Bu rekabet duygusu, siyasi veya dini bir cemaate intisap etmekle yayılabilir, taassubu ise artırabilir. İşte Yahudilik Hristiyanlığı, her iki din de İslamiyet’i bir rakip olarak görmüştür. Hâlbuki Tevrat, Hz. İsa’yı, Tevrat ve İncil ise Hz. Muhammed’i (s.a.v.) müjdelemiştir. Rebî’ye göre bu rekabetin kaynağı, dini ve dünyevî liderliğin kendilerinde olması gerektiği düşüncesi ve şahsî çıkarlarının kaybolma endişesidir.²⁵⁰

Pozitif ilimlerin, peygamberlerin getirdiği dinî terbiyenin bir alternatifi olmadığı ve modern dönemde de insanların dine ihtiyaç duyulmasından hareketle cevaplar verildiği görülmektedir. Filibeli’ye göre düşünce tarihinin üç evre geçirdiğini ifade eden bir kısım felsefeciler bulunmaktadır. Bu filozoflara göre insanların geçirdiği evreler sırasıyla din, felsefe (mâbâuttabîa) ve pozitif ilimlerdir. Filibeli, böyle bir ayırımın bir yönden doğru diğer yönden de yanlış olduğunu vurgular. Ona göre böyle bir ayırım yapmayı gerektirecek herhangi bir zorunluluk ve kesin bilgi bulunmamaktadır. Çünkü din duygusuna ve felsefî düşünce zevkine sahip, modern bilim insanları görülmektedir. Bir vicdanda bu üç durumun birleşmesi, bu ayırımın izafi/görelî olduğunu göstermektedir. Onun düşüncesinde, peygamberlerin getirdiği dine, pozitif ilimlerin ihtiyaç bırakmadığı düşüncesi bir yanılgıdır. Bunun yanılgı olduğunu gösteren deliller ise tarihi olaylardır. Ayrıca bu ayırımı savunan felsefecilerin “*din-i insaniyet*” ve benzeri isimlerle kitaplar kaleme alması, pozitif ilim evresinden dinin soyutlanamayacağını bir göstergesidir. Ona göre bir insanın çok bilgili bir mühendis veya başarılı bir cerrah olması, vicdanında dini duygulara sahip olmasına engel değildir.²⁵¹

Filibeli, insanlığın gelişim sürecinden hareket ederek, dinin insanlığın ilk evresinin bir eseri olduğu iddiasının öncelikle dine ve insanlara bir hakaret olduğu vurgusunu yapar. Onun düşüncesinde, insanlık tarihine yönelik yapılan bu sınıflandırmada dine yönelik örtük bir hakaret bulunur. Çünkü bu sınıflamada, ilk evre veya çocukluk evresi demekle bu evrede insanların pek bir şey bilmediği ve cahil olduğu ima edilir. Bu tasnif, insanların bilim ve teknolojiye geldiği seviye kastedilerek söylenmesi halinde doğrudur. Çünkü bugünkü gelişmeler geçmiş zamanlarda bulunmuyordu.²⁵²

Sonuç olarak son dönem Osmanlı kalamcıları, peygamberliğe yönelik modern bilim merkezli iddiaları cevaplamakta başarılı bir şekilde deliller geliştirmişlerdir. Pozitif bilimin

²⁵⁰ Rebî, “Suâl”, *Cerîde-i İlmiye* 68 (1339), 2175.

²⁵¹ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Yeni Akâid (Üss-i İslam)*, 8.

²⁵² Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Yeni Akâid (Üss-i İslam)*, 10-14.

tanım ve ilgi alanının sınırlı olmasından hareketle, peygamberliğin bu alanın dışında kaldığı ve konunun yalnız bilimsel yöntemlerle değerlendirilerek yargıya varılamayacağı vurgulanmıştır. Ayrıca, farklı bilgi edinme yollarının olması ve nübüvvetin ferdî ve toplumsal rolü de ele alınarak, peygamberliğe yönelik iddiaların geçersiz olduğu savunulmuştur. Bu çerçevede değerlendirildiğinde son dönem Osmanlı kelamının, nübüvvetin önemini ve gerekliliğini başarılı bir şekilde ortaya koyduğu söylenebilir.

2.2.8. İlk Peygamber Tartışmaları

Önemli bir diğer tartışma konusu da ilk insan ve ilk peygamber meselesidir. Bu konu, peygamberlik anlayışını temellendirme açısından büyük bir önem arz etmektedir. Bu dönemde, Hz. Âdem'in ilk peygamber olduğu inancına karşıt olarak ortaya atılan bir kısım iddialar bulunmaktadır. İleri sürülen bu iddiaları şöyle özetlemek mümkündür. Din, insanlık gelişiminin ilk evresinin bir ürünü²⁵³ olduğu ve insanların düşünce bakımından en gelişmiş halde değil en basit (ibtidâî) şekilde²⁵⁴ bulunduğu, ilk insanın düşünce ve konuşma kabiliyetinden mahrum olduğu, başka bir ifade ile insanla hayvan arasında bir varlık olduğu gibi iddialar bulunmaktadır.²⁵⁵

Filibeli'ye göre dinin, insanlık tarihinin gelişim sürecinden hareketle, insanlığın ilk evresinin eseri olduğu iddiası öncelikle dine ve insanlara bir hakarettir. Ona göre bu ayırımda dine yönelik örtük bir hakaret vardır. Çünkü insanlığın çocukluk döneminde din için görüldüğü düşüncesi, insanların pek bir şey bilmediği ve cahil olduğu imasını taşımaktadır. Bu ayırım bilim ve teknoloji açısından insanların geldiği seviye kastedilerek söylenmesi halinde doğrudur. Çünkü bugünkü gelişmeler geçmiş zamanlarda bulunmuyordu.²⁵⁶ Bununla birlikte bu dönem kelamcıları arasında Hz. Âdem'in ilk insan ve ilk peygamber olduğu Müslümanların ortak inancı olarak vurgulanır. Hz. Âdem Allah'tan aldığı vahiy ile ilk insanları irşat etmiştir. Bir kısım ifadelerle göre insanlığın dini başlangıcı vahşet veya çocukluk değil bilakis bir olgunluk devresidir.

Semavi kitapların ifade ettiği üzere bütün insanlar, bir asıldan, bir fertten geldikleri diğer bir ifade ile bir anadan ve bir babadan üredikleri bir gerçektir. Bütün insanlar ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'in²⁵⁷ soyundan geldiği bilimsel olarak da Monogenisme olarak ifade

²⁵³ Emile Butro, *İlim ve Din*, çev. Hüseyin Cahid (İstanbul: Akşam Matbaası, 1927), 66.

²⁵⁴ Hilmi Ziya, *Felsefe ve İctimaiyyat Dergisi* 4 (1927), 269.

²⁵⁵ Büchner, *Madde ve Kuvvet*, 363.

²⁵⁶ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Yeni Akâid (Üss-i İslam)*, 10-14.

²⁵⁷ Kamil, *Cevâhiru'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 22; Kamil Baran, *Elmalı'nın Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde Hz. Peygamber Tasavvuru* (Bingöl Üniversitesi, 2019), 32,54.

edilmektedir.²⁵⁸ Dönem kelamına dikkatle bakıldığında bu konu hakkında ciddi yazıların ele alınmadığı görülmektedir. Manastırlı'ya göre bu iddiaya karşı peygamberler silsilesinin Hz. Âdem ile başladığı son dönem kelamında kabul edilen ortak bir görüştür.²⁵⁹ Sırrı Giridi de Hz. Âdem'in ilk peygamber olduğu kitap ve sünnetle sabit olduğunu ve onun peygamberliğinin inkâr edilmesinin küfür olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁰

2.2.9. Peygamberlerin Milli Olması Tartışmaları

Tartışılan diğer bir konu da peygamberlerin milli olma meselesidir. Yunus suresi 74. ayet olan “*Sonra onun ardından nice peygamberleri kavimlerine gönderdik*” hükmünden hareketle her peygamberin gönderildiği milletin ferdi olmasından hareketle peygamberlerin milli olduğu düşüncesi ortaya atılmıştır. Bu çerçevede bir millettten olan fertlerin başka bir millete gönderilen peygamberi kabul etmek zorunda olmadığı ileri sürülmüştür. Bunun ilahî bir âdet olup istisnasının olmadığı vurgulanmıştır.²⁶¹ İslamiyet'in de Araplara mahsus bir din olduğu iddia edilmiştir.²⁶²

Arapkirli'ye göre peygamberler, gönderildikleri kavimlerin soy itibarıyla en şerefli ailelerine mensup ve onların en fasih konuşanlarındanlardır. Çünkü peygamber olan zat insanların problemlerinin çözüm mercii olmasından dolayı akıl, görüş, yaratılış nesep ve dil konusunda en iyisi olmalıdır. Ayrıca Arapkirli'ye bakıldığında peygamberliğin şartlarından hareketle de cevap verdiği görülmektedir. Onun ifade ettiği bu şartlar arasında gönderildiği millettten olma şartı bulunmaz. O, peygamberlik şartlarını sayarken peygamberlerin kendi zamanlarının en akıllısı, en ileri görüşlüsü, ilan ve tebliğ etmesi, liderlik ve rehberlik yapması, peygamberlik iddiası ve benzeri görevlerden dolayı erkek olmasını belirtmektedir.²⁶³

Harpûtî ise Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğinin evrensel olduğundan hareketle cevap verdiği görülür. O, Hz. Peygamber'in Arap ve Arap olmayan herkese, bütün kavim ve milletlere gönderildiğini ifade eder. Ona göre, bir kısım Hristiyan ve Yahudilerin, Hz. Peygamber'in yalnız Araplara gönderildiği iddialarını, Kur'ân-ı Kerimin Sebe suresi 28. ayetinin “*(Ey Resûlüm!) (Biz) seni ancak bütün insanlara bir müjdeci ve bir korkutucu olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bilmezler*” ifadesi reddetmektedir. Harpûtî'ye göre peygamberlerin bazısı yalnız kendisine, bazısı bir karye halkına, bir kısmı da yalnız bir kavme

²⁵⁸ Rebîi, “Dâru'l-Hikmeti'l-İslamiyeye Varid Olan Bazı Sualler ile Cevapları” 65 (1339), 2069.

²⁵⁹ İsmail Hakkı Manastırlı, *Telhîsu'l-Kelam Fî Berâhîn-i Akâidi'l-İslam* (İstanbul: Tanin Matbaası, 1331), 73; Manastırlı İsmail Hakkı, *Metâlib-i İrfâniye ve İzâhât-ı Nûniye*, 101.

²⁶⁰ Giridi, *Nakdü'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 293.

²⁶¹ Demir, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı*, 124.

²⁶² Şehbenderzâde, *Tarih-i İslam*, 1/100.

²⁶³ Hüseyin Avni Arapkirli, *Sırat-ı Müstakim Matbaası* 2/38 (1328), 123.

veya bir millete gönderilmiştir. Hz. Peygamber ise bütün insanlara ve cinlere elçi olarak gönderilmiştir.²⁶⁴

Manastırlı, Hz. Muhammed'in (s.a.v.), kıyamet gününe kadar, bütün insanlara peygamber olarak gönderildiğini ifade eder. Ona göre Hz. Peygamber, nübüvvetini bütün insanlara ilan etmiştir. Bu hususu kendi sözleri ve Kur'ân-ı Kerim'in ayetleri açıkça göstermektedir.²⁶⁵ Filibeli de Hz. Peygamber'in getirdiği dinin bir eksiği olmadığını vurgular. Ona göre Hz. Peygamber'in getirdiği İslamiyet, akıl yürütmeye ihtiyaç duyulmayacak derecede açık (bedihi), zorunlu ve kapsamlıdır. Bu bağlamda farzı muhal şimdiki zamanda bir peygamber gelmiş olsa, din hakkında söylenmedik bir söz bulamamış olurdu.²⁶⁶

2.3. Nübüvvet Tartışmaları

Nübüvvet tartışmaları kapsamında; peygamberlere yöneltilen tarihsel ve doktriner eleştiriler ile ilahî kitaplara ve mucize anlayışına dair itirazlar ele alınmakta; Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed (s.a.v) özelinde ileri sürülen iddialar, Kur'ân'a yönelik tahrif, tertip ve hitap tarzı tartışmaları ile mucizenin tanımı, imkânı ve tabî nedensellik bağlamındaki değerlendirmeler çerçevesinde incelenmektedir.

2.3.1. Peygamberlere Yönelik Eleştiriler

Tarihi sürece bakıldığında, Cenabı Hakk'ın, insanları hidayete yöneltmek ve onlara doğru yolu göstermek için peygamberler gönderdiği bilinmektedir. Bu peygamberler, getirdikleri vahiy ve örnek yaşamlarıyla, insanın rabbiyle olan ilişkisinin doğru tesis edilmesini temin etmişlerdir. Başka bir ifadeyle insanlar için peygamberler, dinin öğrenildiği bir kaynak olmuştur. Bu bağlamda peygamberlere yöneltilen eleştiriler, bir taraftan insanın Allah ile olan bağlarına zarar vermiş diğer taraftan insan için dinin öğrenildiği kaynak itibarsızlaştırılmış olacaktır. Bu çerçevede peygamberlere yöneltilen eleştiri konusu büyük bir önem arz etmektedir.

2.3.1.1. Hz. Musa'nın Din ve Devlet Kurucusu Olduğu Tartışmaları

Tartışma konularından biri de bir kısım peygamberlerin insanî yönleri öne çıkarılıp peygamber olmadıklarına yönelik olduğu görülmektedir. Bu tartışma bilhassa Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberlikleri hakkında yoğunlaşmaktadır. Hz. Musa kendi zamanının ihtiyaçlarını temsil eden, zulüm altında esir olan Yahudileri hürriyetine

²⁶⁴ Harputî, *Tekmile-i Tenkîhu'l-Kelam*, 136.

²⁶⁵ Manastırlı, *Telhîsu'l-Kelam Fî Berâhîn-i Akâidi'l-İslam*, 76-83.

²⁶⁶ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Yeni Akâid (Üss-i İslam)*, 42.

kavuşturan,²⁶⁷ insanlık tarihinde yücelik ve büyüklüğü ile mümtaz olan, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) en çok benzeyen bir şahsiyet olduğu ifade edilmektedir. Kendisine nisbet edilen mucizelerin tarihi gerçeklikten uzak, denizin yarılma mucizesi ise Yahudileri birleştirmesini ifade eden bir mecaz olduğu vurgulanmaktadır.²⁶⁸ Hz. Musa'nın, Hz. Muhammed (s.a.v.) kadar olmasa da büyük bir dahi olup bir din, medeniyet ve devlet kurucusu olduğu iddia edilmektedir.²⁶⁹ Bunun yanı sıra Hz. Musa'nın getirdiği dinin bir mezhep olduğu ve Yahudiliği milli, mahalli ve hususi olarak tedvin ettiği vurgulanmaktadır.²⁷⁰ Bu bakış açısıyla Hz. Musa'nın bir din kurucusu ve hükümet reisi olduğu öne çıkarılmaktadır.²⁷¹

Hz. Musa'nın ilahi bir din tebliğ ve tesis ettiği vurgulanır. Ahmed Midhat'a göre Hz. Musa'nın getirdiği ilahi dinin Hz. Âdem, Hz. Nuh ve Hz. İbrahim'in getirdiği dinden farklı değildir.²⁷² İzmirli ise Hz. Musa'nın bir peygamber olduğuna iman etmenin dinî bir vazife olduğunu²⁷³ ve ona ilahi kitap olan Tevrat'ın vahiy edildiğini belirtir.²⁷⁴

Dinler tarihinde yer bulmuş ilahî dinlerin özelliklerinden yola çıkılarak, bu tartışmaya başka bir yön verildiği görülmektedir. Bu dönemde, ilahî dinlerin âlemlerin rabbi olan Allah'ın varlığı ve birliğini içine alan inanç esasları, ibadet, akıl ve medeniyet geliştiren toplum meydana getirme özelliği vurgulanır. Bu bağlamda mesele ele alındığında Hz. Musa'nın getirdiği din diğer peygamberlerin getirdiği din ile ortak inanç esaslarına sahiptir. Bu çerçevede Hz. Musa bir peygamber olup kendisine vahiy yoluyla mukaddes bir kitap verilmiştir. Bu esaslardan bazıları şöyle ifade edilebilir:

- 1- Kâinatta iradesi, mutlak kanun olan vâcibü'l-vücuda iman etmek,
- 2- Vâcibü'l-vücudun ilim ve iradesini tebliğ edecek kudret ve sıfatını tespit etmek,
- 3- Fetânet ve diğer harika sıfatlara sahip bir peygamberin vahiy ve ilham yoluyla ilahi hükümleri getirmesini kabul,
- 4- Cenabı Hakk'ın sıfatlarını ispat, insanları irşad etmek için yaratılışa ait ve toplumsal kanunları tesis eden ve vahiy eseri olan mukaddes kitaba dayanması,
- 5- Yalnız Allah'a ibadet edilmesi,
- 6- Toplumsal yasalarından bir toplum meydana getirmek,

²⁶⁷ Celal Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya* (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 1332), 96.

²⁶⁸ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 265-272.

²⁶⁹ Ahmet İshak Demir, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2000), 126.

²⁷⁰ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 218.

²⁷¹ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 266.

²⁷² Ahmed Midhat, *Müdafaa* (İstanbul, 1300), 100.

²⁷³ İsmail Hakkı İzmirli, *el-Cevabü's-Sedîd fî Beyân-ı Dini't-Tevhid* (Ankara: Ali Şükrü Matbaası, 1339), 37.

²⁷⁴ İzmirli, *el-Cevabü's-Sedîd fî Beyân-ı Dini't-Tevhid*, 26.

- 7- Öldükten sonra dirilti olarak hesap gününe inanmak ve sorumluluk şuuruyla hareket etmek,
- 8- Meleklerin varlığına inanmaktır.²⁷⁵

Hz. Musa'nın bir peygamber olarak gönderildiği, Allah'ın onunla konuştuğu, asasının yılanı dönüştüğü, Kur'ân-ı Kerim'de ismi geçen ulu'l-azm bir peygamber ve kelimullah olduğu,²⁷⁶ Hz. Musa'ya bir defada Tevrat'ın indirildiği, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) gösterdiği mucizelerin benzerlerini, Hz. Musa'nın da gösterdiği,²⁷⁷ deniz yarılma mucizesinin doğru ve bu mucizelerin tarihi birer gerçek olduğunun yanı sıra ayrıca Kur'ân-ı Kerim'den deliller getirilmekle cevaplar verildiği görülmektedir.²⁷⁸

2.3.1.2. Hz. İsa'nın Bir Din Getirmediğine Yönelik Tartışmalar

Önemli tartışma konularından biri de Hz. İsa'nın bir din getirip getirmediği meselesidir. Bu dönemde bazı Osmanlı aydınları, Hz. İsa'nın "*Benim hükümetim semadadır*" sözünden hareketle onun yeni bir din getirmediğini düşünmektedirler. Bu iddia sahiplerine göre Hristiyanlık, Hz. İsa tarafından getirilmemiş bilakis Mecdli Meryem ve Pavlos tarafından tesis edilmiş ve zaman içinde kendi kendine şekillenmiş bir din olarak meydana çıkmıştır.²⁷⁹

Bir kısım aydınların Hristiyanlığın Hz. İsa'nın fikirlerinden uzak ve Pavlos tarafından tesis edilmiş bir din olduğu düşüncesine sahip olduğu görülmektedir. Hz. Meryem'e göre dünyanın sonu yakın olup "*hükümet-i semâ*" her nerede olursa olsun ortaya çıkacağından dolayı bir din tesis etmeye gerek olmadığı düşüncesi vurgulanır.²⁸⁰

Hristiyanlığın kim tarafından tesis edildiğine dair kanaatlerin kardinallerin kitaplarından delil getirilerek bir zemine oturtulmak istendiği görülmektedir. Hz. Âdem'in, Hz. Nuh'un, Hz. İbrahim'in dini ne ise Hristiyanlık da ondan ibarettir. Allah Teâla âleme bir dinden başka bir din göndermemiştir. Hz. İsa, Hz. Musa'nın tebliğ ve tesis ettiği dini teyit ve tahkim etmiştir.²⁸¹

İlahî dinlerin aynı esasta ittifak etmelerinden hareketle bu dinlerin, ilahî kaynaklı olduğuna vurgu yapıldığı görülmektedir. Ahmed Midhat'a göre tesis ve teşkil edilmek istenen

²⁷⁵ Esad, *Tahlilî ve Tenkidî Tarih-i Edyan* (Dâru'l-Hilâfet-i Aliyye: Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1336), 85-88.

²⁷⁶ Kamil Baran, *Elmalî'nin Hak Dini Kur'ân Dili Tefsirinde Hz. Peygamber Tasavvuru* (Bingöl Üniversitesi, 2019), 28,38,43,54,92.

²⁷⁷ Nur Betül Uz, *Abdullatîf Hapûti'nin Tenkîhu'l-Kelam fî Akâid-i Ehli'l-İslâm İsimli Eserinde Nübüvvet Anlayışı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2019), 69.

²⁷⁸ Hafız Kamil, *Cevâhiru'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam* (Kastamonu: Matbaa-i Vilâyet-i Kastamonîye, 1334), 22; Mustafa Asım, *Akaid Dersleri* (Dersaadet: Karabet Matbaası, 1330), 24.

²⁷⁹ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 139.

²⁸⁰ Nuri, *İttihad-ı İslam*, 38.

²⁸¹ Ahmed Midhat, *Müdafaa* (İstanbul, 1300), 100.

bir şey, kurucusunun koyduğu plan ve verdiği ölçü kadar tesis edilebilir. Hristiyan dini de böyledir. Bu din yeni bir şey değildir. Bütün dinler birdir. Semavi dinlerin bildiği Allah, her zaman aynı Allah'tır. Cenabı Hak bir zamanda insanlara gösterdiği dinden başka bir dini göstermemiştir. Hz. Musa'nın getirdiği ilahi din, Hz. Âdem'in, Hz. Nuh'un, Hz. İbrahim'in getirdiği dinden farklı değildir. Hz. İsa'nın getirdiği de bunlardan farklı değildir. Hz. İsa bu peygamberlerin dinlerini imha etmek değil tamamlamak için gönderilmiştir.²⁸² Abdulaziz Çaviş'e göre de Allah'ın bütün ümmetlere gönderdiği din birdir. Hiçbir zaman ümmetlerin kendileri, halleri, zamanları veya mekânları değişmekle ilahî dinin esasları değişmemiştir. Farklılıklar yalnızca ibadet şekillerinde ve ayrıntılarda görülmektedir.²⁸³

Hz. İsa'nın bir din getirdiği ifade edilmesinin yanı sıra Hristiyanlığın tahrif edildiği de belirtilmektedir. Ahmed Midhat'a göre Pavlos, Yahudi bir bilginden ders alan ve onun kızıyla evlenmek isteyen bir Yahudi'dir. Evlilik emeline ulaşamayan Pavlos, Hristiyan olmuş ve hocası gibi bu dini imha etmek için gayret göstermiştir. Hatta Tevrat'ta müjdelenen Mesih'in, Hz. İsa olduğunu söyleyen bir kısım ileri gelen Hristiyanlara eza ve cefa verilmesinde katkısı olmuştur. Bu bilgiler, Hristiyan kaynaklarından alınmaktadır. Pavlos'un Hristiyan olmasının sebebi kızını alamadığı hocasını küçük düşürmektir. Yolda giderken şimşeklerden daha parlak bir nurun kendisini kuşatması ve gaybdan duyduğu sestten dolayı Hristiyan olması gerçekçi değildir.²⁸⁴ Hz. İsa'nın göğe refedilmesiyle birlikte kendisine inzal edilen kitap da kaldırılmıştır. Onun arkasından şeriatını koruyacak ne maddi ne de manevi hiçbir kuvvet kalmamıştır. Kısa bir zaman içinde elli dört farklı Hristiyan fırkası ortaya çıkmış ve her fırka kendine ait bir İncil yazmıştır. Birbirine zıt hükümler içeren bu İncillerin sayısı elli dörde ulaşmıştır.²⁸⁵ Çaviş'e göre de bugün bir kısım Hristiyan mezhepleri, Saint Paul'ün dinidir. Yoksa Hz. İsa'nın dini değildir. Bundan dolayı Hristiyanlık yarı yarıya putperestliktir. Çünkü Saint Paul, Yahudi olmakla beraber İskenderiye felsefesiyle karışık Yunan putperestlik düşüncesine sahipti. Onun bu düşüncesi Romalıların içine girmesine yardımcı olmuştur.²⁸⁶

Hz. İsa'ya ilahî kitap olan İncil'in indirildiğine ve onun mucizeler gösteren bir peygamber olduğuna vurgu yapıldığı görülmektedir. Tecrübe ve bilgi birikiminin yanı sıra ayrıca Hz. İsa'nın mucizelerinin tıbbın gelişmesine katkı sağladığı da ifade edilir. Hz. İsa'nın Hristiyanlık dinini getirdiği fakat bu dinin zaman içinde Hristiyanların aklı azletmesi, burhanı

²⁸² Midhat, *Müdafaa*, 100.

²⁸³ Çaviş, *Anglikan Kilisesine Cevap*, 99.

²⁸⁴ Midhat, *Müdafaa*, 191-192.

²⁸⁵ Midhat, *Müdafaa*, 214.

²⁸⁶ Çaviş, *Anglikan Kilisesine Cevap*, 7.

terk etmesi ve ruhbanları taklit etmesi ile tahrif edildiği belirtilir. Ayrıca Hz. İsa'nın getirdiği dinin Allah'ın var ve bir olduğunu ilan etmesiyle fetichisme ve polytheisme gibi ilk dinlerin büyük bir değişime uğradığı vurgulanır.

Sonuç olarak Hz. İsa'nın bir din getirip getirmediği tartışması, Pavlos'un Hıristiyanlığı tesis edip etmemesi üzerinden ele alınarak değerlendirildiği görülür. Bu tartışmalarda Hz. İsa'nın bir din getirdiği ispat edilmekle birlikte Hıristiyanlığın zaman içinde ana kaynaklarından uzaklaştığı ifade edilir. Hıristiyanlığın bozulmasında ise Pavlos'un ortaya çıkışının büyük bir rol oynadığı söylenir. Dönem keliminde, Hz. İsa'nın bir peygamber olduğu ve onun dininin, diğer semavi dinlerle aynı esaslara dayandığı fikri öne sürülür.

2.3.1.3. Hz. İsa'nın Babasız Dünyaya Geldiğine Yönelik Tartışmalar

Peygamberlere yönelik tartışma konularından biri de Hz. İsa'nın babasız doğduğu meselesidir. Bu dönemde, Hz. İsa'nın mucize olarak babasız dünyaya geldiğini kabul etmek istemeyen Milaslı İsmail Hakkı ve Ömer Rıza gibi bir kısım Osmanlı aydınlarının bir kısım iddialar ortaya attıkları görülmektedir. Bu iddialara göre canlılar yalnız döllenme yoluyla dünyaya gelebilirler. Herhangi bir döllenme olmadan bir insanın doğması mümkün değildir. Modern tıbbın gelişmesiyle spermilerin, tam bir ilişki olmadan da küçük bir temasla yumurtaya ulaşarak döllenmeyi sağlayabileceği meydan çıkmıştır. Bundan dolayı Hz. İsa'nın bir babasının olması gerekir. Bu iddia sahipleri ayrıca, Hz. Meryem'in asil bir aileye mensup olmadığını, nişanlı bulunduğunu, itibarsız bir kimse olduğunu, nişanlısı ile birliktelik yaşaması sonucu Hz. İsa'nın doğduğunu ileri sürerler. Bu kimselere göre Hz. İsa'nın babasız doğmasının mucize kabul edilmesinin sebebinin geçmişte tıbbın gelişmemiş olmasıdır.²⁸⁷ Ayrıca onlara göre Kur'an'da, Hz. İsa'nın babasız dünyaya geldiği açıkça belirtilmemiş ve Meryem suresinin ayetlerinin, Meryem'in kâmil bir insandan hamile kaldığını ifade etmektedir.²⁸⁸

Öncelikle bütün peygamberlerin nübüvvetini ve onlara indirilen ilahî kitap ve suhurları tasdik etmenin gerekli olduğu vurgusunun yapıldığı görülür. Bu bağlamda peygamberlerin sözlerini tahrif etmekten ve bu sözleri kastedilen mananın dışında tefsir etmekten insanların kaçınması gerektiği belirtilir. Dönem keliminde İslam Dinine göre Hz. İsa bir insan ve ilahî bir emirle mucize olarak Hz. Meryem'e ilkâ edilmiş büyük bir peygamberdir. Onun değerinin

²⁸⁷ Kılıçzâde Hakkı, "Müslümanlık ve Hıristiyanlık" (İctihad, 1329), 1480-1481.

²⁸⁸ İskilipli Mehmet Atıf, "Haml-i Meryem ve Velâdet-i İsa Meselesine Dair" (Mahfel, 1340), 165.

büyükliğini göstermek için kendisine ruhullah denir. Hz. İsa, ilah olmadığı gibi²⁸⁹ ilahın oğlu da değildir.²⁹⁰ Hz. İsa, Allah'a ibadet eden bir beşerdir.²⁹¹

Hz. İsa hakkında Müslümanların inançlarını ifade eden dönem kelimeleri, Hz. İsa'nın babası olması gerektiği iddiasının içyüzünü ve hedefini ortaya koyarlar. Filibeli, bu iddiayı ileri süren kimselerin, Hz. İsa'nın babasız doğduğu meselesini inancın değil bilimin konusu olarak değerlendirdiklerini belirtir.²⁹² Dönem kelamına göre bu iddianın hedefi, İslam inanç esasları olup vahiy, nübüvvet ve mucizeyi beşerileştirme çabasıdır. İddia sahiplerinin dini konulardaki bilgi yetersizliğine de ayrıca kelimelerin vurgu yaptığı görülmektedir.²⁹³ Nursî'ye göre Hz. İsa'nın babası olduğu iddiasının iki şekilde temellendirildiği görülür. Birincisi, canlılardaki üremenin döllenme yoluyla olma zorunluluğu, diğer bir ifade ile canlılardaki üreme kanununun dışına çıkmanın imkânsız oluşudur. İkincisi ise bazı Kur'an ayetlerinin anlamsız ve lüzumsuz tevîl edilmesidir.²⁹⁴

Meselenin çerçevesinin ve inanç esaslarındaki yerinin tespit edilmesinden sonra bilimin tanım ve ilgi alanından hareketle cevaplar verildiği görülmektedir. Filibeli'ye göre pozitif ilimler (ulûm ve fûnun) varlık ve olaylar arasındaki ilişkileri ifade eden doğa kanunlarından ibarettir.²⁹⁵ Bu bağlamda modern bilim, olayların dışına çıkmaması gerekir. Bilim, olayların nasıl meydana geldiğini araştırmakla birlikte niçin olduğunu sorgulamaz. Bu çerçevede olay ve nesnelere niçin olduğunu tetkik etme işi din ve felsefeye aittir.²⁹⁶ Seyyid Nesib'e göre de bilimin ilgi alanı madde ve maddî olan şeyler olması, bu konuların dışında kalan peygamberlik, vahiy ve mucizenin bilim adamları tarafından asılsız olduğu zannedilmiştir.²⁹⁷ Bu çerçevede peygamberlik ve onun getirdiği iman esasları, tabiatüstü (mâfevkattabîa) olup bilimin ilgi ve uzmanlık alanının dışında kalmaktadır. Bundan dolayı bilimin bu sahadaki sözlerinin ilmî bir değeri yoktur ve bu konuda delil kabul edilmemelidir. Vahiy ve nübüvvetin, tecrübî ilimlerin sahasına girmemesi ve her gün göz önünde meydana gelip duran ruhî hadiseler türünden bulunması yönüyle bilimin bizzat nübüvveti deneyememesi bunları inkâr etmesine bir özür

²⁸⁹ Fatih Çiftçi, *Manastırlı İsmâil Hakkı'nın Nübüvvet Görüşü* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2020), 69.

²⁹⁰ Tefik, *Miftâhu'l-Akâid*, 16-18.

²⁹¹ İzmirli, *el-Cevabü's-Sedîd fî Beyân-ı Dini't-Tevhid*, 36.

²⁹² Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, "Hz. Muhammed ve İsa (a.s.)" (Hikmet, 1910), 4.

²⁹³ Ekrem Bektaş, "Muhammed Hilmî ve "Hz. İsa Aleyhi's-Selam'ın Babası Var mı? Adlı Eseri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2006), 149.

²⁹⁴ Nursî, *Lemalar*, 37.

²⁹⁵ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *Allah'ı İnkâr Mümkin müdür* (Kostantiniye: Hikmet Matbaa-i İslamiyesi, 1327), 1; Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Yeni Akâid (Üss-i İslam)*, 8.

²⁹⁶ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Yeni Akâid (Üss-i İslam)*, 9.

²⁹⁷ Seyyid Nesib, "İctimâî Hayatımıza Cünun Mevzulu Konferansa Dair", *Ceride-i İlmiye* 71 (1340), 2280.

teşkil etmemelidir.²⁹⁸ Filibeli bir örnekle konuya açıklık getirmek ister. Mesela “*bilime göre melekler yoktur*” cümlesi “*meleklerin varlığı bilim ve gözlem yoluyla tetkik edilmez*” anlamında kullanılması halinde doğrudur. Fakat “*gözlem ve deney yoluyla meleklerin ispatı mümkün olmadığı için melekler yoktur*” denilmesi durumunda da doğru değildir. Zira bu yargı bilimi, ilgi alanının dışına çıkarmaktadır. Böyle bir meselede tecrübe ve deneyleme yoluyla inkâr etmek, kabul etmek kadar bilime terstir. Bu bağlamda Batılı düşünürlerin büyük bir kısmının bilimin ilgi alanının dışına çıkması onların en ciddi hatalarından ve aldıkları en büyük eleştirilerden biridir.²⁹⁹

Seyyid Nesib’e göre Pozitif ilimler, sebeplerden ve tabiat kanunlarından söz ettiğinden bu sahada kaldığı sürece kendisine itibar edilir. Modern bilim, ilgi alanının dışına çıktığında sözünün bir değeri olmamalıdır. Bu bağlamda peygamberlik, vahiy ve mucizeler, varlıkların kabiliyetlerine bağlı olmadığından, varlıklara hâkim olan tabiat kanunları ve bunları inceleyen bilimin verileriyle tetkik edilmemelidir. Çünkü tabiatüstü olan meseleleri, tabiat kanunlarıyla açıklamaya çalışmak konunun anlaşılmasına engel olmaktadır.³⁰⁰ Filibeli de dinin konusunun ilahî zat olması ve Cenabı Hakkı takdis ederek insanlara anlatma gibi yönleriyle bilim ve felsefeden ayrıldığını ifade eder. Ayrıca din, ilham ve vahiy de kabul etmenin yanı sıra pozitif ilimlerde olmayan, felsefede ise sathi olarak bulunan güzel ahlak, kutsiyet, şefkat ve ümit gibi hakikatlere de sahip bulunmaktadır. Filibeli’ye göre hiç kimse kimya laboratuvarına girerken şefkat ve sevgi hissetmediği halde bir mabede girerken en yüksek seviyede en ince duyguları hissetmektedir.³⁰¹

Filibeli, konuyu bir metaforla açıklamaya çalışır. Ona göre her şeyin var olduğunu ispat eden yollar farklıdır. Yer altı tünellerinde uçaklarla seyahat edilmediği gibi gökyüzüne de yer altı yollarından ulaşamaz. Bu bağlamda maneviyatın maddiyatla mukayese edilmeyeceği bilinir. Filibe’ye göre pozitif ilimlerin referansı ile nübüvvete yönelik ortaya atılan olumsuz iddialarda yapılan hata, bilim adamlarının kendi düşünceleriyle olayları değerlendirmeleri ve hakikatleri tahrif etmeleridir.³⁰² Nesib’e göre de bilim adamları bu konularda delilden yoksundurlar. Ona göre delilin yokluğu, yokluğun delili olamaz. Diğer bir ifade ile delilin yokluğu kabulün olmadığına bir delil olabilir. Fakat yok olanı kabul etmenin delili olamaz.³⁰³

²⁹⁸ Esad, *Tahlilî ve Tenkidî Tarih-i Edyan* (Dârü’l-Hilâfet-i Aliyye: Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1336), 98.

²⁹⁹ Filibeli Ahmed Hilmi Şehbenderzâde, *Tarih-i İslam* (Kostantiniyye: Hikmet Matbaası, 1326), 1/21.

³⁰⁰ Nesib, “İctimâî Hayatımıza Cünun Mevzulu Konferansa Dair”, 2290.

³⁰¹ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Yeni Akâid (Üss-i İslam)*, 9.

³⁰² Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *Allah’i İnkâr Mümkün müdür*, 2.

³⁰³ Nesib, “İctimâî Hayatımıza Cünun Mevzulu Konferansa Dair”, 2280.

Mucize-tabiat kanunları ilişkisi bağlamında da Hz. İsa'nın babasız doğumu meselesinin değerlendirildiği görülmektedir. Bu dönem kelamcıları, gerçek müessirin Allah olduğunu ve tabiat kanunlarının ilahî iradeye bağlı olup değişebileceğini belirtir. İsmail Fennî'ye göre Hz. İsa'nın babasız doğması istisnâî bir durumdur ve bu durum tabiat kanunlarını bozmak anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda Hz. İsa'nın mucizevî doğumu ilahî bir âdet olan peygamberlerini desteklemekten ibarettir. Bu çerçevede mucizeyi inkâr etmek, ilahî iradenin tabiat kanunlarına mahkûm ve bu kanunların dışında bir şey yapmadığını kabul etmek anlamına gelir.³⁰⁴ Seyyid Nesib de Hz. Zekeriya'nın çok yaşlı olduğu ve âdeten çocuğunun olmasının imkânsız olduğu hanımından çocuk olması, mucizeye bir delil olduğunu vurgular. Ona göre Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya hamile kalması da buna benzer bir mucizedir. Bu tür mucizeler, Allah Teâla'nın kendi azametini göstermesi, tabiatın Allah'ın mahlûku olduğu ve değişmez zannedilen tabiat olaylarının değişebileceğini ve gerçek müessirin Cenabı Hak olduğunu ifade etmek içindir.³⁰⁵

Bu mesele, ontolojik temellendirme adına sebep-sonuç ilişkisi ve âdetullah bağlamında ele alınması dikkat çekmektedir. Ferid Kam'a göre sebep-sonuç ilişkisinin zorunluluğu hakkındaki bilgimiz kesin değildir. Doğa kanunları Allah tarafından tabiata konulmuştur.³⁰⁶ İzmirli'ye göre de modern felsefenin, “*tabiat kanunları zorunlu değil, mümkündür*” prensibi,³⁰⁷ mucizelerin mümkün olduğunu göstermektedir.³⁰⁸ İsmail Fennî'ye göre, Hz. İsa'nın mucizevî doğumuna delil olacak bazı örnekler bulunmaktadır. Mesela eşeysiz üreme (tenâsül-i bikrî) yoluyla bazı böceklerin yumurtalarından dölleme olmadan yavru çıkması, iki veya daha fazla parçaya ayrılmış bir kısım canlıların her bir parçasından kendi gibi bir canlının meydana gelmesi görülen bir kısım örneklerdir. İşte bu durumlar birer mucize olup Hz. İsa'nın babasız doğmasına birer delil olur.³⁰⁹ Bu örneklerde olduğu gibi Hz. İsa'nın babasız doğumunu, dölleme yoluyla üreme kanununun dışında görmemek veya batıl tevillerle Kur'ân ayetlerini yorumlamanın ilmî bir değeri yoktur. Zira hiçbir tabiat kanununun bir istisnası ve o kanunların dışına çıkan fertlerinin bulunmaması makul değildir. Harika fertlerle o kanunların tahsis edildiği gözlem ve tecrübelerle sabittir. Hz. Âdem'den bu yana üreme yoluyla insanların çoğalması kanununda hiçbir istisnasının olmaması düşünülemez. Çünkü her bir türün ilk atası -Hz. Âdem gibi- üreme yoluyla vücuda gelmemiştir. Bu kanunun dışında meydana gelmişlerdir.

³⁰⁴ İsmail Fennî, *Lügatçe-i Felsefe* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341), 425.

³⁰⁵ Nesib, “Din-i İslam'da Milâd-ı İsa (a.s.) Meselesi”, 1340, 2450.

³⁰⁶ Ferid Kam, “Mucizâta Dair”, *Ceride-i İlmiye* 47 (1337), 1463.

³⁰⁷ Karl Vorlander, *Felsefe Tarihi*, 2/190.

³⁰⁸ İzmirli İsmail Hakkı, *Muhassalü'l-Kelam Ve'l-Hikmeti* (Dâru'l-Hilâfet-i Aliyye: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1336), 27.

³⁰⁹ İsmail Fennî, *Lügatçe-i Felsefe*, 426; İbrahim Bayram, *Son Dönem Osmanlı Kelamcılarının Mucize Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 188.

Bunun yanı sıra bahar mevsiminde üreme yolu dışında yaratılan birçok küçük canlılar görülmektedir. Tabiat kanunları ilahî emir ve iradenin kapsayıcı âdetullah kanunlarıdır ki Cenabı Hak bazı hikmetlerinden dolayı onları değiştirir. Böylece ilahi irade ve emrin asıl olduğunu gösterir.³¹⁰

Nasstan hareketle, Hz. İsa'nın babasız doğması hakkında temel inancın ne olması gerektiği yönünde vurgu yapıldığı görülür. Seyyid Nesib'e göre Hz. İsa, yalnızca ilahî emr ile Cebrail'in ruh üflemeyle (nefh) vücuda gelmiştir. Bundan dolayı kendisine ruhullah veya kelimetullah denmiştir. Bu yönüyle Hz. İsa, ilahî kudretin açık bir delilidir. Annesine hiçbir insan eli dokunmamıştır. Cebrail, Meryem'e insan suretinde görünüp ona ruh üflemiştir. Böylece Hz. İsa, ilahî kudretin bir mucizesi olarak babasız dünyaya gelmiştir. Bu yönüyle o, Hz. Âdem'e benzemektedir. Hz. Âdem'in Hz. İsa'dan tek farkı onun annesiz de olmasıdır. Bu gerçekler, Kur'an'ın nassıyla belirlenmiş olup tevile ihtiyaç bırakmamıştır. Müslümanlar bu nassı kabul etmiş ve bu gerçeği tefsir etmeğe gayret etmişlerdir.³¹¹ İskilipli, bu meselenin inanç konuları arasında konumunu tespit etmekle çerçevesini çizmek ister. Ona göre Kur'an'ın ilahî kelam ve onun verdiği bütün hüküm ve haberlerin doğru olduğunu kabul etmek dinin esaslarındandır. Aksi bir durum inkâr etmek anlamına gelmektedir. Onun düşüncesinde her insanın Müslüman olması için bu esası kabul etmesi gerekir. Kur'an açıkça, Hz. Meryem'in herhangi insan ile temas etmeksizin hamile kaldığını ve Hz. İsa'nın babasız dünyaya geldiğini haber vermesinden dolayı bu konu dinin esaslarına dâhil olmuştur.³¹²

Hz. İsa'nın babasız doğması meselesinin, nakli delillerden hareketle çözüme kavuşturulmak istendiği görülmektedir. Seyyid Nesib'e göre Hz. İsa'nın babasız dünyaya geldiği mütevâtir ve son derece açıktır. Bu bağlamda onun babası olduğu iddiası muhaldir. Zira bu mesele birçok ayette açıkça ifade edilmiştir. Bu ayetlerin ifadeleri ise açık olup muhkemdir. Bu ayetler, tevil veya tahsis yahut nesh kabul eden ve delaleti zannî olan ayetler kısmından da değildir. Bilakis manası açık ve kesin olan birçok ayetle tefsir edilen, halef ve selef bütün âlimlerin tevilsiz kabul ettiği bir hakikattir. Bu çerçevede muhkemat hakkında kimsenin bir söz söyleme yetkisi yoktur. Olduğu gibi itikad ve amel edilir.³¹³

Seyyid Nesib, İslam düşünce ekollerinin kanaatinden hareketle de meseleyi değerlendirmektedir. Ona göre bu konudaki fikir birliği güçlü bir delil olmaktadır. Nesib, Hz. Meryem'in bir kocasının olmadığını ve Hz. İsa'nın babasız dünyaya geldiği gerçeğinin, İslam

³¹⁰ Said Nursî, *Lemalar* (İstanbul: Hayrat Neşriyat, 2022), 37.

³¹¹ Seyyid Nesib, "Din-i İslam'da Milâd-ı İsa (a.s.) Meselesi", *Ceride-i İlmîye* 73 (1340), 2380.

³¹² İskilipli Mehmet Atıf, "Haml-i Meryem ve Velâdet-i İsa Meselesine Dair", 166.

³¹³ Nesib, "Din-i İslam'da Milâd-ı İsa (a.s.) Meselesi", 1340, 2383.

firkalarının esaslı bir itikadı olduğunu ifade eder. Başka bir ifade ile ona göre bunun zıddını kabul eden veya nassı tevil eden hiçbir İslam fırkası bulunmamaktadır. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in döneminden sahabeler, tâbiîn, mütekaddimîn, müteahhirîn, muhaddisler, fukaha, kalamcılar, felsefeciler ve diğer bütün fırkalar bu konudaki nassı, zahir manada kabul etmiş, Hz. Meryem'e hiçbir beşer eli değmediği ve Hz. İsa'nın yalnız ilahî bir emir ve Cebrail'in ruh üflemesiyle babasız olarak dünyaya geldiğini kabul etmişlerdir. Bu bağlamda Hz. İsa yalnız ibn Meryem olarak anılmıştır.³¹⁴

2.3.1.3.1. Kur'ânî Nasların Açıklığı ve Tevil Tartışmaları

Kelamcılar, meseleyi sebep-sonuç ilişkisinin zorunlu olmayışından hareketle tartışmış, bir taraftan da temas eden ayetlerin tevili konusunu değerlendirmiştir. Dönem kelamcılarına göre Kur'ân'ı doğru yorumlamak için Arap Dili ve Edebiyatının belagat inceliklerini, ayetlerin nüzul sebeplerini, nâsîh ve mensuhu, ilgili hadis-i şerifleri ve benzeri ilimleri bilmek gerekir. Yoksa yalnız kendi görüşlerine göre Kur'ân'ı yorumlamak büyük bir hatadır. Bu çerçevede yorumlamak halktan bir kimsenin mahkemede verilen bir karara itiraz edip hâkimlere karşı: *"Efendiler! Sizler kanunu yanlış anlıyorsunuz. Bu maddenin manası budur"* demesine benzemektedir.³¹⁵

Hz. İsa'nın mucizevî doğumuna dair nasların, doğru yorumu üzerinde de durulduğu görülmektedir. Seyyid Nesib'e göre ayetlerde, Hz. Meryem'e beşer eli değmediği açıkça ifade edilmiştir. Mesela Âl-i İmran suresi 47. ayetinde konuya şöyle açıklık getirilir. *"Hani melekler demişti ki: "Ey Meryem! Şüphesiz Allah, seni tarafından bir kelimeyle (bir çocukla) müjdeliyor! İsmi, Meryem oğlu İsa Mesih'tir, dünya ve âhirette şerefli ve Allah'a yakın kılınanlardandır."* Meryem: *"Rabbim! Bana bir insan dokunmadığı hâlde benim için bir çocuk nasıl olur?" dedi. (Rabbi de:) "Böyledir! Allah dilediğini yaratır. Bir işe hükmettiğinde, artık ona sadece 'Ol!' der, (o da) hemen oluverir"* buyurdu." Bu ayette ifadesine göre Hz. Meryem, meleğin kendisine çocuk nispet etmesinden doğacak evladının babasız olacağını anlamıştır. Bundan dolayı kendisine bir beşer eli değmediği halde evladının olmasını akıldan uzak görerek sormuştur. Melek de herhangi bir insan eli değmeden, Cenabı Hakk'ın yaratmasının O'na kolay olduğunu ifade etmiştir. Açık olan bu ayetin ifadesine göre Hz. İsa'nın babası yoktur ve o mucize olarak babasız dünyaya gelmiştir.³¹⁶

³¹⁴ Nesib, "Din-i İslam'da Milâd-ı İsa (a.s.) Meselesi", 1340, 2385.

³¹⁵ Ekrem Bektaş, "Muhammed Hilmî ve "Hz. İsa Aleyhi's-Selam'ın Babası Var mı? Adlı Eseri", 150.

³¹⁶ Seyyid Nesib, "Din-i İslam'da Milâd-ı İsa (a.s.) Meselesi", *Ceride-i İlmiye* 74 (1340), 2444.

Nesib'e göre Hz. İsa'nın babasız doğumuna bir başka ayette, Hz. Âdem'in annesiz ve babasız olarak yaratılmasının ifade edilmesi de güçlü bir delildir. Zira Hz. İsa ile Hz. Âdem'in benzeştikleri yön babasız olmalarıdır. Bunun dışında kalan düşüncelerin bir değeri yoktur. Bundan dolayı peygamberler içinden yalnız Hz. Âdem'e benzetilmiştir. Seyyid Nesib'e göre Hz. Meryem, herhangi bir insan ile münasebeti olmadığı için çocuğunun olmasını akıldan uzak görmüştür. Bu çerçevede Cebrail de bu işin Allah'a kolay olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda eğer Hz. İsa, mucize eseri olarak dünyaya gelmeseydi, Hz. Meryem'in akıldan uzak görmesi ve Cebrail'in işin kolay olduğunu ifade etmesi anlamsız olurdu. Hatta bu hadisenin mucize eseri olduğu uzun uzadıya ayette anlatılmazdı. Ayrıca Hz. İsa'nın babasının olduğunu Kur'an niçin gizlesin? Böyle bir durumu gizlemek anlamsızdır. Kur'an'a bakıldığında Hz. İsa'nın babasının olduğunu gösteren açık bir ayet olmadığı gibi delalet eden herhangi bir ayet de bulunmamaktadır. Bilakis onun, babasız ve mucize olarak dünyaya geldiğini ifade eden birçok ayet vardır.³¹⁷

Seyyid Nesib'e göre Hz. İsa'nın babasız dünyaya geldiğini gösteren bir başka delil de şöyle ifade edilebilir. Hz. Meryem ya gayr-i meşru bir ilişkiyle çocuk sahibi olmaktan dolayı utandı, kederlendi, ölümünü ve unutulmayı istedi, ailesinden ve kabilesinden uzaklaştı, insanlarla konuşmama orucu tuttu. Ya da ilahî emir gereği bunu yaptı. Nassın ifadesiyle birinci ihtimalin kabul edilmesi imkânsızdır. Öyle ise ikinci ihtimal kabul edilmelidir. Bu durum da onun masum ve Hz. İsa'nın babasız olduğunu göstermektedir. Ayrıca Hz. İsa'nın mucize olarak annesini temize çıkaracak konuşması, annesine atılan iftiraları ve babası olduğu iddiasını reddeden başka bir delildir. Çünkü kendisinin Allah'ın kulu olduğunu ve nebi olacağını söyleyen bir bebeğin, babasının kim olduğunu ifade etmesine herhangi bir engel yoktur. Eğer bir babası olsaydı bunu ifade edip annesine atılan çirkin iftirayı defederdi. Onun bu konuşması babasız olarak dünyaya geldiğini gösteren en büyük Kur'anî delillerden biri kabul edilebilir. Seyyid Nesib'e göre Hz. İsa'nın mucizevî doğumunu gösteren diğer bir delil de Hz. Meryem'in kocasının evli olmadığını kavmi tarafından bilinmesidir. Bu bağlamda Hz. Meryem'in kavmi onun kocasının olduğunu bilselerdi onu suçlamazlardı. Bu durum karşısında şaşırılmaz ve gayr-i meşru bir ilişkiyi ona nispet etmezlerdi. Bu çerçevede kavminin suçlaması ve bu durum karşısında şaşırılmaları Hz. İsa'nın babasız olduğunu göstermektedir.³¹⁸

Hz. İsa'nın babasız doğumu meselesine yönelik bu tartışma, bir taraftan modern dünyanın meydan okumasını, diğer taraftan son dönem Osmanlı kelimcilerinin direncini ve

³¹⁷ Nesib, "Din-i İslam'da Milâd-ı İsa (a.s.) Meselesi", 1340, 2444-2452.

³¹⁸ Nesib, "Din-i İslam'da Milâd-ı İsa (a.s.) Meselesi", 1340, 2454-2455.

birikimini, uyumunu ve hazır bulunuşunun ne kadar güçlü olduğunu göstermesi adına büyük bir anlam ifade etmektedir. Ayrıca dönem kelimcilerinin bu meydan okumaya derinlikli cevap vermeleri onların entelektüel kapasitesini de ifade etmektedir.

Bu tartışmaya bakıldığında Hz. İsa'nın mucizevî doğumuna tabiat kanunlarının zorunluluğu ilkesiyle eleştiriler getirilmiş, döllenme yoluyla üreme dışında bir yaratılışın olmayacağı, Hz. İsa ve annesine yönelik varsayımlara dayanan itibarsızlaştırıcı iddialar ortaya atıldığı görülmektedir. Dönem kelimcilerinin kesin olan nasları esas aldıkları, gözleme dayandıkları, bilimsel veriler kullandıkları ve İslam düşünce akımlarını değerlendirerek cevap vermesi dikkat çekicidir.

2.3.1.4. İslamiyet'in Hz. Muhammed'in (s.a.v) Eseri Olduğu Tartışmaları

Yahudilik ve Hristiyanlığı beşerîleştirme gayretinin İslam Dini için de kullanılmak istendiği görülmektedir. Bu bağlamda dönem keliminde bir tartışma konusu da İslam Dininin kaynağı meselesidir. İddiaya göre İslamiyet Muhammed b. Abdullah'ın kendi eseridir.³¹⁹ İslam Dini eski şeriatların tedvin edilmiş halidir. İslamiyet, önceki şeriat, kanun ve âdetlerin reform edilerek ortaya konmuş bir şeklidir.³²⁰ Diğer bir ifade ile bu bağlamda evrim teorisi (tekâmül) en güzel şekilde Hz. Muhammed'de yer etmiştir. Onun büyüklüğü de buradan kaynaklanmaktadır. Hz. Peygamber en fenni ve en tabîî dini tedvin etmiştir. Yahudilik ve Hristiyanlıktan sonra İslam Dininin gelmesi, evrim teorisinin tekâmül kanunundan kaynaklanmaktadır.³²¹ Protestanlık, Katolikliğin ıslahı olduğu gibi İslamiyet de İsrâiliyât ve Nasrâniyetin ıslah edilmiş, büyütülmüş ve şerefli derecesine çıkarılmış bir şeklidir.³²²

İslam Dininin Hz. Muhammed'in (s.a.v.) eseri olduğu iddiasını ileri süren kimselere göre Hz. Muhammed (s.a.v.) Yahudi ve Hristiyan şeriatlarını değerlendirmiş ve kitaba dayanarak o dinleri ıslah etmiştir. Bu ıslah edilmiş yeni dinin ismini İslamiyet koymuştur. İslamiyet, ilahî kitapların şeriatı olan bu iki dinin tadil edilmiş ve geliştirilmiş³²³ halidir. Hz. Muhammed (s.a.v.) toplumun hayalleri, ihtiyaçları, ekonomik durumu, çevre ve şartların etkisiyle ortaya çıkmış ve İslam Dinini şekillendirmiştir.³²⁴ Martin Luther'in on altıncı yüzyılda yaptığı inkılabı Hz. Muhammed (s.a.v.) altıncı asırda gerçekleştirmiştir. İslam Dininin vazedilmesinin hikmeti ise eski dinlerin insanları idare etmedeki yetersiz kalışıdır. Artık bu

³¹⁹ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 100.

³²⁰ Demir, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı*, 72.

³²¹ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 217.

³²² Nuri, *İttihad-ı İslam*, 16.

³²³ Nuri, *İttihad-ı İslam*, 40.

³²⁴ Demir, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı*, 73.

dinlerin tedvin edilerek yeni bir dine ihtiyaç hâsıl olmuştur. İslamiyet, mahiyet itibarıyla dinlerin gelişmiş ve ıslah edilmiş halidir.³²⁵ İslam Dininin kaynağı ve aslı akıldır.³²⁶

Bu iddiaların değerlendirildiği ve delillerle cevaplar verildiği görülmektedir. Arapkirli'ye göre İslamiyet'in sahip olduğu güzelliklere ve ilimlere bakılması durumunda böyle bir dinin, Hz. Peygamber'in kendi aklıyla ortaya koymasının mümkün olmadığı görülecektir.³²⁷

Kur'ân-ı Kerim'in içeriğinden hareketle meselenin çözüme kavuşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim'in, Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi olduğu, itikât ve ahlak, ibadet ve hukuk, modern ilimler ve benzeri birçok ilimleri bünyesinde topladığı belirtilmiştir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim, belagat ve fesahatin en yüksek derecesinde bulunmakla, benzerinin getirilmesi konusunda herkesi aciz bıraktığı vurgulanmıştır. Bu durum Kur'ân'ın Allah tarafından indirildiğinin bir delilidir.³²⁸ Manastırlı'ya göre de Kur'ân'da haber verilen gerçeklerin, günümüz biliminin yeni buluşlarıyla ortaya çıkması ve örtüşmesi İslamiyet'in ilahi kaynaklı bir din olduğunu göstergesidir. Bu bağlamda Kur'ân, Hz. Peygamber'in bir mucizesidir.³²⁹

İslam Dininin geçmiş ilahî kaynaklı dinler gibi bir din olduğu vurgusundan hareketle meselenin değerlendirildiği görülmektedir. İzmirli'ye göre İslamiyet, geçmiş semavi dinler gibi Allah tarafından gönderilmiştir. İslamiyet, doğrudan doğruya insanları kendi iradeleriyle hayra sevk eden ilahi bir kanundur. Yoksa insanların durumlarını düzenlemek için bir kimse tarafından ortaya atılan külli bir siyaset değildir. Ayrıca Hz. Muhammed (s.a.v.) bu dinin kurucusu veya müessisi de değildir. O, ancak insanları bu dine davet etmek için Allah tarafından gönderilen bir elçidir. Hz. Muhammed (s.a.v.) ilahi hükümleri yalnız tebliğ etmekle görevlidir.³³⁰

İnsanların eğitim seviyesi ve bilimin geldiği noktadan hareketle bu iddianın geçersiz olduğu vurgulanmaktadır. Son dönem Osmanlı şeyhülislamlarından Musa Kazım'a göre Hz. Muhammed (s.a.v.) ümmî bir kavim içinde, ilimden uzak bir toplumda ortaya çıkmıştır. Bu toplumun fertleri, eğitim ve öğretimden mahrumdu. Hz. Peygamber'e inzal edilen Kur'ân-ı Kerim'in, o zamanın mevcut ilimlerini ve o zaman insanları tarafından bilinmeyen bilimleri de bünyesinde toplaması, onun kaynağının vahiy olduğunu gösteren büyük bir delildir. Mesela

³²⁵ Nuri, *İttihad-ı İslam*, 38.

³²⁶ Ahmed Cevdet, *Fünun ve Felsefe* (İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1328), 156.

³²⁷ Hüseyin Avni Arapkirli, *Dâru'l-Fünun* 2/47 (1328), 166.

³²⁸ Asım, *Akaid Dersleri*, 26.

³²⁹ Manastırlı İsmail Hakkı, "Âfâk ve Enfüste İlahî ayetler" (Sırat-ı Müstakim, 1324), 1.

³³⁰ İzmirli, "Tarık-i Peygamberi", 1339, 2088.

Kur'ân-ı Kerim, dünyanın sabit olmayıp döndüğünü, güneşin de kendi eksenini etrafında seyahat ettiğini ve dağların sanıldığı gibi sabit değil hareket halinde olduğunu ifade etmektedir.³³¹

İslam Dininin farkının ortaya konması için Yahudilik ve Hristiyanlıkla yapılan bir karşılaştırma üzerinden iddianın ele alındığı görülmektedir. Musa Kazım'a göre toplumların ve medeniyetlerin temel esasları adalet, ebeveyn hukuku, evlada şefkat, akrabaya merhamet, insanlara yardım etmek gibi hususiyetler, Allah'ın varlığına ve hesap gününe (ahiret) iman etmeye bağlıdır. Bu iki inanç esasları diğer ilahî kitaplarda akılları ikna edecek şekilde ispat edilmemiştir. Bilhassa ahiret hayatındaki ceza ve mükâfat Tevrat'ta zikredilmemiş bunun yerine dünyada verilecek karşılıklar anılmıştır. Ayrıca Allah'ın isim ve sıfatları konusuna tarihe bakıldığında muhal olan batıl sıfatlarla Allah'ın zikredildiği görülmektedir. İncil'de ise ahirete dair bilgiler kısaca verilmekle birlikte Allah hakkında Tevrat'ta olduğu gibi ifade bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerim ise ulûhiyet ve ahiret iman esaslarını her akl-ı selimin kabul edeceği şekilde bütün ayrıntılarıyla açıklamıştır. Hatta iman esaslarını açıklamakta kelimelerin ilminin ana kaynağı olmuştur. Kur'ân-ı Kerim'in zamanın bilinen ve bilinmeyen ilimlerini toplaması, toplum ve medeniyetin esaslarını bütün ayrıntılarıyla anlatması onun ilahî bir kitap olduğunu göstermektedir.³³²

İslam tarihinden hareketle konunun ele alındığı da görülmektedir. Manastırlı'ya göre İslam Dininin ilk zamanlarında Müslümanlar türlü sıkıntılara maruz kalmış, vatanlarını terk etmek zorunda bırakılmış kimselerdi. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in ve Kur'ân'ın, Müslümanlara vaat ettiği zafer ve fetih müjdelerinin zamanında gerçekleşmesi, İslam Dininin ilahi kaynaklı olduğunu göstermektedir. Çünkü bir kimsenin yalnız kendi başına gelecekte doğru olarak haber vermesi mümkün değildir.³³³

İslam Dini kaynaklarına bilhassa İslam Tarihi, siyer ve peygamberler tarihine olan güvensizliğin doğru olmadığı vurgulanması dikkat çekicidir. Manastırlı'ya göre bir kısım Batılı düşünürlerin ve Batıcı aydınların, İslam âlimlerinin kaynaklarını güvensiz bulmalarının sebebi, bu disiplinlere ait eserlerin oryantalistler tarafından kaleme alınmamasıdır. Bu bağlamda güvensizliğin sebebi olarak Müslüman âlimlerin, İslam Dininin beşerî kaynaklı olduğunu bilmedikleri, hayallere daldıkları, gaflet ve cehalet içinde oldukları gösterilmiştir. Diğer bir ifade ile onlar, İslamiyet'e ait ilmî kaynakların sahte olduğu ifade etmektedir. Bu çerçevede İslam Dinini anlatan kaynakların, bir kısmı cahil kimseler tarafından kaleme alındığı,

³³¹ Musa Kazım, "Diyanet-i Hakka", *Resimli Gazete* (1307), 93 Basım, 1209.

³³² Kazım, "Diyanet-i Hakka", 1211.

³³³ Manastırlı İsmail Hakkı, "Âfâk ve Enfüste İlahî Âyetler", 2.

bir kısmı peygamber mucizelerini kabul eden kimseler tarafından yazıldığı, bir kısmını peygamberi kabul edenlerin telif ettiği, bir kısmını da olayları bilmeyenler tarafından yazıya döküldüğü ileri sürülür. Bu iddia sahipleri, İslam âlimleri tarafından yazılmış ilmî eserlerin hakikate zıt, ciddiyetten uzak ve hurafelerle dolu olduğu ve Müslümanların tarih boyunca yöneticilerin ellerinde esir ve mecbur kaldıkları varsayımını kabul etmektedirler.³³⁴

Manastırlı, dost ve düşmanın ittifakla otorite gördüğü, kabul ettiği ve medeniyet dünyasını eserleriyle güzelleştiren ve düşünce dünyasını aydınlatan Müslüman âlimleri, büyük felsefecileri, bilim adamları ve onların ilmî eserleri hakkında böyle gerçeklikten uzak iddiaların ileri sürülmesini cüret edilmez bir cinayet olarak karşılar. O, bu iddiaların cehaletten, şöhret arzusundan veya bir kısım dünyevî çıkarılardan kaynaklandığı ifade etmiştir. Ona göre ileri sürülen bu iddiaların hiçbiri doğru olmadığı gibi bazen bir kısım oryantalistlerin dini terbiyeden mahrum olmalarından dolayı kötü arzularının peşine takılması, bazen cehalet kaynaklı, bazen de şöhret saikasıyla hareket etmelerinden kaynaklanmaktadır. Manastırlı'ya göre Müslümanların kütüphanelerinde sayılamayacak derecede çok ve ciddi tetkiklerle kaleme alınmış, İslam Tarihi kitapları mevcuttur. Bu kitaplar birbirini destekler nitelikte ve sahasında muteber olan kitaplardır. Derin araştırmalar ve ince düşüncelerle yazılmış Tarih-i İbn Haldun, uzun zaman önce Avrupa'da ve son zamanlarda Mısır'da basılan Tarih-i Taberî, Berlin'de basılan Tabakât-ı İbn Sa'd, Tarih-i İbn Esîr ve benzeri birçok otoriter eserlerin dost ve düşmanın itibar edip güvendiğini inkâr etmek mümkün değildir. Ona göre, bilhassa Hz. Peygamber'in hayatını konu alan siyer kitapları bütün ayrıntılarıyla tetkik edilerek yazılmış ve sahih senetlerle kaydedilmiştir. Özellikle rivayet zincirindeki tüm râvilerin birbirine bağlı olduğu, kesintisiz olarak aktardıkları (ittisal-i sened) bütün olaylar korunmuştur. Bu durum hiçbir milletin kadim tarihinde mevcut değildir. Özellikle Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini kaleme alan hadis kitaplarındaki hassasiyet ve dikkat, harikulade takdire şayan eserlerdir. Böyle eserleri eline almamış ve İslam âlimlerinin ilim meclislerinde bulunmamış kimselerin bu tür iddialarına şaşkırmamak gerekir.³³⁵

Müslümanların, hükümdarların baskısı altında esir kalmış olduğu iddiasının hakikatten mahrum olduğu vurgulanmıştır. Zira Manastırlı'ya göre İslam tarihinde baskı yapan idarecilere rastlamak mümkün ise de Dini ilimlere ait eserleri engellemeye veya ortadan kaldırmaya çalışan idarecilere rastlanmamaktadır. Bu çerçevede dini ilimlere ait eserler hem korunmuş hem de her

³³⁴ Manastırlı İsmail Hakkı, "Tarih-i İslamiyet" (Strat-ı Müstakim, 1325), 305.

³³⁵ Manastırlı İsmail Hakkı, "Tarih-i İslamiyet", 306.

yere yayılmıştır. Bu bağlamda İslam Dinine ait bütün esaslar tamamen korunmuş ve her türlü tahriften mahfuz kalmıştır.³³⁶

Sonuç olarak İslamiyet'in temel esası olan nübüvvet ve risaletin hedef alınarak beşerîleştirmek istendiği ve İslam Tarihine bilhassa Hz. Peygamber'in hayatına yönelik eserleri itibarsızlaştırıp Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in mucizelerini inkâr etmek istedikleri anlaşılmaktadır. Buna yönelik iddia sahiplerinin kendi varsayım ve inançlarından veya düşünce tarihinde kabul görmemiş zayıf rivayetlerden yararlanmaya çalıştıkları söylenebilir. Dönem kelamı tüm bu iddiaları etraflıca incelemiş ve delillere dayalı olarak karşılık verdiği ifade edilebilir.

2.3.2. İlahi Kitaplara Yönelik Eleştiriler

İlahi kitaplara yönelik bir kısım iddiaların ortaya atıldığı görülmektedir. Bu iddialar, nübüvvetle ilgili olması bakımından önem arz etmektedir. Bu iddialardan biri de Kur'ân'ın, Tevrat ve İncil gibi tahrif edilmiş olduğudur. Biz bu başlık altında bilhassa Kur'ân'a yönelik iddiaları ele alarak değerlendirmeye tabi tutmaya çalışacağız.

2.3.2.1. Kur'ân-ı Kerim'in Tahrif Edildiğine Yönelik Tartışmalar

Diğer bir tartışma konusu da ilahî kitapların tahrif edilme meselesidir. Bu dönemde Kur'ân-ı Kerim'in tahrif edilmekten korunduğunu, Tevrat ve İncil'in ise tahrif edildiğini ifade eden İslam âlimlerine karşı bir kısım oryantalistlerin ve Hıristiyan bilginlerinin Kur'ân'ın tahrif edildiği iddiasını ortaya attıkları görülür. Bu iddiaya göre Kur'ân'ı- Kerim'in kim tarafından cemedildiği bilinmemektedir. Müslüman âlimlerinin de bu konu hakkında kesin bir bilgileri bulunmamaktadır. Kur'ân'ın ilk cemedilmesi hakkındaki farklı rivayetler ve Hz. Ali ve Hz. Aişe'nin kendilerine ait birer mushaflarının bulunması da bunu göstermektedir.³³⁷ Ayrıca Kur'ân'ın cemedilmesi temiz niyetlerin korunmadığı ve Kur'ân'ı toplama işinin onu tahriften korumadığı da ifade edilmektedir.³³⁸

Musa Kazım'a göre farklı rivayetlerden hareketle Kur'ân'ı- Kerimin kim tarafından cemedildiğini bilmemenin onun tahrif edildiğine delil gösterilmesi, garip bir istidlaldir. Ona göre bu istidlal, mantık kurallarına ve münazara usulüne uygun değildir. Kur'ân'ın tahrif edildiği iddiasının doğru olması için yazılan Mushaflar üzerine bina edilmesi gerekir. Hâlbuki Mushafın tahrif edildiği iddiası, yazılan Mushaf nüshaları üzerine kurulmuş değildir ki bu

³³⁶ Manastırlı İsmail Hakkı, "Tarih-i İslamiyet", 307.

³³⁷ Musa Kazım, "Redd-i Ebâtıl" 26 (1324), 406.

³³⁸ R. Dozy, *Tarih-i İslamiyet*, çev. Abdullah Cevdet (İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1908), 151-153.

istidlalleri kabul edilsin. Ayrıca Kur'ân'ın tahrif edilmediği, her asırda bulunan ve yalan üzere ittifak etmelerine aklın izin vermediği hâfızlar cemaatinin, müteselsilen yaptığı nakil ve rivayetlerle ispat edilmiştir. Bunun yanı sıra Kur'ân'ın cemedilmesi meselesi, İslam âlimleri tarafından bütün teferruatıyla tespit edilmiş ve kaydedilmiştir. Âlimler bu yolda sayısız eserler kaleme almışlardır. İddiada geçtiği üzere, Hz. Aişe ve İbn Abbas'ın Mushaflarının olduğu doğrudur. Musa Kazım'a göre yalnız bu kimselerin değil Hz. Ali, İbn Ka'b, İbn Mesud, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sabit ve daha birçok sahabenin Kur'ân'ı, Mushafları da bulunmaktadır. Bu herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Fakat bütün bu Mushaflar, Hz. Ebubekir'in topladığı Mushaf'tan sonra yazılmıştır. Ondan önce yazılmamıştır. Bu Mushafların daha önce yazıldığı farz edilse dahi bu durum Kur'ân'ın cemedildiğinin bilinmez olduğunu değil bilakis kimler tarafından toplandığını gösteren ayrı bir delil olur.³³⁹

Musa Kazım, Kur'ân-ı Kerim'in, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) en büyük mucizesi olduğunu ifade ettikten sonra onun, nazil olan her ayet ve sureyi bütün insanlara tam olarak tebliğ etmekle sorumlu olduğunu vurgular. Ona göre Hz. Peygamber, kendisine vahiy edilen bütün ayetleri insanlara öğretmiştir. Kadın-erkek, küçük-büyük herkes Kur'ân'ı okumaya ve ezberlemeye gayret göstermiştir. Zira Kur'ân okumak en faziletli bir ibadettir. Namazın bütün rekâtlarında okumak farz-ı ayndır. Asr-ı saadette insanların üstünlükleri Kur'ân'ı okumak ve onu ezberlemek ile ölçülmüştür. Hatta bir kısım sahabeler Kur'ân'ı ders vermeye memur edilmiştir. Uzak kabile ve beldelere de Kur'ân-ı ders verecek hocalar gönderilmiştir. Kur'ân'ın tamamını ezberleyen sahabeler, Kur'ân'ı anlamayı ve ondan hüküm çıkarmayı, Hz. Peygamber'den öğrenmek için ciddi gayret göstermişlerdir. Hz. Peygamber'in zamanında yüzlerce sahabe, Kur'ân'ın hâfızı olmuştur. Yemame savaşında yetmiş hâfızın şehit edilmesi dahi hâfızların sayısının ne kadar çok olduğunu göstermektedir. Ayrıca Hz. Peygamber, müşrikleri Kur'ân'ın mislini getirmeye de davet etmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Arabistan yarımadasının her yerinde Kur'ân surelerini ve tamamını ezberleyen sayısız insanlar olmuştur. İslamiyet'in genişlemesi ile hâfızların sayısı da artmıştır. Diğer bir ifade ile Kur'ân-ı Kerim, Hz. Peygamber zamanından günümüze kadar, hiçbir kesintiye uğramaksın okuma, yazma ve ezberlemekle gelmiştir. Bin seneyi aşkın bir zamandır dünyanın her yerinde yazılmış, okunmuş ve ezberlenmiş milyonlarca Kur'ân-ı Kerimlerde, birbirine zıt bir kelimeye rastlanmaması da onun hiçbir şekilde bozulmadığını göstermektedir. Tevrat ve İncil hakkında ise bunları söylemek mümkün değildir. Zira Tevrat ve İncil'in tamamen ezberlendiği, her gün okunmak zorunluluğu olduğu ve nesilden nesile aktarıldığını gösteren bir bilgi

³³⁹ Musa Kazım, "Redd-i Ebâtil", *Sırat-ı Müstakim* 33 (1325), 101.

bulunmamaktadır. Tevrat, tabut içinde saklı ve yalnız peygamberler ve kâhinler tarafından görülebilen bir kitap iken İncil de bundan farklı değildir.³⁴⁰ Kur'ân'ın, Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi olduğu onun bütün zamanlarda herkesin gözleri önünde mevcut ve korunmuş olmasından da anlaşılmaktadır.³⁴¹ İzmirli de Kur'ân'ın, herhangi bir tahrife veya değişikliğe uğramadan günümüze gelen ilahî kitap olduğunu vurgulamaktadır. Meleğin veya peygamberin, Kur'ân'ın nazmında veya manasında bir değişiklik yapmaya hakkı olmadığını da belirtir.³⁴² Ömer Nasuhi ise Kur'ân'ın her türlü tahriften korunduğunu, onun ebedi bir mucize olduğunu ve bir insan tarafından yazılmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir.³⁴³

Kur'ân'ın tahrif edilmediğini gösteren en büyük bir delil de tevatür yoluyla Hz. Peygamber'den nakledilmiş olmasıdır. Diğer bir ifade ile yalan üzere ittifak etmelerini aklın caiz görmediği kurra ve hafızlardan oluşan büyük bir cemaatin silsile ile nakletmesidir. Yoksa bir kitabın yalnızca yazılı olma özelliği onun tahrif edilmediği anlamına gelmemektedir. Lakin bir kitabın yazılması ile birlikte her zaman binlerce kişi tarafından ezberlenmesi, onun tahrif edilmesini engelleyeceği de kabul edilir bir hakikattir. Çünkü kalplerdeki Kur'ân'ı tahrif etmek mümkün değildir. Evet, insanların metne müdahale etme cesareti sayısız hâfizların varlığı ile kırılmıştır. Kur'ân metnine müdahale etme durumunda hafızların hemen düzeltileceği bilinen bir gerçektir. Hatta bu kurraların isimleri, Hz. Peygamber'e kadar ulaşan silsileye yazılarak kayıt altına alınmıştır. Usul-i Fıkıh'ta "*Kur'ân, Allah tarafından Hz. Peygamber'e indirilen ve Hz. Peygamber'den tevatüren bizlere nakledilen nazm-ı şeriftir*" tanımında tevatür şartının olması konumuz açısından önemlidir. Zira bu tanıma göre tevatür derecesine ulaşmayan bir nazma Kur'ân denmemektedir.³⁴⁴

Harputî ise Kur'ân'ın i'câzının onun tahrif edilmesine en büyük engel olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Hz. Peygamber müşriklerin ilahlarını kötölemiş, atalarının dinlerini iptal etmiş ve kendilerini itham ederek yirmi üç sene boyunca Kur'ân ile müşriklerin bütün ediplerine, Kur'ân'ın bir benzerini getirme konusunda meydan okumuştur.³⁴⁵ Manastırlı'ya göre de bu meydan okuma karşısında herkesin aciz kaldığı görülmüştür. Çünkü müşrikler, bu konuda herhangi bir iktidar sahibi olsalardı zor ve maliyetli olan savaş yolunu değil kolay ve zararsız yol olan Kur'ân'ın benzerini getirmeyi tercih ederlerdi. Bu bağlamda Kur'ân'ın aklî

³⁴⁰ Kazım, "Redd-i Ebâtıl", 1324, 408.

³⁴¹ Kamil, *Cevâhiru'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 23.

³⁴² İzmirli, *el-Cevâbü's-Sedîd fî Beyân-ı Dinü't-Tevhid*, 26.

³⁴³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam Dersleri* (İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1339), 294-301.

³⁴⁴ Kazım, "Redd-i Ebâtıl", 1325, 101.

³⁴⁵ Harputî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 296; Nurullah, *Kitabu İnayeti'r-Rabbâniye*, 93-94.

bir mu'cize olup Allah'ın kelamı olduğu ortaya çıkmaktadır.³⁴⁶ Bunun yanı sıra müellifler ve müfessirler, mütercimler ve muharrifler kendi sözlerini ayetlerle ve ayetlerin üslubuyla karışacak kadar yüksek bir ifade şekli yakalayamazlar. Zira âyetlerde i'câz damgası bulunmaktadır. İ'câzdan âciz olan beşer kelamı ise ayetlerle karıştırılmaz.³⁴⁷

Kur'ân'ın tahrif edildiğine dair ileri sürülen iddianın ilmi ve tarihi delillerden yoksun olduğu görülmektedir. Zira konu hakkında bütün düşünceleri toplayan İslam âlimlerinin eserlerini kaynak olarak değerlendirmemek onları itibarsızlaştırma olarak yorumlanma düşüncesini hissettirmektedir. İddia sahiplerinin İslam tarihi kaynaklarını ve kelimcilerin delillerini kendi eserlerinde ele almamaları objektif olmadıkları düşüncesini uyandırmaktadır. Dönem kelimcilerinin hem tarihi hem de ilmi yönden meseleyi etraflıca ortaya koymaları tereddüte mahal olacak bir nokta bırakmamıştır.

2.3.2.2. Kur'ân'ın, İlahî Kitapların Tekâmülü Olduğuna Yönelik Tartışmalar

Tartışılan bir konu da Kur'ân'ın, İncil ve Tevrat'tan alındığı veya bu kitapların tekâmül etmiş bir hali olduğu iddiasıdır. Celal Nuri'ye göre İslamiyet, Yahudilik ve Hristiyanlığın karar kılmış esaslarını koruyarak ve neshi zorunlu olan hükümlerine karşılık olarak tedvin edilmiş bir dindir.³⁴⁸ Ona göre Kur'ân, manası anlaşılmaz ve bir kısmı başka yerlerden toplanarak meydana getirilmiş bir kitaptır.³⁴⁹ Diğer bir ifade ile Kur'ân'a bir yönden bakılırsa yeni bir kitap, başka bir yönden değerlendirilirse geçmiş dinlerin tekâmül etmiş bir halidir. Bu bağlamda Müslümanların mabudu, İslam öncesi Arapların Allah Teâla'sı, Yahudilerin Yehova'sı ve İranlıların Âhurâmazâda'sıdır. Bununla birlikte geçmiş dinlerde bulunan cin, şeytan gibi varlıklar da Yahudilikte bulunan sâtân düşüncesinin değişmiş hali olarak İslam'da mevcuttur. İlkel dinlerdeki cinler, İslamiyet'te melek ve şeytana dönüşmüş, Hacer-i esved ise putlara tapıcılık ve Zerdüştlükten geçişerek geçmiştir. Putların topluca bulunduğu bir mekân olan Kâbe ise Beytullah olarak devam ettiği görülmektedir. İşte Hz. Peygamber'in başarısı bu toparlayıcılığı yapabilmesidir.³⁵⁰

Dozy'ye göre Hz. Peygamber, Tevrat ve İncil'i bilen kimselerden kıssaları dinlemiş ve ilerleyen zamanda Kur'ân'a dâhil etmiştir.³⁵¹ Hz. Peygamber, İslam dininde bulunan namaz, oruç ve benzeri ibadetleri Yahudilerden almıştır.³⁵² Hatta Hz. Peygamber, Kur'ân ismini

³⁴⁶ Manastırlı, *Telhîsu'l-Kelam Fî Berâhîn-i Akâidi'l-İslam*, 76.

³⁴⁷ Said Nursî, *Mesnevi-i Nuriye* (Isparta: Hayrat Neşriyat, 2016), 136.

³⁴⁸ Nuri, *İttihad-ı İslam*, 41.

³⁴⁹ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 80.

³⁵⁰ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 93.

³⁵¹ Dozy, *Tarih-i İslamiyet*, 68.

³⁵² Dozy, *Tarih-i İslamiyet*, 87.

mukaddes kitapları okumak anlamında kullanan Yahudilerden aktarmıştır.³⁵³ Kur'ân'daki yaratılışa ait ifadeler de Yahudilerden alınmıştır.³⁵⁴

Kur'ân'ın kökeni iddialarının ciddi tartışmalara sebep olduğu görülmektedir. Bu iddianın amacı, Kur'ân'ın orijinal bir din olmadığını vurgulamak ve insanları Hristiyanlığa davet etmek ve Yahudiliği, İslamiyet üzerinden okuyup Hristiyanlık karşısında üstün bir konuma yerleştirmektir.³⁵⁵

Son dönem Osmanlı kelamcıları bu iddiayı her yönüyle ele almış ve değerlendirmiştir. Hatta bu iddianın bir benzerinin asr-ı saadette dile getirildiği vurgulanmıştır. Manastırlı, bir kısım müşriklerin, Hz. Peygamber'in, Rum asıllı köle bir kişiden veya Yesar isimli bir kılıç ustasından İncil ve Tevrat'ı dinlediğini iddia ettiklerini nakletmektedir. Bu müşrikler, Müslüman olduğu iddia edilen Âiş isimli ehl-i kitap bir hizmetçiden veya Selman-ı Farisi'den İncil veya Tevrat'ı, Hz. Peygamber'in ders aldığını ileri sürmüşlerdir. Manastırlı'ya göre bu tür iddialar, müşriklerin acizliğinin bir göstergesidir. Çünkü Kur'ân'ın barındırdığı farklı disiplinler dikkate alındığında, yoldan geçerken okunan veya manası anlaşılmaz bazı sözleri dinlemekle yazılamayacağı bir gerçektir. Ayrıca bu durum, asr-ı saadet dönemi insanların bilmediği farklı birçok disiplinde mütehasıs büyük üstatların varlığını gerektirir. Bunun yanı sıra bu kadar farklı bilgilerin öğrenilmesi çok uzun zaman ister. Bu bağlamda bu ilimleri öğrenecek talebenin kabiliyet ve şartlarının da uygun olması halinde ciddi bir eğitimden söz etmek anlamlı olur.³⁵⁶

Manastırlı'ya göre Kur'ân'ın kaynağı olarak Tevrat ve İncil'i göstermek, birçok akli imkânsızlığı da beraberinde getirmektedir. Ona göre böyle bir iddia, mümkün işler arasında dahi sayılmamalıdır. Zira bu iddia ya peygamberlikten önce ya da peygamberlikten sonrası için geçerli olabilir. Eğer peygamberlikten önce olduğu iddia edilecekse bu durum ya Mekke'de veya Mekke'nin dışında başka bir yerde olacaktır. Bu iddianın Mekke'nin dışında gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber'in uzun bir zaman gözlerden kaybolmasının, Mekke müşriklerine gizli kalması mümkün değildir. Eğer böyle bir durum gerçekleşmiş olsaydı, Hz. Peygamber'e düşmanlık eden müşrikler bu durumu ortaya çıkarırlardı. Ayrıca Hz. Peygamber her fırsatta ilahî vahiyden başka bir kaynağının olmadığını ilan ve ifade etmiştir. Hem âlimler, Hz. Peygamber'in lehinde veya aleyhinde söylenmiş bütün

³⁵³ Dozy, *Tarih-i İslamiyet*, 148.

³⁵⁴ Dozy, *Tarih-i İslamiyet*, 179.

³⁵⁵ Necmeddin Salih Ekiz, *Oryantalizm ve Kur'an* (İstanbul: Ketebe, 2023), 112.

³⁵⁶ Manastırlı, "Tarih-i İslamiyet Nam-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye", 386.

sözleri ciddiyetle sözlü ve yazılı olarak kaydetmişlerdir. Hz. Peygamber'in Şam'a iki seyahat yaptığı ve kafileden hiç ayrılmadığı da herkes tarafından bilinmektedir.³⁵⁷

Böyle bir iddianın yersiz olduğunu gösteren diğer bir durum da Hz. Peygamber'in sosyal durumudur. Çünkü yetim, öksüz, fakir ve kendisini ilme teşvik edecek bir kimseden mahrum kalmış bir insanın ilme yönelmesi makul değildir. Zira böyle bir kimsenin ilk düşüneceği ve önceliği olacak mesele, geçimini temin etmektir. Hz. Peygamber'in, ilme sevk edecek sebep ve ortamdan mahrum olması, Mekke haricinde insanlardan dinleyerek ilim öğrenmesini engellemiştir. Hz. Peygamber'in Mekke ve civarında bulunan bir kısım insanlardan öğrendiği iddiası da makul değildir. Çünkü böyle bir durumun gizli tutulması mümkün değildir. Hz. Peygamber'in ders aldığı kimsenin putperest olması durumunda böyle bir şahsın ilahî kitaplardaki bilgileri bildiği iddia edilemez. Hz. Peygamber'in ders aldığı kimsenin Yahudi olması ise bir Yahudi'nin Hz. İsa hakkında tenzih edici ifadeler sarf etmesi düşünülmaz. Eğer Hz. Peygamber'in ders aldığı kimse bir Hristiyan ise bu kimsenin Hz. İsa'nın ilahlığını, teslisi ve çarmıha gerildiğini söylemesi beklenir. Eğer Hz. Peygamber'e ders veren inançsız bir kimse ise bu kadar farklı disiplinleri bilen insanın herkes tarafından bilinmesi gerekirdi. Hz. Peygamber'in bazı insanlardan ders aldığı iddiası bu yönleriyle ele alındığında makul olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'e ders verdiği iddia edilen bir kimsenin bulunması durumunda kendisinin insanları davet etmesi beklenirdi. Böyle bir kimsenin, bütün zamanını yalnız yetim ve öksüz, kimsesiz ve fakir bir kimseye ayırması gerekmezdi. Bununla birlikte ümmi olan bir kimseyi bilmediği konular hakkında yetiştirmek, kendisini ve toplumu değiştirecek inkılaplar yapan bir kimse haline getirmek harikulade bir yetkinliğe sahip olmayı gerekli kılmaktadır. Böyle bir kimsenin şöhret sahibi olmaması ise makul değildir. Hâlbuki Mekke halkı böyle bir zattan söz etmemiştir. Hz. Peygamber'e ders verdiği iddia edilen kimsenin kendisini gizlemesi, hiçbir kimseye ders verdiğini söylememesi, Hz. Peygamber'in böyle bir zata saygı göstermemesi düşünülemez. Hem fesahat ve belagatin zirvede olduğu bir dönemde ve harika edipler karşısında Kur'ân'ın i'câzı onun kaynağının yalnız vahiy olduğunu göstermektedir.³⁵⁸

Kur'ân'ın geçmiş semavi kitapların bir tekâmülü olmadığını gösteren diğer bir delil de günümüze kadar gelmiş bütün Kur'ânlar'ın aynen korunmuş olmasıdır. Bu bağlamda meseleye bakıldığında Kur'ân'ın indiği günden bugüne kadar doğudan batıya, kuzeyden güneye kadar

³⁵⁷ Manastırlı, "Tarih-i İslamiyet Nam-ı Müsteârıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye", 386.

³⁵⁸ Manastırlı, "Tarih-i İslamiyet Nam-ı Müsteârıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye", 387-388.

Müslümanların elinde bulunan sayısız Kur'ânlar'ın hepsinin aynı ve hiçbir harfinin değişmemiş olması, maddi ve hakiki bir mucize olup onun kaynağının ilahî olduğunu göstermektedir.³⁵⁹

Kur'ân'ın, Tevrat ve İncil'in tekâmül etmiş hali olduğu iddiasına bakıldığında ciddi delillerden mahrum, tarihi verilerden uzak ve makul olmayan varsayımlar üzerinden hareket edildiğini söylemek mümkündür. Bu çerçevede İslamiyet üzerinden Yahudiliğin üstünlüğünü ortaya koyma çabasının da göze çarptığı ifade edilmelidir. Ayrıca İslamiyet'i itibarsızlaştırma, yeni bir din olmadığı algısını oluşturma gayreti de görülmektedir. Son dönem Osmanlı keliminde konu her yönüyle ele alındığı, tam bir şeffaflıkla ortaya konduğu, tarihî ve ilmî delillerle desteklendiği söylenebilir.

2.3.2.3. Kur'ân'ın Tertibine Yönelik Tartışmalar

Son dönem Osmanlı keliminde tartışmaya konu olan bir mesele de Kur'ân'ın tertibine yönelik ortaya atılan iddialardır. Bu iddialara göre farklı zamanlarda gelen vahiyler birbirine karışmış ve düzensiz bir hal almıştır. Vahiylerin dizilimi keyfidir. Bu yüzdendir ki Kur'ân'ı öğrenmek ve okumak oldukça güçtür. Bu iddia sahiplerine göre Arapça yazılmış kitaplar içinde Kur'ân kadar az zevkli, sıkıcı, az asîl, onun kadar uzun ve usandırıcı bir kitap bulunmamaktadır. Ayrıca Kur'ân'da birçok tekrarlar mevcuttur.³⁶⁰ Kur'ân'ın tertip edilmesinin Hz. Peygamber'in emri dışında gerçekleştiği, Mushaf halinde tertibinin doğru olmadığı, tertip edenlerin ayetleri birbirine karıştırdığı ve bundan dolayı Kur'ân sayfa sayısının değiştiği de iddialar arasındadır.³⁶¹

Bu iddiaların etraflıca ele alınarak değerlendirildiğini görmek mümkündür. Dönem kelamına göre Avrupa düşünürleri, Kur'ân'ın ayet ve surelerinin tertibi hakkında bazı eserler telif etmişlerdir. Onlar bu eserlerinde, Kur'ân'ın bir kısım hakikat, kıssa ve hükümleri ifade ettiğini lakin dağınık bir tertibe sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu iddiaların yayılmasında ve insanların şüpheye düşmesinde ise halkın, oryantalistlerin Arapçayı iyi bildiği, İslami eserleri etraflıca tetkik ettikleri önyargısı sebep olmuştur. Hatta bu önyargı, iddiaların eleştirel düşünce eleğinden geçirmeyi engellemiş ve olduğu gibi doğru kabul edilmesine sebep olmuştur.³⁶²

³⁵⁹ J.P. Deraper, *İslam ve Ulûm*, çev. Ahmed Midhat (İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1318), 176.

³⁶⁰ Dozy, *Tarih-i İslamiyet*, 153-156.

³⁶¹ Celal Nuri, *Türk İnkılabı* (İstanbul, 1926), 133.

³⁶² Abdulaziz Çavuş, "Ayetlerin Yekdiğerine Olan Münasebet ve İrtibatı", çev. Mehmet Şevket (Sebilürreşad, 1331), 74.

Abdulaziz Çaviş, öncelikle Kur'ân'ın ayetlerini terkip ve telifte, Hz. Peygamber'in hiçbir rolünün olmadığını belirtir. Çünkü Hz. Peygamber ümmî bir fert ve ümmî bir toplumda ortaya çıkmıştır. Ona göre, Hz. Peygamber'in şiir ve edebiyatın zirvede olduğu bir toplumda, şiir ve edebiyatla hiç uğraşmaması, kehanete hiç meyletmemesi, kitap ve tarihi kıssaları okumaması, tarihi şahsiyet ve olayları bilmemesi bu iddiaları çürütmektedir. Ayrıca onun doğruluğu, güzel ahlakı, vefa ve güvenilirliği gibi üstün özellikleri, kötü insanların sıfatları olan hile ve aldatmaya da uygun değildir. Bu çerçevede Hz. Peygamber, Allah tarafından gelen bütün vahiyleri aynı şekil ve suret, aynı düzen ve tertip üzere insanlara aktarmıştır.³⁶³

Çaviş'e göre, Kur'ân'ın ayet ve surelerinin tertip ve surelerinin yerleri meselesine bakıldığında görülür ki Kur'ân-ı Kerim'in ayetleri, Hz. Peygamber'in emriyle günü gününe zapt edilerek yazılmış, sahabe de buna göre ezberlemiştir. Bu bağlamda hem yazı hem de hafızalarda korunmuştur.³⁶⁴ Arapkirli de Hz. Peygamber'in, ayetler nazil oldukça hangi surenin ve hangi ayetlerin neresine yazılacağını emreder, vahiy kâtipleri de o emre göre yazdığını ifade etmiştir.³⁶⁵ Kur'ân'ı ezberleyen sahabeler de bu emre uyarak ayetleri yerlerine koymuş hafızlar da bu tertibe göre ezber etmişlerdir.³⁶⁶

Kur'ân'ın mushaf haline gelmesi meselesi bütün yönleriyle ele alındığı görülmektedir. Çaviş, Kur'ân'ın tedvin edilmesinin daha sonradan ortaya çıkmış bir mesele olmadığını vurgular. Ona göre Hz. Peygamber'e vahiy olarak gelen ayetler, onun emriyle yazılır ve onun istediği yere konurdu. Vahiy kâtipleri de bilinen meşhur kimselerdi. Çaviş, Hz. Peygamber'in vefatında, Kur'ân'ın tamamen yazılmış ve korunmuş bir vaziyette bulunduğunu, Hz. Ebubekir ise yazılı olan bu parçaların zarar görebilme ihtimaline karşı onu bir mushafta topladığını belirtir.³⁶⁷ Arapkirli de Hz. Osman zamanında, on iki kişilik bir heyet tarafından Kureyş lügati üzerine, Mushaf'ın yazıldığını ve surelerin sırasıyla tertip edildiğini ifade eder. Yazılan bu nüshanın çoğaltılarak Medine, Mekke, Kûfe, Basra, Şam, Bahreyn ve Yemen'e gönderildiğini vurgular. Ayrıca asıl Nüsha da Hz. Hafza'ya teslim edilmiştir.³⁶⁸

Çaviş'e göre Kur'ân'ın tertibine yönelik ortaya atılan asılsız iddialar birer iftiradır. O bu iddiaların, Hristiyanlık dünyasının Kur'ân tarihini iyi bilmemesinden kaynaklandığını

³⁶³ Abdulaziz Çaviş, "Kur'ân'ın Keyfiyet-i Nuzülü", çev. Mehmet Şevket (Sebilürreşad, 1331), 26.

³⁶⁴ Hüseyin Avni Arapkirli, *Bugyetu'l-Hasîs Fî Târîhi İlmî'l-Hadîs*, çev. Nilüfer Kalkan Yorulmaz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022), 58.

³⁶⁵ Hüseyin Avni Arapkirli, *Bugyetu'l-Hasîs Fî Târîhi İlmî'l-Hadîs*, 60.

³⁶⁶ Abdulaziz Çaviş, "Kur'ân'ın Kitabet ve Tilavet İtibarıyla Keyfiyet-i Cem'i", çev. Mehmet Şevket (Sebilürreşad, 1331), 33.

³⁶⁷ Abdulaziz Çaviş, "Kur'ân'ın Kitabet ve Tilavet İtibarıyla Keyfiyet-i Cem'i", 41.

³⁶⁸ Hüseyin Avni Arapkirli, *Bugyetu'l-Hasîs Fî Târîhi İlmî'l-Hadîs*, 61.

belirtir. Ona göre Kur'ân tarihini bilmeleri halinde, Kur'ân'ın Mushaf haline gelmesinin muhtevaya yönelik değil şekle ait olduğunu da bilirlerdi. Bu çerçevede Kur'ân, muhteva yönünden ilahi vahiydir ve Hz. Peygamber zamanında şeklini almıştır.³⁶⁹

Kur'ân'ın tertibine yönelik iddiaların öznel yorumlar olduğu ifade edilebilir. Bu öznel yorumların genelleştirilmesi veya ilmi birer sabite olarak görülmesini kabul etmek imkânsızdır. Bu yorumlardan hareketle, iddia sahiplerinin İslam ilimlerin temel kaynaklarını tam ve etraflıca tetkik etmediklerini söylemek mümkündür. Bu çerçevede konunun, İslami ilimler açısından bütün yönleriyle ve herhangi bir şüpheye mahal bırakmayacak açıklıkta değerlendirildiği görülmektedir.

2.3.2.4. Kur'ân'ın Akıldan Çok Kalplere Hitap Ettiğine Yönelik Tartışmalar

Farklı bir tartışma konusu da Kur'ân'ın akılı değil kalbi muhatap alması ve ona hitap etmesidir. Diğer bir ifade ile Kur'ân'ın, akılı teşvik etmekten ve akıl yürütmekten mahrum olmasıdır. Bu iddiaları şöyle özetlemek mümkündür. Kur'ân akıldan çok kalbe hitap eder. Bundan dolayı Hz. Peygamber de Arapların kalplerinin derinliklerinde uyumuş olan duygulara hitap etmiştir.³⁷⁰ Kur'ân, Hz. Peygamber'in ahlak hakkındaki düşüncelerinin toplamından oluşan bir eserdir.³⁷¹ Evet, Kur'ân filozofa ve onun zihnine az hitap eder. Bu sebeple Kur'ân'dan bir felsefe çıkarmak özellikle günümüz dünyasına uygun bir felsefe yapmak imkânsız derecededir. Kur'ân fikirleri değil halkı değiştirmek için nazil olmuştur.³⁷² Bir kısım mutaassıp misyonerlere göre de İslamiyet fikirden, düşünceden ve iradeden mahrum bir dindir. Diğer bir ifade ile İslamiyet körü körüne bağlılık isteyen, hüküm verecek bir akıldan, hayır ve şerri ayıracak bir vicdandan yoksun bir dindir.³⁷³

Bu iddiaların etraflıca değerlendirildiği ve cevap verildiği görülmektedir. Manastırlı, böyle bir iddianın İslamiyet'i lekelemek ve insanları ondan uzaklaştırmak gibi kötü amaçlı ve Kur'ân'a yönelik iftira olduğunu ifade eder.³⁷⁴ Çaviş'e göre de İslam Dininin esaslarını bilen, tarihini okuyan, siyasî, ilmî, ahlâkî ve sosyal yapısındaki etkilerini gören kimselerin, bu tür iddiaların kasıtlı ve kötü niyetli olduğunu bilecektir.³⁷⁵ Ayrıca bu iddia, İslam kelimesinin

³⁶⁹ Abdulaziz Çaviş, "Kur'ân'ın Kitabet ve Tilavet İtibarıyla Keyfiyet-i Cem'i", 42.

³⁷⁰ Celal Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya* (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 1332), 90.

³⁷¹ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 170.

³⁷² Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 191-193.

³⁷³ Abdulaziz Çaviş, *Anglikan Kilisesine Cevap*, çev. Mehmed Akif Ersoy (İstanbul: Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1334), 11.

³⁷⁴ İsmail Hakkı Manastırlı, *Külliyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat* (İstanbul: Dâru'l-Hilafeti'l-Aliye, 1329), 1/7.

³⁷⁵ Çaviş, *Anglikan Kilisesine Cevap*, 11-12.

heykellerden, putlardan ve dalalette kalmış insanların taptıkları ilahlardan yüz çevirip yalnız âlemlerin rabbi olan Allah'a yönelmek ve yalnız O'nu tapılacak bir ilah kabul edip şirk koşmamak gerçeğinden hareketle reddedilmiştir. Evet, iddia edildiği gibi Hz. Peygamber ahlakta, siyasette ve toplumsal hayatta getirdiği ilahi kanunlarla, insanların nefislerine izzet, ruhlarına safvet ve davranışlarına salah vermiştir. İnsanları her türlü aşırılıklardan korumuştur. Halkın pek çok sorumluluklar altında ezilmesine veya insanları bitiren nefis ve heveslerinin peşinde koşmalarından alıkoyarak onları bozgunculuğa düşmekten korumuştur.³⁷⁶

İzmirli'ye göre Kur'ân, övülmeye değer akıl sahibi kimseleri kendi tercihleriyle saadete sevk eden ilahi bir kitaptır. Kur'ân, akli ıslah eder. Diğer bir ifade ile kötülöklere meyletmekten ve zanla hareket etmekten meneder. Kur'ân, cehaleti en büyük düşman bilir. Faydalı ilimleri teşvik eder. Hakikati tefekkür ederek araştırmaya sevk eder. Bütün ilahi hükümler akla hitap eder. Kur'ân, insanlardan inanç esaslarına yönelik akli deliller ister. Ona göre İslamiyet, aklın korunmasına son derece büyük bir önem vermiştir. Zira hem insaniyet hem de insanın saadeti akıl vasıtasıyla elde edilebilir. İslamiyet'e göre hayatın bedene göre önemi ne ise aklın da ruha göre değeri odur. İslam'ın akla verdiği değeri görmek için İslamiyet'ten evvel âlemin durumunu görmek yeterlidir. Bu çerçevede Hz. Peygamber akla hitap etti, kalplere nur verdi ve ahlaki güzelleştirdi.³⁷⁷

Çaviş'e göre İslam Dininde, akıl yürütmeden veya tam kanaat getirilmeden bir inanca veya onun esasına iman etmenin farz olmadığı ifade edilir. İddiaların aksine Kur'ân, birçok ayetinde insanın kendisi (enfüsî) veya âlem hakkında (afakî) akıl yürüterek Allah'ı tanımaya davet eder. Kur'ân, hiçbir ayetinde aklın kavrayamayacağı zorbacı (istibdadî) tekliflere dayanmaz.³⁷⁸ İslamiyet'e göre akıl, ilahî bir hüccettir ve bu meselede birçok ayet bulunmaktadır. Geçmiş peygamberler, ümmetlerine karşı akli deliller sunmuştur.³⁷⁹ İslamiyet ve akıl ikiz kardeş hükmündedir. İslamiyet'te akla muhal olan hiçbir meselenin olmadığına İslam âlimlerinin fikir birliği bulunmaktadır.³⁸⁰ Hatta görünürde İslam Dininin getirdiği esasların akılla çelişmesi durumunda, aklın esas alınmasını ve naklin tevil edilmesini vurgular. Ona göre İslamiyet, Cenabı Hakk'ın yarattığı eserler hakkında tefekkür etmenin, Allah'a yaklaştıran en büyük amellerden kabul eder.³⁸¹

³⁷⁶ Çaviş, *Anglikan Kilisesine Cevap*, 15.

³⁷⁷ İsmail Hakkı İzmirli, *el-Cevabü's-Sedîd fî Beyân-ı Dini't-Tevhid* (Ankara: Ali Şükrü Matbaası, 1339), 60-64.

³⁷⁸ Çaviş, *Anglikan Kilisesine Cevap*, 30.

³⁷⁹ İskilipli Mehmet Atıf, "Akıl ve Nakil" (Mahfel, 1341), 4-5.

³⁸⁰ Reşit Rıza, "Din ve Akıl", 77-78.

³⁸¹ Çaviş, *Anglikan Kilisesine Cevap*, 32-33.

İzmirli'ye göre Kur'ân, düşünceye istiklaliyet verir. Bunun sayesinde akıl, delil vasıtasıyla hakkı araştırır. Kur'ân, akıl yürütme vasıtasıyla hakikati keşfetmek için akla çıkarım (istidlal) yetkisi vermiş ve çıkarım yapmayan akli da kötülemiştir. İslamiyet'te araştırma yapmadan ve akıl yürütmeden, yalnız taklit ile iman eden kimselerin günahkâr olduğu kabul edilir. Kur'ân, fikir ve aklın hedefi olarak hak ve hakikati ortaya koymuştur. Kur'ân, birçok ayetiyle aklın, âlemde ve hayatta düşünmesini teşvik eder.³⁸²

Bu iddialara bakıldığında Kur'ân'ın, üstünkörü ve göz ucuyla değerlendirildiğini, iddiaların taassuptan kaynaklandığını ve kötü amaçlar için ortaya atıldığını söylemek mümkündür. Zira Kur'ân'ın birçok ayetinde insanları açıkça, düşünmeye ve akıl yürütmeye davet etmesi, akli kullanmamayı kötülmesi bunu göstermektedir. Ayrıca Kur'ân'ın, iddia sahipleri tarafından insanların ahlak ve davranışlarına yönelik olumlu katkılarının itiraf edilmesi aslında onun akla hitap ettiğini de kabul etmek anlamına gelmektedir. Çünkü akıl yürütmeyen, düşünmekten mahrum insanları davranış ve ahlak yönüyle örnek birer insana dönüştürmek mümkün görünmemektedir.

2.3.3. Mucizelere Yönelik Tartışmalar

Peygamberlerin nübüvvetlerine delil olmak üzere göstermiş oldukları hissî mucizeler, gözlem ve tecrübe edilmemesi, salt akıl ve tabiat bilimleriyle açıklanamaması gerekçeleriyle son dönem Osmanlı'da bir kısım insanları şüphe veya inkâr etmesine sebep olmuştur. Bu kimselerin, nübüvvet delili olan mucizeleri aklileştirme çabası dikkat çekicidir. Peygamberlere yönelik tartışmalarda hissî mucizelere yönelik eleştiriler, nitelik ve nicelik açısından başat rolü üstlenmiş görünmektedir.

2.3.3.1. Mucizenin Tanımına Yönelik Tartışmalar

Son dönem Osmanlı'da peygamberlikle ilgili tartışılan bir konu da mucizelerdir. Bu dönemde mucizelerin birçok farklı yönden tartışmaya konu olduğu görülmektedir. Bu bağlamda mucizenin tanımından başlamak yerinde olacaktır. Kılıçzade Hakkı'ya göre mucize, herkesin yapamayacağı işler demektir. Onun mucizeyi, Allah tarafından verilmiş ve peygamberin şahsiyetine ait bir özellik olduğu vurgusunu da öne çıkardığı söylenebilir. Bu bağlamda Kılıçzade'ye göre mucize, Allah tarafından büyük ve seçilmiş insanlara verilen harikulade bir özelliktir/kuvvettir ki bu sayede o zatlar hayale gelmeyen başarılar göstermişlerdir.³⁸³

³⁸² İzmirli, *el-Cevabü's-Sedîd fî Beyân-ı Dini't-Tevhid*, 184-185.

³⁸³ Hakkı Kılıçzade, "Hâtemü'l-Enbiya ve Celal Nuri Bey 2", *Hürriyet-i Fikriye* 1 (1330), 5.

Dönem kelimcilerinin, mucize tanımına yönelik çizilmek istenen yeni çerçevelmeye karşı mucizenin tanımı üzerinde hassasiyetle durdukları ifade edilebilir. Arapkırlı'ye göre mucize, peygamberlik iddia eden kimsenin iddiasında doğru olduğunu göstermek ve ispat etmek kastıyla, Allah Teâla'nın yarattığı harikulade (âdete muhalif olan) bir iştir. Mucize denmesi ise insanların gücünü aşması ve tabiat kanunlarına muhalif³⁸⁴ ve benzerini getirmenin imkânsız olmasından dolayıdır.³⁸⁵

Diğer bir ifade ile mucize, peygamberlik iddia eden zatın elinde, bu iddiası anında tabii kanunlara (ilahî âdet) zıt olarak meydana gelen garip bir iştir. Mucizede peygamberin herhangi bir müdahalesi yoktur.³⁸⁶ Ferid Kam'a göre mucize, inkâr eden kimselerin, peygamberi tasdik etmeye mecbur etmek için peygamberler tarafından meydan okuyarak (tahaddi) gösterdikleri harikulade şeylerdir. İnsanlar bir benzerini yapmaktan aciz oldukları için de mucize diye isimlendirilmiştir.³⁸⁷

Bu kelimcilerin, mucizenin vasıfları üzerinden de tanım yaptıkları görülmektedir. Bu bağlamda mucizenin, peygamberlerin bulunduğu zamana mahsus³⁸⁸ ve insanları ilzam ve ikna edecek mucizelerin onlara verildiği³⁸⁹ ve peygamberleri teyit ve tasdik etmek anlamına geldiği ifade edilir.³⁹⁰

Manastırlı'ya göre mucize sözlükte, benzerini getirmekten varlıkları aciz bırakan şey demektir. Mucize kelimesinin sonundaki "te" harfi ise "allâme" kelimesindeki "te" gibi mübalağa, isim veya müennes olduğuna alamet olarak ifade etmek içindir. Mucize terim olarak peygamberlik iddiasında bulunan zatın elinde davasına uygun şekilde zuhur eden harikulade şeylere denir. Mucize aynı zamanda Cenabı Hakk'ın peygamberlik iddia eden zatı sözlü olarak tasdik anlamına gelmektedir. Mucize âdeti "*Bu kulum gerçekten iddiasında doğru sözlüdür. Benim tarafımdan gönderilen peygamber olup kendisine uyulması zorunlu olan bir kimsedir*" sözüne benzemektedir.³⁹¹

Her mucizenin harika olduğu fakat her harikanın mucize olmadığı dikkat çeken bir yöndür. Bu bağlamda İzmirli'ye göre mucize, peygamberlik iddiasında bulunan kimselerin

³⁸⁴ Hüseyin Avni Arapkırlı, *Dâru'l-Fünun Şuabâtının Dürûs-u Âliyesi* 1/9 (ts.), 16.

³⁸⁵ Arapkırlı, "İlm-i Kelam", 1818.

³⁸⁶ Asım, *Akaid Dersleri*, 24.

³⁸⁷ Kam, "Mucizâta Dair", 1459.

³⁸⁸ İzmirli, *el-Cevabü's-Sedîd fî Beyân-ı Dini't-Tevhid*, 29.

³⁸⁹ Manastırlı, *Telhîsu'l-Kelam Fî Berâhîn-i Akâidi'l-İslam*, 67.

³⁹⁰ Manastırlı İsmail Hakkı, *Metâlib-i İrfâniye ve İzâhât-ı Nûniye*, 69.

³⁹¹ Manastırlı İsmail Hakkı, *Metâlib-i İrfâniye ve İzâhât-ı Nûniye*, 70.

doğru söylediğini göstermek için peygamberlerin eliyle gösterilen harika fiillerdir. Mucize, benzerini getirmek konusunda insanları aciz bırakmalı ve peygamberin eliyle olmalıdır.³⁹²

Mucizenin hem dinî hem de epistemolojik açıdan derinlikli şekilde ele alınışı dikkat çekmektedir. Dönem kelamcılarının mucizeleri ilahî birer fiil kabul etmesi, peygamberlik davasına ilahî bir onay görmesi, tabiatüstü olaylar olması ve mucize konusunda peygamberlerin yalnız birer vasıta olduğu vurgusu önem arz etmektedir. Bu bağlamda mucizeler, peygamberlere verilmiş sürekli bir özellik olmaktan çıkarılmıştır.

2.3.3.2. Mucizenin İmkânına Yönelik Tartışmalar

Tartışılan bir konunun da mucizelerin imkânına yönelik olduğu görülmektedir. Bu dönemde mucizelerin mümkün olmadığına yönelik ileri sürülen iddiaları şöyle özetlemek mümkündür. Hissî mucizeler tabiat kanunlarına aykırı olup aklen mümkün değildir.³⁹³ Peygamberlik bir vazifedir. Bu vazife için mucizeler aramaya gerek yoktur. Zira kâinatta harikuladeliğin olması mümkün değildir. Peygamberlik bedihi bir konu olmasından dolayı peygamberden mucize talep etmek anlamsız ve mümkün değildir.³⁹⁴ Hissî mucizeleri mümkün görmek sıradan halkın özelliğidir.³⁹⁵ Mesela Hz. Musa'nın asasının ejderhaya dönüşme mucizesi onun azim ve kararlılığını gösteren bir mecazdır. Denizin yarılması ise dağınık bulunan İsrail oğullarının birliğini sağlamanın zorluğunu ifade eden bir semboldür. Bu birliği sağlamak denizin yarılması gibi imkânsız bir hadise olmasına rağmen Hz. Musa bunu başarmıştır.³⁹⁶

Mucizeler doğru olmadığı gibi doğruya benzemekten de mahrumdur. Mucizeler, kendilerinin Allah tarafından gönderildiğini başkalarına kabul ettirmekte çok fayda gören bir kısım şüpheli kimselerin naklettiği hikâyelerdir. Bu mucizelere bedel Allah'ın kendisini açıkça göstermesi daha iyi olurdu. Bu mucizelerin günümüze “*an'ane-i müstemire*” ile kitaplar vasıtasıyla ulaşması ise sorgulanmaktadır. Çünkü bu kitaplardaki mucizeler ya dini tesis eden kimselerin ya onların ümmetlerinin veya o din ile ilgili olanların nakillerden ibarettir.³⁹⁷ Bunun yanı sıra mucizeler açık da değildir. Bunları aynı tarzda anlayan iki kişiye tesadüf etmek

³⁹² İzmirli, *el-Cevabü's-Sedîd fî Beyân-ı Dini't-Tevhid*, 29.

³⁹³ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 23.

³⁹⁴ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 31-32.

³⁹⁵ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 36.

³⁹⁶ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 268.

³⁹⁷ J. Meslier, *Akl-ı Selim*, çev. Abdullah Cevdet (İstanbul: Şirket-i Mertebiye Matbaası, 1928), 301.

mümkün değildir. Mucizeleri başkalarına anlatan kimseler ittifak edemezler. Bunların anlaşılması için birçok tefsirlere ihtiyaç duyulur.³⁹⁸

Peygamberlerin yapmak istedikleri inkılaplar için sağlıklı bir beden, faal bir beyin ve çok hassas asâbların olması yeterlidir. Mucize gibi harikuladeliklere ihtiyaç yoktur.³⁹⁹ Tabiat kanunlarının dışına hiç kimse çıkamaz. Görmek için mutlaka göze, işitmek için mutlaka kulağa ihtiyaç vardır. Bu organların sınırları dışında kalan bir şeylerin idrak edilmesi mümkün değildir. Hiçbir kimse kapalı bir mektubu okuyamaz. Bu kanunların istisnası yoktur.⁴⁰⁰

Allah tarafından insana ilham edilen hiçbir bilgi yoktur. Fizikötesi (mâ fevka't-tabîa) denilen hiçbir şeye tesadüf edilemez. En yüksek fikirler kendi kendine, tedricî meydana gelir.⁴⁰¹ Akıl, açık düşüncelerimizin ve bir parçasını oluşturduğumuz tabiatın dışına çıkan şeylere ait bütün inançları reddedip mümkün görmez. İlmin kabul ettiği âlemdeki mekanik kanunlara zıt olan hiçbir dış müdahale veya mucize mümkün değildir ve yoktur.⁴⁰² Abdullah Cevdet'in Butro'dan naklettiğine göre Butro, sebep ile netice arasındaki ilişkinin zaruri olduğunu hads ile hissettiğini ve bir sebep olmadan sonucun da olmayacağını öğrenmeye ihtiyaç duymadığını ifade ettiğini söyler. Butro'ya göre bir sebep olduğunda nitelik veya nicelik açısından neticesinin de meydana geleceğini insan kendi içinde kendiliğinden (tabîi illiyet) bir kanaat olduğunu görür. İnsandaki bu kabiliyet mucize denilen tabiatın illiyetine zıt olan şeyleri inkâr etmesini sonuç verir.⁴⁰³ Kılıçzade'ye göre de fen ve tecrübeye zıt olan mucizeler imkânsız olup hiçbir zaman insanlara kanaat veremez.⁴⁰⁴

Cerrahların görmeyen insanların gözlerini açmak için ne kadar tedbirler aldıklarını bilenler, anadan doğma görmeyen kimselerin birdenbire mucize ile gözlerinin açılmasına gülerler. Zira o zamana kadar karanlıkta kalmış gözlerin güneş ışığına tahammüllerinin olamayacağı hatta görme yetisinin güçleninceye kadar uzağı- yakını ve renkleri fark etmeyeceği açıktır. Mesela anadan doğma konuşamayan insanlar konuşacağı dili öğrenmeden birdenbire mucize ile konuştuklarına kim inanabilir?⁴⁰⁵ Avrupa'nın Protestanlığa geçmiş bütün yerlerinden mucizelere artık bir son verilmiştir.⁴⁰⁶

³⁹⁸ Meslier, *Akl-ı Selim*, 306.

³⁹⁹ Hakkı Kılıçzade, *Son Cevap* (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 1331), 63.

⁴⁰⁰ Büchner, *Madde ve Kuvvet*, 510.

⁴⁰¹ Büchner, *Madde ve Kuvvet*, 568.

⁴⁰² Butro, *İlim ve Din*, 29.

⁴⁰³ Butro, *İlim ve Din*, 127.

⁴⁰⁴ Hakkı Kılıçzade, "Hâtemü'l-Enbiya ve Celal Nuri Bey 1", *Hürriyet-i Fikriye* 1 (1330), 3.

⁴⁰⁵ Deraper, *İslam ve Ulûm*, 184.

⁴⁰⁶ Deraper, *İslam ve Ulûm*, 194.

Son dönem Osmanlı kelamcıları mucizelerin aklen imkânsız (muhal) olmadığından hareketle iddiaları değerlendirdikleri görülmektedir. Manastırlı'nın düşüncesinde mucizeler, aklen imkânsız olmayıp ilahî kudret dâhilinde bulunan mümkünâttandır. Bu konuda doğru ve gerçek rivayet ve kaynaklar da bunu teyit etmektedir. Tarihe bakıldığında mucizeler, peygamberlerin ümmetlerini ikna eden delilleridir. O zamanlarda ümmetleri ikna edecek başka bir delil mümkün görünmemektedir. Zira insanlar düşünce ve akıl yürütme itibarıyla ileri bir seviyeye gelmediklerinden gördükleriyle ikna olurlardı.⁴⁰⁷ İzmirli'ye göre insanların bir kısmı akıl yürütmeyi veya düşünmeyi terk ettiklerinden ancak gözleri önünde gördüklerini idrak edebilirler. Bunlar tabiat kanunlarını aşan olayların insan gücünün üstünde gerçekleştiğini kabul ederler. Bu bağlamda bu gibi insanlara hissî mucizeler bir ihtiyaçtır. Bu çerçevede Hz. Peygamber ve diğer peygamberler, insanlara hissî mucizeler göstermiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in hissî mucizeleri tevatürle de sabittir.⁴⁰⁸

İslam âlimleri, mucizelerin imkânını öncelikle aklî delillerle ispat etmişlerdir. İzmirli'ye göre tabiat kanunlarını koyan âlemlerin rabbi, bizim bilmediğimiz ve harikulade mucizelere mahsus olan kanunlar koyması mümkündür. Bu kanunların eserleri peygamberlerde görülür. Ayrıca dönemin bir kısım bilim adamları tarafından tabiat kanunlarının zorunlu olmadığı gerçeği de kabul edilmektedir. Bu bağlamda mucizeler aklen mümkündür.⁴⁰⁹

Harputî'ye göre mucizeler mümkündür. Bu mucizeler aklen muhal değil, âdeten muhaldir. Onların meydana gelmesi harikuladedir. Yoksa mucizeleri imkân dairesinin dışında, ilahî kudretin taalluk etmediği veya asla meydana gelmez olaylar olarak görmek doğru değildir. Bilim adamlarının gözleme dayanarak mucizeleri görmediklerine dair beyanları, mucizelerin âdet yoluyla muhal olduğunu veya ilahî kudretin âdetullah üzerine vaki' olmadığını ifade etmek içindir. Yoksa aklen muhal olduğunu göstermek için değildir. Bu durum mucizelerin âdete muhalif olarak meydana gelmesine zıt değildir.⁴¹⁰

Ferid Kam'a göre mucizelerin imkânına yönelik yapılan eleştirilere verilen cevapları şöyle özetlemek mümkündür. Evet, mucizeler mümkündür. Fakat mucizeler, süregelen ve sıradanlaşan şeyler gibi (imkân-ı âdi) mümkün olsaydı her zaman görülen sıradan işler türünden olurdu. Hâlbuki sıradan şeylere mucize denmeyeceği açıktır. Öncelikle tabiat kanunları denilen sebep-sonuç ilişkisinin zorunluluğu hakkındaki bilgi kesin midir? Bu zorunluluk kesin değildir. Onlar dahi genel anlamda daha umumi bir kanuna dayanmak lüzumundan dolayı bir çeşit

⁴⁰⁷ Manastırlı, *Külliyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/64.

⁴⁰⁸ İzmirli, *el-Cevabü 's-Sedîd fî Beyân-ı Dini 't-Tevhid*, 37.

⁴⁰⁹ İzmirli, *el-Cevabü 's-Sedîd fî Beyân-ı Dini 't-Tevhid*, 37.

⁴¹⁰ Harputî, *Tekmile-i Tenkîhu 'l-Kelam*, 130.

hadisat türündendir. Bundan dolayı onlara hükmeden genel kanun hakkındaki bilgisizliğimiz, tabiat kanunlarının zorunlu oluşu düşüncemize bir engel değil midir? Hakikate bakılırsa tabiat kanunlarının zorunluluğundan önce bunların varlığı dahi tartışmaya açıktır. Kam, mucizelerin imkânına yönelik Kant'ın tabiat kanunları hakkındaki düşüncelerinden yararlandığı görülmektedir. Ona göre Kant, tabiat kanunlarını şöyle ifade etmektedir: “*Âkile, hadiseleri birbiriyle ilişkili göstermek için aralarında değişmez bağlar yani kanunlar tesis etmiştir. Mesela âkile, ateşe temasın kesinlikle yanmayı sonuç vereceğine hükmeder.*” Acaba bildiğimiz her şey hakkında uyguladığımız bu kanunlar hakikaten mevcut olan her şeyin kanunları mıdır? “*Bunun böyle olduğunu kendileri için zorunlu bir kanun olmayan bazı hakikatlerin mevcut olmadığını kimse temin edemez. Zorunluluk gözlem ve tecrübe sahamıza girenler için geçerlidir. Hâlbuki bu sınırlarımıza girmeyen hakikatler de mevcuttur. Acaba modern bilimin kâinat için kabul ettiği bu zorunlu tabiat kanunları ne gibi şeylerdir? Bu kanunlar kuvve-i âkilenin kabul ettiği kanun ve şartlardır. İnsanın beş duyusu varlıkları idrak etmek için zaman ve mekâna muhtaç olması gibi kuvve-i âkilenin de varlıklardaki düzeni anlayabilmesi için ardisıralık, devamlılık ve tekâbüil kanunlarına ihtiyacı vardır. Bu düşünce de bizlere zaman ve mekân çerçeveleri gibi aklımız tarafından çizilmiştir. İnsanlar bu çerçeveler içine giren şeyleri hissettiği gibi bu plan sayesinde de idrâk edebilir. Bunların dışında kalan şeyleri insanlar hissetmez ve idrâk etmezler. İşte bu şeyleri idrâk etmememiz veya hissetmememiz onları inkâr etmeyi sonuç vermez.* Kam'ın, Kant'tan naklettiğine göre tabiat kanunlarının zorunluluğu, insanın kendi iç dünyasında değerli olan bir düşüncedir. Bunlara göre denebilir ki tabiat kanunlarının vücudu dahi yoktur. Varlıklarla tabiat kanunları arasındaki bağı kuran akıldır. Ferid Kam, Kant'a göre tabiat kanunlarının zorunluluğundan söz edilemeyeceğinden söz eder. Ona göre felsefecilerin sözleri birbirine muhalif olduğu bir zeminde tabiat kanunlarının zorunluluğunu iddia ederek Cenabı Hakkı ve O'nun peygamberlerin elinde yarattığı mucizeleri inkâr etmek akıl ve bilimle bağdaşmamaktadır.⁴¹¹

Mucizenin peygamberlik davasının bir delili olduğundan hareketle meselenin değerlendirildiği görülür. Peygamber olan zatların bilinmesi ilahî hikmetin bir gereği olduğundan peygamberlerin her birine sahip olduğu nübüvveti isbata yeterli olacak mucizeler verilmiştir.⁴¹² Manastırlı'ya göre Cenabı Hak bütün peygamberleri zamanın şartlarına göre insanları ilzam ve ikna edecek şekilde onları mucizelerle desteklemiştir. Mucizeler,

⁴¹¹ Kam, “Mucizâta Dair”, 1467.

⁴¹² Asım, *Akaid Dersleri*, 24.

peygamberlerin davalarında doğru olduğunu gösteren kavli birer delil ve rabbânî birer burhandır.⁴¹³

Seyyid Nesib'e göre de peygamber ve onun mucizesine inanmak İslam dininde vaciptir. Bu bağlamda nassları zahiri üzere kabul etmek gerekir. Peygamber ve onların mucizelerine inanmak iman esaslarındandır. Peygamberlerden herhangi birinin mucizesini inkâr etmek, onun nübüvvetini inkâr anlamına gelmektedir. Mucizeye iman etmek peygambere imanın bir esasıdır. Mucizenin inkâr edilmesi nübüvveti olan imanın olmadığını gösterir. Bundan dolayı peygamber kıssaları ve onların mucizelerine ait nasslar olduğu zahir mana üzere kabul edilirler. Ona göre mucizeler, tevil edilmeye veya ictihada konu olacak meseleler değildir.⁴¹⁴

Mucizelerin mümkün olmadığına yönelik ileri sürenlerin iddialar dikkate alındığında, bu iddialarda mekanik evren modelinin izini görmek mümkündür. Ayrıca sebep-sonuç ilişkisinin zorunluluğu ilkesini benimsemelerinin bu iddialarına destek verdiği söylenebilir. Bunun yanı sıra iddia sahiplerinin, peygamberleri birer inkılapçı veya ıslahatçı olarak değerlendirmeleri, mucizelerin imkânını tartışmaya açmış görünmektedir. Bununla birlikte iddia sahiplerinin, bir şeyin aklen mümkün olmasıyla hayatta süregelen bir şey olmasını karıştırdıkları ifade edilebilir. Tarihî delilleri sorgulamanın mucizelerin imkânsız olduğuna delil görmek ise birçok tarihi realiteyi tehlikeye atan bir yaklaşım olduğu ortadadır. Son dönem kelimcileri, imkân ile vakiyi ayırmış ve tabiat kanunlarının ilahî irade ve kudret bağlamında zorunlu olmadığını kabul etmiş ve Batı felsefecilerinin bir kısmının da bu düşüncüyü desteklediğini ifade etmişlerdir. Bu kelimciler tarihi ve gerçek belgelerle mucizelerin gerçekleştiğini ispat etmiş ve bu bağlamda mucizelerin mümkün olduğunu ortaya koymuş ayrıca mucizelerin imkânsız olmasını gerektiren aklı delillerin bulunmadığını ifade etmişlerdir. Dönem kelimcilerinin çok yönlü argümanlarının onları güçlü gösterdiğini söylemek mümkündür.

2.3.3.3. Tabii Nedensellik Bağlamında Mucizelere Yönelik Tartışmalar

Tartışılan diğer bir konuda tabii nedensellik ve mucize ilişkisidir. Bu dönemde sebep-sonuç ilişkisinin zorunluluğu bağlamında mucizelere yönelik bir kısım iddialar dile getirilmiştir. Bu iddiaları şöyle özetlemek mümkündür. Tabiat kanunları zorunlu ve değişmez özelliğe sahiptir. Zira ateş ile su bir araya geldiğinde buhar ve o buharın basıncı meydana gelir. Buğday tanesi toprağa düştüğünde mutlaka filizlenir. Yıldırım, yere düşmesine uygun şartlar

⁴¹³ Manastırlı, *Telhîsu'l-Kelam Fî Berâhîn-i Akâidi'l-İslam*, 67-70.

⁴¹⁴ Seyyid Nesib, "Din-i İslam'da Milâd-ı İsa (a.s.) Meselesi", *Ceride-i İlmiye* 73 (1340), 2385.

oluştduğunda yere mutlaka düşer. İki atom kendilerini ayıran bir sebep bulunmadıkça mutlaka yan yana durur. Hasta olan bir organ hastalıktan kurtulmadığı zaman mutlaka mahvolur.⁴¹⁵ İkinci sebep mutlaka birinci sebebin neticesidir. Kendi neticesi de üçüncü sebebi meydana getirir.⁴¹⁶ Evet, tabiat kanunlarının zıddına herhangi bir şey olsaydı en büyük mucize en büyük harika bu olurdu. Fakat bilim böyle bir şeye asla tesadüf etmedi. Etmesi de mümkün değildir.⁴¹⁷ Diğer bir ifade ile Fizikçilerin birçoğuna göre tabiat kanunlarını ihlal eden mucizelerin gerçekleşmesi imkânsızdır. Onlara göre mucize riyazî ve ilahî, ezeli ve değişmez kanunların ihlali demektir.⁴¹⁸

Tabiat kanunları bizzat Cenabı Hak tarafından konulmuştur. Yine O'nun tarafından geçici bir süreliğine iptal edilemez mi? Fizikçilere göre böyle bir düşünceye hayır denir. Çünkü Cenabı Hak kanunlarını bozmak veya iptal etmek için koymaz. Âlem makinesini ancak daha iyi işletmek için değiştirebilir. Cenabı Hak âlemi mükemmel yaratmıştır. Fizikçilere göre eğer âlem makinesinin yaratılışının ilk başında tabiatın kaynaklanan bir eksiklik olmuşsa onu görüp giderirdi. Bundan dolayı makinenin hiçbir yerini değiştirmeyecektir. Ayrıca Allah Teâla sebepsiz hiçbir şeyi yapmaz. Şu hâlde geçici bir süreliğine kendi eserini hangi sebeple değiştirecektir? Bu sebep bir kısım insanların lehine olduğu düşüncesi doğru olmayıp belki bütün insanların lehine olmalıdır. Çünkü Cenabı Hakk'ın bütün insanlar için değil yalnız bir kısım insanlar için bir şeyler yapması tasavvur edilemez. Birkaç insan için kâinatı harekete getiren kanunlarını değiştirmesi çılgınlık değil midir?⁴¹⁹

Tabiî nedensellik bağlamında mucizelere yönelik ortaya atılan bu iddialara karşı son dönem Osmanlı kelamında, öncelikle tabiat kanunlarının zorunlu olmadığı düşüncesine yer verildiği görülmektedir. İzmirli, modern felsefenin “*tabiat kanunları zorunlu değil, mümkündür*” prensibinin mucizelerin mümkün olduğunu kabul etmeyi gerektirdiğini ifade etmiştir.⁴²⁰ Ferid Kam'a göre de tabiat kanunlarının zorunluluğundan iki şekilde bahsetmek mümkündür. Birincisi: Bu zorunluluk tabiat kanunlarını değiştirmenin imkânsız olmasından kaynaklanır. İkincisi: Değiştirmenin mümkün olmasıyla birlikte gerçekleşmesinin ilahî âdet dışı olmasından olabilir. Birinci şıkkın kesin olmadığı açıktır. Zira felsefecilerin büyüklerinden olan Descartes'in (ö.1650) sözleri bu meseleyi ispat eder. Ona göre insan akli sınırlıdır. Bu

⁴¹⁵ Louis Büchner, *Madde ve Kuvvet*, çev. Baha Tevfik - Ahmed Nebil (İstanbul: Dersaadet Kütüphanesi, 1334), 149.

⁴¹⁶ Büchner, *Madde ve Kuvvet*, 169.

⁴¹⁷ Büchner, *Madde ve Kuvvet*, 195.

⁴¹⁸ Ferid Kam, “Mucizâta Dair”, *Ceride-i İlmiye* 47 (1337), 1463.

⁴¹⁹ Kam, “Mucizâta Dair”, 1463.

⁴²⁰ İzmirli İsmail Hakkı, *Muhassalü'l-Kelam Ve'l- Hikmeti* (Dâru'l-Hilâfet-i Aliyye: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1336), 27.

sınırlı akıl, Cenabı Hakk'ın mümkün kıldığı varlıkları imkânları üzere tasavvur edebilir. İmkânsız kıldığı şeyleri mümkün olarak idrak edemez. Bu da aklımızın gereğidir. Descartes'e göre bazı şeyler zorunludur. Onlardaki bu zorunluluk onların kendilerinden kaynaklanmaz. Fakat onları zorunlu kılan Cenabı Haktır. Bunların zorunlu olmasında Allah Teâlâ'ya bir zorunluluk yoktur. Bundan dolayı bize zorunlu görünen bir kısım şeyler Allah için mümkün olur.⁴²¹

Bunun yanı sıra bu dönem kelimcilerinde modern felsefecilerin düşünceleriyle meseleyi temellendirme çabası da görülür. Ferid Kam, Bacon'ın (ö.1626) çok kimselerin mucizeleri tabiat kanunlarının değişmezlik ilkesinden hareketle inkâr etmesini doğru bulmadığını nakleder. Voltaire (ö.1778) göre de mucizeler, kelime anlamı olarak hayrete değer demektir. Şu hâlde her şey mucizedir. Tabiat âlemindeki düzen, yıldızların güneş etrafında dönmesi, hayvanlar âlemi ve benzeri her şey mucizedir. Öteden beri kabul edilmiş olan düşünceye göre mucize, ezeli ilahî kanunların ihlaline denir. Mesela dolunay zamanında ayın tutulması, ölmüş birisinin kesilmiş başını koltuğuna alıp bir süre gitmesine mucize denir.⁴²²

İzmirli'ye göre hissî mucizeler aklen mümkündür. Bunun imkânsızlığını ispat edecek hiçbir delil gösterilmemiştir. Modern bilime göre de tabiat kanunları zorunlu değil mümkündür. Tabiat kanunlarını koyan Allah Teâlâ mucizelere has olmak üzere insanların bilmediği birtakım kanunlar koyabilir. Bu sayede Allah Teâlâ'nın ihsan ettiği zatlarda bunun eserleri görülür.⁴²³

Arapkirli düşüncesinde görünür sebeplerin sonuç üzerinde gerçek müessir olmadığı, ancak sebeplerin varlığı ile sonucun yaratılmasının ilahi bir âdet olduğu ifade edilir. Diğer bir ifade ile sonucun meydana gelmesinde sebeplerin hiçbir etkisi olmayıp ancak Allah'ın yaratmasıyla olur. Mesela ateşin bir cismi yakması veya suyun ateşi söndürmesi böyledir. Bir sonuç için gerekli olan sebepler bir araya geldiğinde Cenabı Hak neticeyi yaratır. Hiçbir sebep olmadan da Allah bu sonucu yaratmaya kâdirdir. Zira varlığın kaynağı zannedilen sebepler tetkik edildiğinde varlıkları meydana getirecek sıfatlardan mahrum oldukları görülür. Mesela niçin ateş karı eritir de dondurmaz? Soğuk niçin suyu dondurur da eritmez? Eğer onların tabiatları gereği olduğu kabul edilecek olursa niçin tabiatları aksini gerektirmiyor? Sorusu akla gelir. Eğer ateş atomlar arası bağları zayıflatır, soğuk güçlendirir diye cevap verilirse niçin sıcaklık güçlendirmez, soğukluk neden zayıflatmaz? Soruları cevapsız kalır. Bu vaziyette iş bir tercih edicinin ateş ve suya bu özellikleri tahsis ettiğine dayanır ki bu tercih edicinin de ancak

⁴²¹ Kam, "Mucizâta Dair", 1468.

⁴²² Kam, "Mucizâta Dair", 1463.

⁴²³ İzmirli İsmail Hakkı, "Ebu Hâmid Muhammed Gazzâlî", *Cerîde-i İlmiye* 62 (1338), 1981.

ilahi irade olduğu meydana çıkar. Bu bağlamda Cenabı Hak sebepleri iradesine göre yarattığı ortaya çıkar. Varlıklara farklı tabiat verir. Bu çerçevede sebep-sonuç ilişkisi zorunlu değildir. Sebeplerin zorunlu olarak sonuçları meydana getirdiği iddiasının da bir gerçekliği yoktur. Bütün sebepler birer perdedir. Bundan dolayı Cenabı Hakk'ın yarattığı hiçbir sebebin sonuç üzerinde gerçek bir etkisi bulunmaz.⁴²⁴

Kelamcıların konuya ışık tutacak farklı bir örneği de insan duyuları üzerinden verdikleri görülmektedir. Arapkirli'ye göre Allah Teâlâ insanın beş duyusunun her birini kendilerine mahsus şeyleri idrak etmek üzere yaratmıştır. Her birine hususi vazifeler vermiştir. Biriyle idrak olunan şey başka bir duyu ile idrak edilemez. Mesela işitmek için kulağı, koku almak için burnu ve görmek için göze mahsus vazife ile bu duyuları iş görmesi gibi. Bu çerçevede dönem kelamında bir duyu ile idrak edilen bir şeyin başka bir duyu ile idrak edilmesinin caiz olup olmadığına yönelik soruya verilen cevapta ihtilaf olduğu söylenir. Doğru cevabın ise caiz olduğunu söylemektir. Zira duyuların idraki Cenabı Hakk'ın yaratmasıylaadır. Bu durumda bir duyu ile idrak edilen bir şeyin başka bir duyu ile idrak edilmesi muhal değildir. Duyular ancak birer sebeptir. İdrak etmenin yaratmada bir etkisi yoktur. Allah Teâlâ ise bunu yaratmaya kâdirdir.⁴²⁵

Sebe-sonuç ilişkisini kabul etmekle birlikte sebebin sonucu yaratacak bir etkiye sahip olmadığı vurgusu öne çıkmaktadır. Manastırlı'ya göre Allah Teâlâ, her şeye bir sebep yaratmış ve insanların bu sebeplere müracaat etmesini emretmiştir. Mesela insanın geçinmesi için nafakayı kazanacak bir emek sarf etmesi, gereken durumlarda başkalarından yardım istemesi veya başkalarına yardımda bulunması insanın bir vazifesidir. İnsan, sağlığını tehlikeye atacak durumlardan, mal ve mülkünü zarara sokacak hareketlerden sakınmalıdır. İnsanlar, hastalandıklarında doktora gitmesi ve gerekli ilaçları kullanması bir vazifesidir. Bu ve benzeri tüm durumlarda bilinmesi gereken hakikat ise sebeplerin gerçek müessir olmadığını bilmektir. Tedavi ile gelen şifa, darbe ile hissedilen acı, Allah Teâlâ'nın yaratmasıylaadır. Diğer bir ifade ile hem sebebi hem de sonucu yaratan Allah Teâlâ'dır. İlahi irade, hiçbir sebep yok iken sonucu veya bütün sebepler olduğu halde neticeyi yine yaratmayabilir ki bunlara mucize denir.⁴²⁶ Ayrıca İlahî izzet ve azametinin, sebeplerin bir perde olmasını, tevhid ve celalin ise sebeplerin

⁴²⁴ Hüseyin Avni Arapkirli, "İlim, İlmin Tarif ve Adem-i Tarifindeki Mezâhib", *Meşihat-ı Celile-i İslamiye* 50 (ts.), 1581-1582.

⁴²⁵ Hüseyin Avni Arapkirli, "Hüsn-ü Basar Yahud Kuvve-i Bâsıra" (*Meşihat-ı Celile-i İslamiye*, 1338), 1718-1719.

⁴²⁶ Manastırlı İsmail Hakkı, *Mevâidü'l-İn'âm fi Berâhîni'l-İslam* (Dersaadet: Maarif Nezaret Celilesi, 1314), 93-95.

sonuç üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmamasını gerektirdiği ilkesiyle de cevap verildiği görülmektedir.⁴²⁷

Son dönem Osmanlı kelamcılarında, mucize ve tabii nedensellik tartışmasına bakıldığında akıl, modern bilim, gözlem, âdetullah, ilahî irade ve kudret bağlamında değerlendirilerek iddialara cevap verdikleri görülür. Tabii nedensellikte zorunluluk iddiasını ortaya koyan kimselerin, zorunluluğun nereden kaynaklandığını gösterir aklı ve gözleme dayalı yeterli delillerle ispat edemedikleri ifade edilebilir. Ayrıca zorunluluk iddiasının zıddına fikir beyan eden bilim adamlarının olması da dönem kelamcılarını desteklediği görülmektedir.

2.3.3.4. Mucizelerin Tabiat Kanunlarıyla İlişisine Yönelik Tartışmalar

Tartışılan konularından biri de mucize-tabiat kanunları ilişkisidir. Bu konuya yönelik iddialar şöyle özetlenebilir. Mucize, tabiatın değişmez olan tertip ve düzenini değiştirmek ve ıslah etmek anlamına gelir.⁴²⁸ Mucizeler, tabiat kanunlarına zıttır. Bu bağlamda mucize, tabiat kanunlarını koyan Allah'ın, bu kanunlarını bozması anlamına gelir. Bu durum ise ya tabiat kanunlarının hatalı olduğunu veya Allah'ın hikmetine uygun düşmediğini gösterir. Bir mucize göstermek için etkili sebeplerin yapabileceği eserlerin zıddına eserler ortaya koyacak yeni müessirlerin olması gerekir. Hâlbuki Allah'ın böyle müessirler ortaya koyacak iktidarı bazı kimselere vermesi makul değildir. Çünkü bu durum Allah'ın mucizelerle kanunlarını bozmaya mecbur kalması anlamına gelir. Ayrıca Cenabı Hak, Kur'ân-ı Kerim'de sünnet-i ilahiye olan kanunlarını hiçbir kimse için değiştirmeyeceğini ifade etmiştir.⁴²⁹ Tabiat kanunları ve ilahî tasarrufun bir olduğu kabul edilmesi halinde ilahî sünnette asla bir değişikliğin olmayacağını ifade eden ayetten hareketle tabiat kanunlarının değişmezliği ilkesi örtüşür.⁴³⁰

Ferid Kam da bir kısım Batılı düşünürlerin, Cenabı Hak'ın niçin mucize yaratacağını sorguladıklarını ifade eder. Onlara göre bu soruya verilecek cevap, akıl sahibi varlıklar üzerinde bir kısım amaçlarını etkili kılmak için şeklinde olması durumunda bu cevap, Cenabı Hak, "*ilahî irade ve kanunlarımla maksadıma dair bir şey yapamadım. Ezelî irade ve değişmez tabiat kanunlarıyla yapamadığım bir şeyi yapmak için tabiat kanunlarını değiştireceğim*" anlamına gelmez mi? Böyle bir düşünce ilahî kudreti göstermek yerine acizliğini ilan etmek ve Cenabı

⁴²⁷ Bediüzzaman Said Kürdi, *Lemaat Çekirdekler Çiçekleri* (İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1337), 4.

⁴²⁸ Deraper, *İslam ve Ulûm*, 10.

⁴²⁹ Kılıçzade, "Hâtemü'l-Enbiya ve Celal Nuri Bey 2", 4.

⁴³⁰ Deraper, *İslam ve Ulûm*, 12.

Hak hakkında imkânsız olan şeyleri kabul etmek anlamına gelir. Bu bağlamda mucizelerin varlığına inanmak, ilahî hukuku çiğnemek ve o hukuka bir saygısızlıktır.⁴³¹

Dönem kelimasında mucizelerin tabiat kanunlarına muhalif⁴³² olduğu kabul edilir. Ferid Kam'a göre mucizeler, bilinen tabiat kanunlarına zıttır. Diğer bir ifade ile mucizeler, tabiat kanunları içinde birer istisnadır. Mucizeler, ilahî rahmet tarafından peygamberleri desteklemek için verilmiş harikulade birer hadisedir. Ona göre, ilahî kudreti hakkıyla idrak edenler, peygamberlerin Allah katındaki değerini bilenler ve bu konudaki naklin kesin ve sahih olduğunu düşünen kimseler, mucizeleri inkâr etmezler. Kam, ilahî kudretin sınırlı olduğunu ve bütün insanların mucize gösterebileceğini kabul eden kimselerin, mucizeler hakkında şüpheye düşmesinin doğal olduğunu belirtir.⁴³³

Dönem kelimacılarının halk açısından mucizelerin gerekli olduğu vurgusu dikkat çekicidir. İzmirli'ye göre halk, akıl yürütmekten kısmen mahrum olduğundan ve beş duyu yoluyla idrak ettiğinden dolayı tabiat kanunlarının değiştirilemez düşüncesine sahiptir. Bundan dolayı peygamberler mucize göstermiştir. Peygamberlerden bu mucizelerin görülmesi ise tevâtürle sabittir. Ayrıca İslam âlimleri mucizelerin mümkün olduğunu aklî delillerle ispat etmekle birlikte tabiat kanunlarını koyan âlemlerin rabbi, mucizelere mahsus ve bizim bilmediğimiz bir kısım kanunları da koyabilir. Hem çağdaş felsefe de tabiat kanunlarının zorunlu olmadığını kabul eder.⁴³⁴ Hatta bir kısım filozoflara göre bir düşüncedeki zorunluluk, insanın dışında değil içindedir. Diğer bir ifade ile dış dünyada değil idrakedir. Bugün tabiat kanunları olarak kabul edilen ilkelerin dayandığı temel esaslar sarsıntıya uğramıştır.⁴³⁵

Mucizelerin, Allah-peygamber-insan ilişkisi bağlamında değerlendirilmesi gerektiği ve bu konuda ölçünün, tabii ve sıradan ölçülerden farklı olmasının vurgulandığı görülür. Zira insan, ilahî kudreti hakikatine uygun ve mahiyetine münasip bir şekilde tefekkür etmelidir. Aksi takdirde düşünmüş olduğu ilahî kudret, kendi kudretinden daha büyük fakat sınırlandırılmış bir kudret olacaktır. İlahî kudretin, mahiyetleri değiştirmeye ve mucizeler yaratmaya kifayet etmesine iman etmiş bir insanın, mucizeyi inkâr etmesi söz konusu olmamalıdır. Mucizeyi inkâr eden kimselerin en büyük hatası, peygamberlerin insan olmalarından hareket ederek kendileriyle kıyas etmeleri olmuştur. İndirgemeci bir düşünceyle mucizenin imkânına yönelik

⁴³¹ Kam, "Mucizâta Dair", 1464.

⁴³² Giridi, *Nakdü'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 30; Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam Dersleri*, 184-185; Kamil, *Cevâhiru'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 25; İsmail Fennî, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928), 114-115.

⁴³³ Kam, "Mucizâta Dair", 1459.

⁴³⁴ İzmirli, *el-Cevabü's-Sedîd fî Beyân-ı Dini't-Tevhid*, 37.

⁴³⁵ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlmî Kelam* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340), 2/64.

her şeyin mucize olduğuna dair hayattan gösterilen nesne, olay ve istisnalar ulûhiyet ve nübüvvet hakkında inançların tam ve kesin olmamasından kaynaklanır. Bu yaklaşım bir kısım zihinleri düşünmeye ve inancı desteklemeye sevk edebilir. Müslümanlar ise hem Kur’ân’da nas itibarıyla hem de güvenilir ve doğru nakli delillerden dolayı mucizelerin varlığını kabul eder. Aksi bir durum mucizelerin inkârını barındırır.⁴³⁶

Kam’a göre mucizeleri inkâr etmenin bir sebebi de semavî dinlere karşı kin ve nefretle yaklaşımlardır. Diğer bir ifade ile insanların dine olan inancını sarsmak ve bozmak için yapılan bir itirazdır.⁴³⁷ Ayrıca mucizeyi inkâr edenler, peygamberleri sıradan insanlardan ayırmayıp onlarla bir tutma hatasına düşmüşlerdir. Zira Allah katında peygamberlerin yüce bir mertebeye sahip olduğunu bilen Müslümanlar Peygamberlere olan ilahî ikramları tereddütsüz tasdik ederler. Aslında onların bu yüce mertebeleri ilahi ikramları çekmektedir. Bunun aksini iddia edenler ise Cenabı Hak ve peygamberler hakkında doğru bilgiye sahip değillerdir. Meselenin özü hidayet ve dalalet meselesidir ki o da Allah’tandır. İzmirli’nin düşüncesinde tabiat kanunlarına ve ilahî sünnete muhalefet eden meselelerin kat’î bir nass olması durumunda mucize olarak kabul edileceği ifade edilir. Zira tabiat kanunları mümkündür. Ancak bu durum kesin ve doğru bir nassın bulunması halinde kabul edilir. Kat’î bir nassın olmadığı durumda reddedilir.⁴³⁸

İzmirli’ye göre tabiat kanunları, iki mevcut veya iki vakanın gösterdiği değişmez bir nispettir.⁴³⁹ Diğer bir ifade ile tabiat kanunları, itibarî ve makul olup ilahî âdetten ibarettir. Tabiat, insanların davranışlarını düzenleyen veya sorumluluklarını gösteren kanunlar mecmuası veya bir devletin işleyişini düzenleyen kanunlar gibidir. Tabiat, varlıkların fiilleri arasındaki düzeni koyan ilahî bir şeriattır.⁴⁴⁰ İzmirli’ye göre buğday ekinde biter, koyun koyunu, at atı doğurur, su yüz derecede kaynar. Kimse cisimler sıcakta donar diye iddiada bulunmaz. Allah’ın sünnetinde bir değişiklik olmayacağı nakli delillerle de sabittir. Ayrıca tabiat kanunlarının mümkün olup zorunlu olmadığını da kabul etmelidir. Çünkü tabiat kanunlarını ifade eden yargı terkîbi olup zatî değildir. Mesela buğday tanesinin zatında, buğday tanesinden çıkacak sümbülü ve sümbülden çıkacak tanelerin olacağını kabul ettirecek bir zorunluluk yoktur. Barut tahlil edildiğinde onda bir infilak bulunacağı iddia edilebilir mi? Yerkürenin zatî olarak teşekkülü bilinir mi? Yerkürenin güneş etrafında dönmesi zatından

⁴³⁶ Kam, “Mucizâta Dair”, 1459-1461.

⁴³⁷ Kam, “Mucizâta Dair”, 1464-1466.

⁴³⁸ İzmirli İsmail Hakkı, “Muallim Ata Efendinin İkinci Sualine Cevap” (Sebilürreşad, 1332), 378.

⁴³⁹ İzmirli İsmail Hakkı, *Muhtasar Felsefe-i Ülä* (İstanbul: Hukuk Matbaası, 1329), 129.

⁴⁴⁰ Said Nursî, *İşârâtü'l-İ'câz fî Mezânni'l-İcâz* (Isparta: Hayrat Neşriyat, 2019), 139.

anlaşılabilir mi? Öyle ise tabiat kanunlarının şu bulunduğu halden başka şekilde olması mümkündür. Demek tabiat kanunları mutlak anlamda zorunlu değil mümkündür.⁴⁴¹

Allah Teâlâ'nın gerçek fail olduğu ve iradesine uygun bir şekilde tabiata müdahale edebileceği vurgusunun farklı temsillerle ortaya konduğu görülür. Bu bağlamda tabiat bir matbaadır, matbaacı değildir. Bir nakıştır, nakkaş değildir. Kabil olup fâil değildir. Mistardır, masdar değildir. Nizamdır, nazzam değildir. Kanundur, kanun koyucu veya kudret değildir.⁴⁴² Tabiatın hariçte bir mevcut kabul edilmesi durumu bir fırka askerinin talim esnasında yaptıkları düzenli hareketlerini gören bir vahşi kimsenin o nizamı sağlayan görünmez bir ip olduğunu tasavvur etmesine benzetilir. Buradan hareketle tabiatın gerçek bir müessir olduğu zannına kapılmak, akıl ve vicdanın yüzeysel düşünceye sahip olmasından ve tabiatın sürekliliğini görmekten kaynaklanır.⁴⁴³

Mucize-tabiat kanunları ilişkisinde kelamcılarının bütüncül bir yaklaşım sergilediği ve tabiat kanunları hakkındaki düşünceleri etraflıca tetkik ettikleri görülür. Tabiat kanunlarının itibari olduğu, hariçte mevcut bir varlığı bulunmadığı, mucizelerin kati bir nass bulunması halinde kabul edilmesi gerektiği, akli ve nakli delillerle ispat edilir. Muhalif düşünceye sahip felsefeci ve bilim adamlarının iddialarına rağmen ve tabiat kanunlarının zorunluluğundan hareketle mucizeleri reddeden felsefecilere karşı dönem kelamcılarının ilahi irade ve kudret merkezli yaklaşım sergiledikleri görülür.

2.3.3.5. Mucizelerin Teviline Yönelik Tartışmalar

Bu dönemde materyalistlerin de mucizelere yönelik eleştirileri olduğu görülmektedir. Onlara göre ilahî müdahale ile tabiat kanunlarının değiştirilmesi akıl, mantık ve bilime uygun değildir.⁴⁴⁴ Bütün varlıkların içinde çırpındıkları ahenk ve düzenin, zaman zaman harici bir iradenin isteğine göre bozulması mümkün müdür? Başka şekillere girme ihtimali var mıdır? Mümkün görülmesi durumunda her evrende müthiş uçurumların oluşması ve her şeyin karışıklık içine düşmesi gerekir. Materyalistlere göre mucizeler, henüz keşfedilmemiş tabiat kanunlarından dolayı bazı ilkel kavimlerin inançlarından ibarettir. Bilimin ilerlemesi ile bu tür harikulade zannedilen olayların tabiatın bazı kuvvetleri tarafından yapıldığı anlaşılmıştır.

⁴⁴¹ İzmirli İsmail Hakkı, *Muhtasar Felsefe-i Ülä*, 129-130.

⁴⁴² Said Nursî, *Mesnevi-i Nuriye* (Isparta: Hayrat Neşriyat, 2016), 370.

⁴⁴³ Nursî, *İşârâtü'l-İ'câz fî Mezânni'l-Îcâz*, 141.

⁴⁴⁴ Louis Büchner, *Madde ve Kuvvet*, çev. Baha Tevfik Ahmed Nebil (İstanbul: Dersaadet Kütüphanesi, 1334), 29.

Bundan dolayı hiçbir mucize yoktur. Olmuş, olan veya olacak olan bütün harikuladelikler, madde ve kuvvetin kanunları altında olmaktadır.⁴⁴⁵

Modern zamanın bilim adamlarının yaptığı buluşlar şaşırtıcı birer harika olarak mucizedir. Peygamberlerin gösterdikleri iddia edilen mucizeler, bilim adamlarının buluşları yanında ancak bozuk muhayyilenin karışık birer hadisesidir. Bu hadiseler dahi tabiat kanunları içinde meydana gelirler. Diğer bir ifade ile mucizeler ancak hadiselerin sebeplerini bilmemekten kaynaklanmaktadır. Mucizeler kabul edilecekse tabiat kanunları altında meydana gelen olaylar olarak kabul edilmelidir.⁴⁴⁶

Bu dönem kelmacılarının materyalistlerin mucizelere yönelik iddialarını etraflıca ele aldıkları görülür. İsmail Fennî'ye göre materyalistler, mucizelerin büyük çoğunluğunu reddederler. Kabul ettikleri bir kısım mucizelerin de tabiat kanunlarında var olan bazı sebeplerle gerçekleştiğini ileri sürerler. Bu sebeplerin yalnız peygamberler tarafından bilindiğini iddia ederler. Bu sebepler bilim tarafından henüz keşfedilmemiş olmasından dolayı gerçekte harikulade olmamasına rağmen halk arasında mucize olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda materyalistlere göre mucizeler peygamberliğe delil olmazlar. Fennî'ye göre materyalistler, buradan hareketle inananların zihinlerini karıştırmak amacıyla itiraf ettikleri bir kısım mucizeleri de tevil etmeyi tercih etmişlerdir.⁴⁴⁷ Mesela, Hz. Musa'nın Tur Dağındaki ateş mucizesini volkan ve fosfor ve yed-i beyza mucizesini elindeki alaca hastalığı olarak, asasının yılanı dönüşmesi mucizesini sihir ve denizin yarılma mucizesini de med ve cezirden kaynaklandığı şeklinde tevil etmişlerdir. Harputî'ye göre bu tür iddiaların kuruntudan ileri geldiği ve mucizelerin açık gerçekliğini örtmek amacıyla ileri sürülmüştür.⁴⁴⁸ Fennî'ye göre bütün mucizelere böyle tevilleri tatbik etmek mümkün değildir. Mesela Hz. İbrahim'in ölülerin nasıl diriltileceğini görmek istemesi üzerine dört farklı kuşun parçalarının birbirine karıştırılıp dört farklı dağa bırakılması ve ardından onları çağırmalarıyla her birinin kendisine gelmesi mucizesi hangi teville açıklanabilir? Hz. Musa'nın asasıyla vurması üzerine taştan on iki pınarın fışkırması nasıl tevil edilebilir? Mesela Üzeyr b. Şerhiya isminde bir kimsenin ölümünden yüz sene sonra onun diriltileme mucizesinin tevili ne olabilir? Hz. Nuh'un ümmeti içinde dokuz yüz elli sene yaşaması, Ashab-ı Kehf'in nice asırlar mağarada uyuması hangi teville izah edilebilir? Bu ve benzeri mucizelere uygun ve makul birer tevil bulmak mümkün değildir. Bu mucizeleri

⁴⁴⁵ Büchner, *Madde ve Kuvvet*, 147-153.

⁴⁴⁶ Büchner, *Madde ve Kuvvet*, 156-157.

⁴⁴⁷ İsmail Fennî, *Maddiyun Mezhebinin İzmihlali* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928), 342.

⁴⁴⁸ (Abdullatif Harputî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam* (Dersaadet: Necm-i İstikbal Matbaası, 1330), 276.

tevil etmek mümkün olsa dahi mucizelere yönelik Kur'ân ayetlerini tevil etmeyi gerektirecek bir sebep bulunmamaktadır.⁴⁴⁹

Harputi'nin düşüncesinde her peygamberin mucizesi, kendi kavim ve milleti arasında meşhur olan ilim, sanat ve işlerin cinsinden olması mucizede peygambere malum ve halka meçhul olan sebepler iddiasını geçersiz hale getirir. Mucizeye şahit olan kavim veya milletler kendi ilim, sanat ve işleri cinsinden olan mucizenin bir benzerini getirememesi mucizenin insan gücünü aşan boyutunu ve ilahî bir fiil olduğunu gösterir. Mesela Firavunun sihirbazlarının Hz. Musa'nın asa mucizesinin harikuladeliğini kabul edip iman etmeleri, Firavunun onları öldürme tehdidine önem vermeyip imanlarında sebat etmeleri onların yanında bu mucizenin ne kadar büyük olduğunu gösterir. Ayrıca Mısırlıların bugünkü eserlerine bakıldığında dönemin en ileri ve bilimde gelişmiş bir milleti olduğu halde med ve ceziri bilmediklerini ifade etmek, hiçbir aklın kabul edemeyeceği bir ihtimaldir.⁴⁵⁰

Bir şeyin imkân dâhilinde olmasına mucize değil hüner denmesi gerektiğinin vurgulandığı görülür. Evet, herkes kabiliyeti ölçüsünde bu hüneri taklit edebilir. Lakin ayın yarılması, ağacın yürümesi ve mirac gibi mucizelerin ilahi kudretle olduğunun anlaşılması için bilim sahasının haricinde olması gerekir.⁴⁵¹

Bilim adamlarının mucize konusunda yorum yapmalarının, yetki alanlarının dışına çıkmakla tenkite tabi tutulduğu görülür. Çünkü onlar aklî ve tabii ilimlerle meşgul olan kimselerdir. Bundan dolayı onların bu alanın dışında konuşmaya yetkileri yoktur.⁴⁵² Dönem kelimasında mucizelerin tevil edilmesinin kaynağı olarak Batılı filozofların, Hristiyan ruhanî liderlerinin insanların kaderine müdahale ettiği ve bunun için de harika göstererek (mucize) yıldızların hareketine karışabildikleri inançlarından kaynaklandığı ifade edilir.⁴⁵³

Mucizelerin tevil edilmesi tartışmalarına bakıldığında materyalistlerin itiraf ettikleri bazı mucizeleri tabiat kanunlarıyla sınırlaması ve bu kanunların içinde kalacak şekilde tevilleri birçok batıl sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. İlahî kudreti aciz, ilahî iradeyi mahkûm, milletleri cahil, peygamberleri samimiyetsiz gösterme bunlardan yalnız bir kaçıdır. Zira âlemi bütün varlıklarıyla yaratan ilahî kudretin mümkün olan her şeyi yaratmaya kadir olduğunu açıkça ifade etmek gerekir. Âleme ilahî irade ve meşîetin taalluku olan kanunları koyan bir yaratıcının tabiat kanunlarına mecbur olma iddiası pek insaflı görünmemektedir. Mucizelerin yalnız

⁴⁴⁹ İsmail Fennî, *Maddiyun Mezhebinin İzmihlali*, 343.

⁴⁵⁰ Harpûti, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 279.

⁴⁵¹ Ahmed Midhat, *Beşâir Sıdk-ı Muhammediye* (Dersaadet: Kırk Anbar Matbaası, 1312), 161.

⁴⁵² Midhat, *Beşâir Sıdk-ı Muhammediye*, 162.

⁴⁵³ J.P. Deraper, *İslam ve Ulûm*, çev. Ahmed Midhat (İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1318), 73.

peygamberler tarafından bilinen bir kısım gizli sebeplerle olduğu iddiasının tarihi verilerle örtüşmediğini söylemek mübalağa olarak karşılanmamalıdır.

Ayrıca mucizeler için yapılan tevellere yönelik ciddi soruların gündeme geleceği dikkatlerden kaçmamalıdır. Mesela med ve cezir, denizden peygamberle birlikte ümmetinin geçeceği kadar suyun çekilmesini sağlar mı? Alaca hastalığının bir harika olarak görülmesi ve kabul edilmesi mümkün müdür? Sihirde, i'câzın bulunduğunu kabul etmek makul müdür?

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HZ. MUHAMMED'İN (S.A.V.) NÜBÜVVETİ

3.1. Nübüvvetine Yönelik Tartışmalar

Hiz. Peygamber merkezli mutlak nübüvvete yönelik tartışmalar dikkat çekmektedir. Bilhassa Hiz. Peygamber'le ilgili olan her konuya yönelik iddiaların ortaya atıldığını söylemek mümkündür. Bu iddiaların bir kısmının kaynağı, yeni bir disiplin haline gelen psikoloji biliminin verilerinden hareket edilmesidir. Özellikle Hiz. Peygamber'in hayatı ve hayatına temas eden her şey araştırma konusu yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Hiz. Peygamber'in nübüvvetinden hareketle nübüvvet ile ilgili konular gündeme taşınıp tartışmaya açılmıştır. Tezin bu bölümü, Hiz. Peygamber'in tartışmalara konu olan bütün yönlerine yönelik ortaya atılan iddialarının tamamını değerlendirmeye imkân tanımamaktadır. Bundan dolayı çok önemli gördüğümüz temel iddialar ele alınarak değerlendirilecektir.

3.1.1. Hiz. Peygamber'in Aşkın Kaynağına Yönelik Tartışmalar

Hiz. Peygamber'in aşkın bir kaynağının olmadığı iddiasının ileri sürüldüğü görülmüştür. Bu iddiaları şöyle özetlemek mümkündür. Hiz. Peygamber'in bütün ifadeleri harika bir akıl ve mantık örgüsünün eseridir. Hiz. Peygamber, ruhuna yansıyan ilahî kelamı kendi diliyle ifade etmiştir.⁴⁵⁴ O, diğer insanlara göre tabiat kanunlarına daha çok hâkimdir. Bu bağlamda Hiz. Peygamber bir dâhi ve peygamberliği de bu dehasının bir meyvesidir.⁴⁵⁵ Hiz. Peygamber'in peygamber ve hâtemü'l-enbiya olmasının sebebi ise akıl seviyesine ve gayretine kimsenin yetişememesi ve hiç kimsenin onun gibi tabii ve ruhî kuvvetlere sahip olmaması anlamına gelmektedir. Hiz. Peygamber, kendisinden sonraki zamanda bir peygambere muhtaç olmayacağını bildiği için peygamberlik kapısını kapatmıştır.⁴⁵⁶

Hiz. Peygamber, ruh ve karakterini kendisi terbiye etmiştir. Fen ve sanatı da eşyanın mahiyetinden bizzat kendisi öğrenmiştir. Onun hocası tabiat ve tabiatın harikalıklarıdır.⁴⁵⁷ Hiz. Peygamber'in aşkın bir kaynağının olmadığına yönelik iddialardan biri de onun sara hastası olduğu veya isteri rahatsızlığına yakalandığıdır. Buradan hareketle onun peygamberliğinin kendi psikolojisinden kaynaklandığı iddia edilmiştir. Bu iddiayı temellendirmek adına Hiz. Peygamber'in Yahudilerle, Hristiyanlarla ve Haniflerle dini konuları tartıştığı, kendisini

⁴⁵⁴ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 32.

⁴⁵⁵ Hülya Çilek, *Kılıçzâde Hakkı'ya Göre Peygamberlik*, 3.

⁴⁵⁶ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 38-39.

⁴⁵⁷ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 141.

Haniflerin düşüncesine yakın bulunduğu, böyle düşünenlerin çok olduğu varsayımından hareket edildiği görülmüştür.⁴⁵⁸ Onun ortaya koyduğu vahiy, Hz. Peygamber'in ruh ve kanaatlerinin tasfiyesinin bir eseridir.⁴⁵⁹ Peygamberler, göklerdeki vahyi indirtebilir bir güçtedir.⁴⁶⁰ Hz. Peygamber'in dini düşünceler içinde itikadını insanlara anlatmak istediği, riyazet ve hayal gücünün onu dinç tuttuğu, düşünce ve hayal gücü vasıtasıyla göklerden vahiy geldiğini hayal etmesi ve kendisinin dahi bu konuda mutmain olmadığı diğer varsayımlardan bazılarıdır.⁴⁶¹

Bir başka iddia da Hz. Peygamber'in getirdiği dinin Hanifliğin devamı olduğu ön yargısıdır. Bu iddiaya göre Hz. Ömer'in vahye olan müdahalesi düşünüldüğünde vahyin ilahi olup olmadığı şüphe uyandırmaktadır.⁴⁶² Hz. Peygamber, Hz. Âdem'den süre gelen tevhid dininin bir ıslah edicisidir.⁴⁶³ Hz. Peygamber'in getirdiği din Haniflik ve Zerdüştlüğün etkisiyle yayılmış, Yahudilik ve Hristiyanlıktan alınan bazı benzetmelerle meydana gelen bir din olarak ifade edilmiştir.⁴⁶⁴ Hz. Peygamber, geçmiş tarihi hadiseleri toplamakla insanlığın büyüklüğünü ortaya koymuştur.⁴⁶⁵ Hz. Peygamber'in, hayatının sonlarında kendi peygamberliğine inanıp inanmadığı hakkında kesin bir şeyin söylenememesi, peygamber olduğuna inandığını veya inanmadığını gösteren delillerin birbirine yakın olması varsayımı da aşkın bir kaynağa sahip olmamayı göstermektedir.⁴⁶⁶

Bütün bu iddiaların kelamcılar tarafından etraflıca ele alınarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu bağlamda öncelikle Hz. Peygamber'in hayat tarihçesinin tahkikat sonucunda en doğru bir tarih olduğu vurgusu yapıldığı görülmektedir.⁴⁶⁷ Manastırlı, onun Yahudilerle, Hristiyanlarla, Haniflerle ve özellikle Zeyd b. Amr ile dini meselelere yönelik sohbetler ettiği ve buradan hareketle İslamiyet'in Haniflik, Yahudilik veya Hristiyanlıktan alınan bazı benzetmelerden ibaret olduğu iddiasının yalan olduğu ifade etmiştir. Ona göre Hz. Peygamber nübüvvetinden önce hiçbir fert ile dini sohbetler etmemiştir. Hz. Peygamber'in ve Haniflerden olan Zeyd b. Amr ve ibn Nufeyl ile aralarında Kâbe'de, yalnız bir sefer sıradan bir konuşma geçmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in ümmîliği kesin olduğu halde onlarla, cahiliye döneminde,

⁴⁵⁸ Dozy, *Tarih-i İslamiyet*, 36.

⁴⁵⁹ Hülya Çilek, *Kılıçzâde Hakkı'ya Göre Peygamberlik*, 54.

⁴⁶⁰ Kılıçoğlu hakkı, *Ulu Peygamberlere Dair* (Kocaeli Vilayet Matbaası, 1926), 6.

⁴⁶¹ Dozy, *Tarih-i İslamiyet*, 47.

⁴⁶² Dozy, *Tarih-i İslamiyet*, 61.

⁴⁶³ Kılıçzâde Hakkı, "Müslümanlık ve Hristiyanlık", 1480-1482.

⁴⁶⁴ Dozy, *Tarih-i İslamiyet*, 176.

⁴⁶⁵ Kılıçzade, *Son Cevap*, 1331, 15.

⁴⁶⁶ Dozy, *Tarih-i İslamiyet*, 40.

⁴⁶⁷ Midhat, *Beşâir Sıdk-ı Muhammediye*, 113.

semavi kitaplar veya dönemin bilimi hakkında konuşmasını gerektirecek hiçbir sebep ortada yoktur.⁴⁶⁸

Manastırlı'ya göre aşkın kaynağının tespiti adına sara veya isteri hastalığının Hz. Peygamber'e nispet edilmesi bilerek yapılmış bir ihanettir. Zira ona göre bu isnat sahiplerinin amaçları İslamiyet'i hedef almaktır. Bu bağlamda İslamiyet'in dayandığı temel esas olan risalet hakkında şüphelerin ortaya atılmasına ihtiyaç vardır. Diğer bir ifade ile İslamiyet'in, bu hastalıkların nispet edildiği bir kimseden ortaya çıktığı zannını uyandırmaktır. Ayrıca Manastırlı, tıp disiplininden yararlanarak yapılan bu isnatlara karşı kelamcılarının yetersiz kaldığı düşüncesini de eleştirmiştir.⁴⁶⁹

Manastırlı'ya göre bir kimsenin eserlerinden yola çıkarak onun dirayet ve marifeti, cehalet ve ahmaklığı anlaşılabilir. Bu çerçevede bir kimsenin akıl hastalığı da davranış, tutum ve eserlerinden bilinir. Bu durumda bir kimse hakkında ya bizzat muayene etmek veya tevatür yoluyla nakledilen eserlerinden hareketle kesin hüküm verilmelidir. Kesin olmayan nakillerden hareketle verilecek hüküm ise değersiz, sabit ve kesin nakillere zıt olarak verilen hüküm ise düşmanlık ve inattan kaynaklanır. Manastırlı'nın iftira sahiplerine yönelik iki sorusu önem arz etmektedir. Bu hastalık teşhisi, bin üç yüz sene önce yaşayarak bizzat mı konulmuş? Yoksa sabit ve kesin nakillerden hareketle mi tespit edilmiştir? Bizzat muayene etmek mümkün olmadığına göre nakillerden hareket edilmiş olmalıdır. Tarihi veriler ise Hz. Peygamber'in asabî, sara veya zihinsel bir rahatsızlığına değil bilakis dirayet, son derece sağlam bir düşünce ve akıl sahibi olduğuna şahadet etmektedir.⁴⁷⁰

Manastırlı, Hz. Peygamber'in söz, davranış ve eserlerinin tam bir intizamla, akl-ı selim ve soğukkanlılıkla gerçekleştirdiğini, getirdiği İslamiyet'in hükümlerine bakıldığında ise insanüstü yani ilahî kaynaklı din olduğunu belirtir. Ona göre Hz. Peygamber'in vahiy geldiğinde gösterdiği yüksek hallerin ise bu hastalıklarla herhangi bir ilgisi yoktur. Zira vahiy ile ortaya konan hakikatlerin, iddia edilen hastalıklardan doğan eserlerden çok farklı olduğu bilenen gerçeklerdir.⁴⁷¹

⁴⁶⁸ Manastırlı İsmail Hakkı, "Tarih-i İslamiyet Nam Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 29", *Sırat-ı Müstakim* 5/108 (1326), 58.

⁴⁶⁹ Manastırlı, "Tarih-i İslamiyet Nam Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye", 1326, 113.

⁴⁷⁰ Manastırlı, "Tarih-i İslamiyet Nam Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye", 1326, 114.

⁴⁷¹ Manastırlı, "Tarih-i İslamiyet Nam Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye", 1326, 115.

Son dönem Osmanlı kelimcileri, Hz. Peygamber'in aşkın kaynağının onun üstün aklı ve dehası olduğu iddiasını kabul etmezler. Manastırlı'ya göre Hz. Peygamber'in tek başına ve aklıyla, bütün peygamberler ve üstün zekâ sahiplerinin ortaya koyamadıkları din ve şeriatı meydana koyması mümkün değildir.⁴⁷² Harputî ise Hz. Peygamber'in nübüvvetini herkese ilan edip mucizeler ortaya koyarak⁴⁷³ gösterdiğini ifade eder. Manastırlı, onun peygamberlik iddiasının tevatür derecesinde olduğunu vurgular. Ayrıca Hz. Peygamber'in bütün ahvali tetkik edildiğinde düşmanlarının dahi harikulade olan bu durumu itiraf ettiği ve düşman olmalarına rağmen nübüvvetini iptal edecek bir kusur bulamadıklarını ifade eder.⁴⁷⁴

Hz. Peygamber'in gösterdiği mucizeler üzerinden aşkın bir kaynağa sahip olduğu vurgusunun öne çıktığı görülür. Hz. Peygamber'in geçmiş peygamberler gibi maddî/hissî ve manevî/aklî mucizeler gösterdiği ifade edilir. Hissî mucizelerin zâtî, canlılar üzerinde gösterdiği mucizeler (hayvâniye) ve cansızlarda gösterdiği mucizeler (cemâdiye) olmak üzere üç tür olduğu vurgulanır. Müşahede edilen ve Kur'ân ile sabit olan aklî mucizeler de Hz. Peygamber'in risaletinin aşkın bir kaynağa dayandığını göstermektedir.⁴⁷⁵

Hz. Peygamber'in aşkın kaynağının kendi şahsiyeti, üstün aklı, kimsenin yetişemediği azmi veya harikulade olan tabîî kuvvetlerinin olması halinde onun peygamberlik iddiasından önce bu düşünceleri hakkında küçük uygulamalar yapması ve zaman içinde davasını ortaya koyması beklenirdi. Ayrıca Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberlik ve peygamberlikle ilgili meselelerin kendi zihninde iyice yerleşmesi için insanlarla müzakere etmesi gerektiği de açıktır. Zira böyle bir durum peygamberlik iddia eden kimsenin akıl ve duygularını tamamen kaplar ve kendisinde bir telaş ve tedirginlik olduğunu herkes hisseder ve görürdü.⁴⁷⁶ Hâlbuki bu ve buna benzer durumların olduğuna dair tarihi bir bilgi elimizde bulunmamaktadır. Öyle ise vahiy ve nübüvvet kaynağı beşerî değil ilahîdir.

Arapkirli'nin düşüncesinde Hz. Peygamber'in kendi nübüvveti hakkında herhangi bir şüphe içinde olmadığı gibi tam mutmain bir kalbe sahip olduğu vurgulanır. Zira peygamberler başka varlıkların gösteremediği mucizeler gösterir. Onlar, kendilerinin peygamber olduklarını, kalplerinde Allah tarafından yaratılan zarurî bir ilim vasıtasıyla kesin bir inançla bilirler. Bundan dolayı ümmetlerini Cenabı Hakk'ın emirlerine davet ederler.⁴⁷⁷

⁴⁷² Manastırlı, "Tarih-i İslamiyet Nam Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye", 1326, 115.

⁴⁷³ Harputî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 287.

⁴⁷⁴ Manastırlı, *Telhîsu'l-Kelam Fî Berâhîn-i Akâidi'l-İslam*, 76-80.

⁴⁷⁵ Manastırlı, *Telhîsu'l-Kelam Fî Berâhîn-i Akâidi'l-İslam*, 296.

⁴⁷⁶ Manastırlı, *Külliyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/43-44.

⁴⁷⁷ Arapkirli, 1328, 121.

Hız. Peygamber'in aşkın bir kaynağa sahip olmadığına yönelik iddiaların birbirini desteklemediği görülür. Zira bu iddia sahiplerinin aşkın kaynağın tespitinde ortaya koydukları düşünceler birbirinden farklıdır. Bu iddiaların tarihi gerçeklikle temellendirilmemesi, tecrübe ve deneyime dayanmaması iddiaların realite ile örtüşmediğini göstermektedir. Ayrıca bu iddiaların materyalist bir yaklaşımla ve indirgemeci bir düşünce sergiledikleri söylenebilir. Son dönem Osmanlı kelamcılarının konuyu çok yönlü ele alarak değerlendirdikleri görülmektedir. Dönem kelamcılarının bu iddiaları taşıdığı amaç, tarihi gerçekliklerle örtüşmesi, ortaya konan eserler, gözlem ve güçlü sorularla irdeleyerek cevaplar vermesi dikkat çekmektedir.

3.1.2. Hz. Peygamber'in İsmetine Yönelik Tartışmalar

Ortaya atılan iddialardan biri de Hz. Peygamber'in ismetine yöneliktir. Bu iddiaların vahyin temeli kabul edilen Hz. Peygamber'in ismet sıfatını hedef alması, dönem kelamcılarının bu konu üzerinde durmalarını gerektirmiştir. Bu konudaki iddiaları şöyle özetlemek mümkündür. Hz. Peygamber nübüvvetten evvel dalalette olup putlara tapma merasimlerine katılmıştır.⁴⁷⁸ Hz. Peygamber'in Kâbe ve benzeri hakkında verdiği haberler masallardan ibarettir.⁴⁷⁹ Hz. Peygamber tarihi zamanların aydınlığı içinde yeni, sahte bir din icat etmiş, tarihi bir peygamberdir.⁴⁸⁰ Hz. Peygamber ilk zamanlardaki samimiyetini koruyamamış, ilerleyen süreçte hırs ve saltanata olan düşkünlüğünden galibiyet tutkusuna kapılmıştır.⁴⁸¹

Hız. Peygamber'in ismetine yönelik iddialara bakıldığında nübüvvetten evvel putlara tapmak gibi şirke girdiği, verdiği haberlerin gerçeği yansıtmadığı, sahte bir din ortaya koyduğu, yanlış olan beşerî zaafllara kapıldığının ifade edildiği görülmektedir.

Dönem kelamcılarının bu ve benzeri iddialar karşısında öncelikle peygamberlerin sahip olduğu ayırıcı sıfatları ve bilhassa ismet sıfatı üzerinde durdukları görülür. Arapkirli'ye göre ismet, peygamberliğin gerekli sıfatlarından biridir. Ona göre ismet, peygamberlerin küfür ve günahlardan masum olması demektir. Terim olarak ismet, peygamberlerin hayır ve şerre irade ve kudreti bulunmakla birlikte onları hayırlara sevk ve şerlerden meneden ilahî lütfâ denir. İsmet melekler gibi günaha kabiliyetsiz olma durumu olarak düşünülmemelidir. Çünkü bu durumda günahları terk etmelerinden dolayı onlara herhangi bir sevap verilmezdi. İmam Matüridi'ye göre ismet, peygamberlerden mihnet ve ibtilayı (sorumluluğu) kaldırmaz.⁴⁸²

⁴⁷⁸ Dozy, *Tarih-i İslamiyet*, 166.

⁴⁷⁹ Leone Caetani, *İslam Tarihi*, çev. Hüseyin Cahit (İstanbul: Tanin Matbaası, 1924), 219.

⁴⁸⁰ Caetani, *İslam Tarihi*, 282.

⁴⁸¹ Bahar Laçın, *Caetani'nin Annali dell 'İslam Adlı Kitabı Çerçevesinde Hz. Peygamber ve Hadis Hakkındaki Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 143.

⁴⁸² Ebu Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 1/252.

Arapkirli, ismet sıfatının itaate tahsis edilen kudret manasına olduğunu da nakletmektedir. Diğer bir ifade ile onlarda günaha götürecektir bir kudretin yaratılmamasıdır. Peygamberler nübüvvetten önce ve sonra küfürden ve bilerek büyük günah işlemekten masumdurlar. Toplumun nefretini çekecek küçük günahlardan da masumdurlar. Bunların dışındaki küçük günahları sehven işlemeleri ise caizdir.⁴⁸³

Hz. Peygamber'in ismetine yönelik iddiaların kaynağının sorgulanması ve amacının neler olduğunu vurgulanması dikkat çekicidir. Şeyhülislam Musa Kâzım'a (ö.1920) göre Tevrat'ta peygamberlerin ismetiyle bağdaşmayan açıklamalar, mülhitlerin yaptığı müdahalelerdir. Zira onlar ya kendi kötü ahlak ve amellerini meşrulaştırmak istemişler veya peygamberlerin ismetini lekelemek arzusunda bulunmuşlardır. Bu çerçevede onlar, peygamberlerin getirdiği emir ve yasakların evham ve hayallerden ibaret olduğunu göstermeye çalışmışlardır.⁴⁸⁴ Arapkirli ise halk arasında gezen Tevrat nüshalarında veya onların tercümelerinde peygamberlerin birçoğu hakkında batıl isnatlar bulunduğunu belirtir. Ona göre bu isnatların doğru kabul edilmesi durumunda peygamberliğin esasını inkâr eden bir kısım Batılı düşünürler ikna edilemez ve bu tür batıl eserler akla sunulamaz. Bundan dolayı bu düşünürler ve onların düşüncesini taşıyan ilâhiyyun, bu tür kitaplara bakarak Allah Teâlâ, peygamberlik ve vahiy hakkında olumsuz düşüncelere kapılmışlardır. Kur'an ise doğru haberleri verdiği için bu tür şüpheler onun hakkında geçerli değildir. Çünkü Kur'an, Allah Teâlâ'ya münasip, akli burhanlara uygun ve peygamberlerin ismeti gibi selim vicdanlara yakışır bilgiler sunmaktadır.⁴⁸⁵

Musa Kâzım'a göre sıradan insanların dahi cüret etmeyeceği büyük günahları, peygamberlere isnat etmek câiz değildir. Çünkü Cenabı Hak, peygamberlerin söz ve fiillerine uymayı insanlara farz kılmıştır. Bir peygamberin günah işlemesi durumunda ümmetin de ona uymak zorunda olmasından dolayı onlarda o günahları işlemelidir. Bu bağlamda günah işlemekten menedilen insanların, günah işlemesinin emredilmesi gibi çelişkili bir durumun ortaya çıkması gerekir ki bu durumda muhaldir. Ayrıca peygamberler, ümmetlerinin ibadet etmelerini ve günahlardan sakınmalarını emreder. Kendilerinin günah işlemesi durumunda insanların onlara uymaması gibi bir sorun ortaya çıkacaktır. Bu vaziyet ise peygamberlerin gönderilme hikmetine uygun değildir. Hem peygamberler, nübüvvet makamına layık akılların

⁴⁸³ Avni, 126-127.

⁴⁸⁴ Kazım, "Ulûm-u Beşeriyeye Dair Bir İki Söz", 1149.

⁴⁸⁵ Avni, 128.

bilemeyeceği manevi zevkler almaktadırlar. Onların bu yüksek lezzetleri terk edip insanlara yakışmayan günahlara girmesi düşünülemez.⁴⁸⁶

İzmirli'ye göre Hz. Peygamber'in çocukluk devresi, gençlik dönemi, bekârlık ve evlilik zamanı, kimseye nasip olmayan temiz bir hayat içinde geçmiştir. Çocukluk döneminden yetişkinlik dönemine kadar geçen hayatında, etrafındaki bütün insanlar puta taparken o, putlardan nefret etmiştir. Hıyanet ve yalandan o kadar uzak durmuştur ki⁴⁸⁷ düşmanları dahi onun doğru ve güvenilir olduğunu kabul etmiştir. Bundan dolayı kendisi en güvenilir insan anlamında “*el-emin*” lakabıyla anılmıştır.⁴⁸⁸ Harpûtî de Hz. Peygamber'in din ve kitaptan uzak bir toplumda büyüdüğü ve ümmîler içinden çıkan bir peygamber olmasına rağmen herkese karşı dürüst olduğunu belirtir. O, Hz. Peygamber'in inkâr ve gûnahtan korunmuş olup emanet ve doğrulukla bilindiğini ve onun bütün güzel ve yüksek ahlaka sahip bir peygamber olduğunu ifade eder.⁴⁸⁹

Aksekili ise dinin esasının vahiy ve dini tebliğ etmekle görevli olan peygamberin masumiyetinin de İslamiyet'in bir aslı olduğunu vurgular. Ona göre vahiy, dinin en büyük ve en önemli bir meselesidir. Çünkü vahiy hakkında oluşacak küçük bir şüphenin dini esasından sarsacak bir kabiliyete sahip olduğuna dikkat çeker. Ona göre Kur'ân'ı dikkatle okuyanlar, Kur'ân'ın vahyin taşıyıcısı olan peygamberin şanını yücelttiğini görür. Kur'ân, peygamberin fazilette, doğruluk ve güvenilirlikte ve salih amellerde örnek bir şahsiyet olduğunu ifade eder. Kur'ân, peygamberleri düşmanların her türlü iftiralarından tenzih etmiştir. Hz. Peygamber başta olmak üzere bütün peygamberler, dini tebliğ etme vazifesinde hatadan tamamıyla masum, söz ve davranışlarında Allah'ın emirlerinin dışına çıkmaktan korunmuşlardır. Bilhassa Hz. Peygamber bu konuda bütün peygamberlerden üstün bir mevkiye bulunmaktadır. Akseki'ye göre düşünceye dayalı bir tenkit yerine, vahye gölge düşürmek amacıyla İsrâiliyat'a olan sevgi kaynaklı iddialar ortaya atılması bir hastalıktır.⁴⁹⁰

Manastırlı'ya göre Hz. Peygamber'in nübüvvetten önceki ve sonraki hayatı tamamen kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlara göre Hz. Peygamber'in güzel ve yüksek ahlakı, söz ve davranışları ancak peygamberlerde bulunmaktadır. Onun bu yüksek ve güzel ahlakının harika olduğunu düşmanları da itiraf ve tasdik etmişlerdir. Kendisine karşı şiddetli düşmanlık göstermelerine rağmen onun doğru ve güvenilir bir kimse olduğu söylemişlerdir. Hz.

⁴⁸⁶ Kazım, “Ulûm-u Beşeriyeye Dair Bir İki Söz”, 1149.

⁴⁸⁷ İzmirli, *el-Cevabü's-Sedîd fî Beyân-ı Dini't-Tevhid*, 39.

⁴⁸⁸ Akseki, *İslam Dini*, 130.

⁴⁸⁹ Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 302.

⁴⁹⁰ Aksekili, *Hâtemü'l-Enbiya Hakkında -En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi-*, 4.

Peygamber'in bu durumu onun doğru ve güvenilir bir kimse olduğunu göstermektedir. Aksi halde kendi başına bütün dinleri ortadan kaldırıp, yeni bir din getirerek, Allah'a iftira eden bir kimsenin peygamberlerin sıfatlarına sahip olması bir çelişki olurdu. Bu durumda yirmi üç sene ilahî yardımlara nail olmaz, bu uzun süre kendisine verilmez, düşmanlarına galip gelmez ve getirdiği din kıyamete kadar devam etmezdi.⁴⁹¹

Hız. Peygamber'in ismetine yönelik iddialara bakıldığında tarihi gerçekliklerle örtüşmediğini ifade etmek mübalağa olmayacaktır. Hız. Peygamber'in ismetine yönelik iddiaların kaynakları nelerdir? Bu iddialar, İslamiyet'in ilmî kaynaklarıyla ne ölçüde örtüşmektedir? Hız. Peygamber'in ismetinin olduğu gibi kabul edilmesinde ne tür aklı sakıncalar bulunmaktadır? Hız. Peygamber'in döneminde kendisine muhalefet edenlerin dahi ortaya koymadıkları bu tür iddiaların akla uygun olma derecesi nedir? Ve benzeri birçok soru cevapsız kalmaktadır. Son dönem Osmanlı kelamcılarının ismet sıfatını kavramsal olarak, gerçek tarihî veriler ışığında aklî ve naklî delillerle ortaya koyması ve bu iddiaların kaynağını tespit etmeleri takdire şayan bir düşüncedir.

3.1.3. Hız. Peygamber'in Başarısının Dehasının Eseri Olduğu Tartışmaları

Hız. Peygamber'e yönelik ortaya atılan iddialardan biri de başarısının, onun dehasına indirgenmesidir. Bu iddialar şöyle özetlenebilir. Hız. Peygamber, tarihin gördüğü en büyük insan diğer bir ifade ile dâhi insanların birincisidir.⁴⁹² Devlet ve şariat esaslarını barındıran İslamiyet, Hız. Peygamber'in eseridir. Onun başarısında zaman ve çevrenin etkisini unutmamalıdır. Hız. Peygamber'in ağzından çıkan her söz zihni faaliyetin bir eseridir. O daima aklının rehberliğinde hareket etmiştir.⁴⁹³ Hız. Peygamber, hayat ve ölüm, eşyanın hakikati gibi evrendeki hadiseler, onun ruhuna yansması neticesinde kimsenin görmediğini görür ve bilirdi. O, zihni kabiliyetler sayesinde kâinatın anlamını tercümansız anlamış ve insanların hatta geleceğin ihtiyaçlarını tabiatıyla görmüştür.⁴⁹⁴ Hız. Peygamber'in dehasını inkâr etmek körü körüne bir taassuptur. O, en büyük savaşçı ve en maharetli siyasetçidir. Arap milleti ve imparatorluğu ve dini aynı zamanda ortaya çıkmıştır. İşte bu harika eserler, Hız. Muhammed'in eseridir. Yalnızca bir din tertip etmek için ortaya çıkan Hız. Muhammed, bunların hepsini yapmıştır. Şimdiye kadar dünyaya gelmiş en büyük psikolog Hız. Muhammed'dir.⁴⁹⁵ Hız.

⁴⁹¹ Manastırlı, *Telhîsu'l-Kelam Fî Berâhîn-i Akâidi'l-İslam*, 81.

⁴⁹² Celal Nuri, "Hız. Peygamber'in Dehası", 1803.

⁴⁹³ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 67, 78, 119, 120.

⁴⁹⁴ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 121,169.

⁴⁹⁵ Nuri, *İttihad-ı İslam*, 18.

Peygamber'in, Arap toplumunu eski inançlarından uzaklaştırıp bir tek ilah inancını yerleştirmesi onun dehasının en büyük delilidir.⁴⁹⁶

Manastırlı'ya göre Hz. Peygamber'in başarı kaynağının beşerîleştirilerek dehaya indirgenmesi halinde atalarının batıl inançlarını değiştirmesi, daha önce bilmediği vahiy, nübüvvet, tenzih ve tevhid gibi meseleleri zihninde tespit edip insanları bu inanç esaslarına samimi bağlı olmalarını sağlayacak inanılmaz iktidar sahibi bir kimse olmasını gerektirir. Ayrıca Hz. Peygamber'in vahiy olmadan harikulade, eşsiz bir hikmet sahibi olmasını sonuç verir. Hâlbuki bu bilgiyi, tarihi verilerin doğrulamadığı görülmüştür. Hz. Peygamber'in başarısının dehası olması durumunda, onun peygamberlik iddiasından önce bu düşünceleri hakkında küçük uygulamalar yapması gerekir ve zaman içinde davasını ortaya koyması beklenirdi. Ayrıca Hz. Peygamber'in peygamberlik ve peygamberlikle ilgili meselelerin zihninde iyice yerleşmesi için insanlarla müzakere etmesi gerektiği de açıktır. Zira böyle bir durum peygamberlik iddia eden kimsenin akıl ve duygularını tamamen kaplar ve bu konuda kendisinde oluşan telaş ve tedirginliği herkes hisseder ve görmüş olması gerekirdi. Hâlbuki bu ve buna benzer durumların olduğuna dair tarihi bir bilgi elimizde bulunmamaktadır. Öyle ise Hz. Peygamber'in başarı sırrı dehası değil vahiy ve nübüvuttur.⁴⁹⁷

Hz. Peygamber'in etkilediği alanlardan hareketle başarısının ilahî olup beşerî olmadığı vurgulanır. Bu bağlamda İslam Dininin, insanları maddi-manevi bahtiyar etmeye olan yeterliliği ve her şeyin hakikatini meydana koyması gerçeği, bu dinin Allah tarafından gönderilip Hz. Muhammed (s.a.v.) gibi ümmî bir kimsenin işi olmadığını göstermektedir.⁴⁹⁸

Manastırlı'ya göre Hz. Peygamber'in başarısını beşerîleştirme çabası vahiy ve nübüvvet hakikatini tam olarak bilmemekten kaynaklanır. Bundan dolayı iddia sahipleri dinin ortaya koyduğu düzen ve mükemmelliğin kaynağının vahiy ve nübüvvet olduğu ihtimalini kabul etmezler. Bu çerçevede dinin ortaya koyduğu düzen ve mükemmelliğin, harika bir akıl, üstün bir zekâ, mükemmel bir siyaset, harikulade bir psikoloji veya deha ile ortaya çıktığını iddia ederler. Ona göre böyle bir düşüncenin yanlış olduğu açıktır. Mesela bütün peygamberler ve filozoflar tarafından tesis edilemeyen İslamiyet'in, tek bir zat tarafından tertip ve tesis edilmesi mümkün müdür?⁴⁹⁹

⁴⁹⁶ Hülya Çilek, *Kılıçzâde Hakkı'ya Göre Peygamberlik*, 91.

⁴⁹⁷ Manastırlı, *Külliyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/42-44.

⁴⁹⁸ Midhat, *Beşâir Sıdk-ı Muhammediye*, 157.

⁴⁹⁹ Manastırlı, "Tarih-i İslamiyet Nam Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye", 1326, 115.

Hız. Peygamber'in gaybdan haber vermesinden hareketle başarısının ilahî kaynaklı olup deha veya çevresel faktörlerden etkilenmediğini vurguladıkları görölrür. Bu bağlamda Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yalnızca çok akıllı ve dâhi bir insan olduğundan hareketle başarısının kaynağını dehaya indirgemek son derece yetersiz bir iddiadır. Hz. Peygamber'in manevi tevatürle sabit olan gaybdan haber vermesinde iki ihtimal söz konusudur. Ya onun geçmiş ve geleceği kuşatan ve doğru gören keskin bir zekâyâ, benzersiz üstün bir dehâyâ sahip olduğunu gösterir. Hâlbuki böyle bir durumun insanda olması mümkün değildir. Olması halinde Allah tarafından verildiği kabul edilmelidir. Ya da her şeyi bilen, her şeyde tasarruf eden Allah Teâlâ'nın bir elçisi olduğundan O'ndan vahiy alarak haber vermiştir.⁵⁰⁰

Manastırlı, Hz. Peygamber'in başarısının ilahî kaynaklı olduğunu mantık disiplininde yola çıkarak açıklamaya çalıştığı görölrür. Ona göre Hz. Muhammed (s.a.v.) bir peygamberdir. Çünkü insanların dünya-ahiret saadetlerine sebep olacak bir dini Allah tarafından getirmiştir. Böyle olan her zat ise peygamberdir. Öyle ise Hz. Muhammed de (s.a.v.) peygamberdir. Zira Hz. Peygamber'in peygamber olup Allah tarafından vazifelendirildiği ve bu konuda hiç kimseden herhangi bir yardım almadığı tarihi bir gerçektir. Onun tebliğ ettiği ilim ve marifetin ve İslamiyet esaslarının bir kısmının dahi bir beşer tarafından ortaya konulmadığı sabittir. Bu durum bir insan eseri olmasının mümkün durumunda kendisinden beklenirdi.⁵⁰¹

Hız. Peygamber'in başarı sırrının ilahî olduğu kabul edilmekte ve herhangi bir tereddüdün gösterilmesi doğru kabul edilmemektedir. Zira onun peygamber olup ilahî yardıma nail olduğunu gösteren bunca delillerin onda tesadüfen bulunmasını akıl kabul etmez. Hz. Peygamber'i gözleriyle görmüş ve tasdik etmiş on binlerce insanın şهادetiyle o, kendi kavmi içinden çıkıp doğruluk ve istikametle bilinen bir zattır. Kendisi geçmiş din sahiplerinden bir şey öğrenmediği, öğrenecek kadar bir vakit geçirmedeği, eline kalemi almadığı, asla öğretmen yüzü görmediği, yardımcılarından mahrum kaldığı ve bu konuda atalarından kalan bir miras olmadığı halde birdenbire peygamberliğini ilan etmesi ve başarılı olması⁵⁰² deha veya çevresel faktörlerle açıklanacak bir durum değildir.

Hız. Peygamber'in hissî mucizelerine yapılan vurgu onun başarısının deha değil ilahî kaynaklı olduğunu göstermektedir. İzmirli'ye göre bir kısım insanlar akıl yürütmek yerine göz önünde olan şeyleri idrak etmekle hareket ederler. Zira bu kimseler, bir insanın tabiat

⁵⁰⁰ Nursî, *Zülfikâr*, 334.

⁵⁰¹ Manastırlı İsmail Hakkı, "Tarih-i İslamiyet Nam Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye", 24.

⁵⁰² Manastırlı, *Külliyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/23-24.

kanunlarını aşan bir güce sahip olmadığını bilirler. Bu insanları ikna etmek için hissî mucizeler gerekir. Hz. Peygamber de bu insanlara birçok hissî mucizeler göstermiştir.⁵⁰³

Hz. Peygamber'in başarı kaynağının dehası olmadığını gösteren bir delilin Kur'ân-ı Kerim olduğu vurgulanır. Kur'ân'ın kaynağının onun dehası olduğu iddiası⁵⁰⁴ doğru değildir. Filibeli'ye göre Kur'ân-ı Kerim'in üslubu ne Araplarda ne de Hz. Peygamber'de daha önce görülmemiştir. Hz. Peygamber'in peygamberlikten önceki üslubu ile Kur'ân'ın üslubu arasında herhangi bir benzerlik bulunmamıştır. Kur'ân yalnız vahiy mahsulüdür. Durumun böyle olduğuna Varaka b. Nevfel de şahitlik etmiştir.⁵⁰⁵ Hz. Peygamber'in makul ve emniyet veren hayatı, hayatındaki tutarlılık ve düzenin herhangi bir eksiklik veya kesiklik göstermemesi, Kur'ân'ın bugün dahi insanların hayretini çekmesi, onun peygamber olarak kabul edilmesini gerektirir.⁵⁰⁶

Hz. Peygamber'in başarısını dehasına, çevresel faktörlere veya yüce ruhuna yansıyan tabiata indirgemek, beraberinde birçok soruyu da getirmektedir. Öncelikle başarı kaynağının ilahî olmasının aklen sakıncaları nelerdir? Onun başarısının ilahî olması deha sahibi olmasını nasıl etkiler? Onun başarısını dehaya indirgemede materyalizmin etkisi var mıdır? Varsa nelerdir? Dinler tarihinde bütün insanları etkileyen ve bin yılı aşkın süren bir inkılabı yalnız deha ile açıklamak ne kadar makuldür? Son dönem Osmanlı'da yeni gelişen psikoloji disiplinine göre dâhi insan için yapılan tanım ve özellikler, Hz. Peygamber için ne kadar geçerlidir? Bu ve benzeri birçok soru sormak mümkündür. Hz. Peygamber'in başarı kaynağının deha olduğu iddiası indirgemeci bir yaklaşımla ortaya çıkan bir düşünce şeklinde görünmektedir. Özellikle dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda materyalizmin etkisinin olduğunu söylemek abartı olmayacaktır.

3.1.4. Hz. Peygamber'in Kişiliğine Yönelik Tartışmalar

Hz. Peygamber'in kişiliği üzerinden, nübüvveti hedef almak maksadıyla ortaya atılan iddialar görülür. Hz. Peygamber'in kişiliğine yönelik bu olumsuz iddialar, bir yönden vahyi, bir yönden peygamber sıfatlarını, diğer yönden peygamberlikle ilgili olmasından dolayı, bu kelimcilerin dikkatini çekmiş ve onların hassasiyetle konu üzerinde durduğunu ifade etmek mümkündür. Bu iddialar şöyle özetlenebilir. Hz. Peygamber sert bir kişiliğe sahipti. Onun sert oluşu, İslamiyet'in yayılmasına katkı sağlamıştır. Zira Aforizm kitabında geçtiği üzere

⁵⁰³ İzmirli, *el-Cevabü's-Sedîd fî Beyân-ı Dini't-Tevhid*, 37.

⁵⁰⁴ Necmeddin Salih Ekiz, *Oryantalizm ve Kur'an*, 230.

⁵⁰⁵ Şehbenderzâde, *Tarih-i İslam*, 1/173.

⁵⁰⁶ Şehbenderzâde, *Tarih-i İslam*, 1/177.

müsamahakâr olmamak kuvvetli ve büyük dinlerin gereğidir.⁵⁰⁷ Hz. Peygamber mizaç olarak annesine çekmiş ve genellikle asabi, düşünceli, kederli ve huzursuzdu.⁵⁰⁸ Hz. Peygamber, derin düşünceli bir kimse değil, son derece heyecan uyandıran ve hünerli bir kişiliğe sahipti.⁵⁰⁹ Bu iddiaların bir kısmı da Hz. Peygamber'in hırslı, hilekâr ve öfkeli olmasına yöneliktir.⁵¹⁰

Hz. Peygamber'in şahsiyetine yönelik bu olumsuz iddiaların tamamıyla değerlendirilerek ele alındığı görülür. Filibeli'ye göre Hz. Peygamber'in kişiliğine yönelik bu olumsuz iddiaların amacı, Hz. Peygamber'in sağlıklı kişiliğini zedeleyerek vahye gölge düşürmektir. Diğer bir ifade ile vahiy kaynağının sağlıklı olmayan kişiliğe indirgemektir.⁵¹¹ Ona göre Hz. Peygamber, her türlü hırs ve kibirden, hile ve riyadan, kin ve öfkeden münezzehtir. Hz. Peygamber'in yaptıkları sade, tutum ve davranışları samimi ve tatlı, kalbi hassas ve zarif olduğu tarihi bir gerçekliktir.⁵¹² Aksini iddia, bir zan ve yalandan öteye geçmez, bizzat tetkik ve tecrübe edilmez, bilimsel gerçekliği bulunmaz ve tarihi gerçeklikle örtüşmez bir meseledir.⁵¹³ Hz. Peygamber, herkesin saygısını kazanmış emin bir kimse olarak kabul edilmiştir.⁵¹⁴

Manastırlı'ya göre Hz. Peygamber'in mizac olarak annesine çektiği ve genellikle asabi, düşünceli, kederli ve huzursuz olduğu iddiası açıktan bir iftiradır. Olmayanı isnat etme türünden anlamsız bir sözdür. Hz. Peygamber'e yönelik bu asılsız isnadın gayesi, onun sara ve cinnet hastalığına tutulduğu iddiasını temellendirmek içindir. Ona göre bu durum güneş veya yıldızlara taş atmak kadar anlamsız bir harekettir. Zira ne cahiliye döneminde ne de daha sonra hiçbir kimse tarafından böyle bir iddia ileri sürülmemiş ve bu iddiayı destekleyecek en küçük bir duruma rastlanmamıştır. Filibeli'ye göre bu iddia sahipleri, Hz. Peygamber'in annesinin hayatı hakkında hiçbir bilgileri olmadığı gibi ismini dahi doğru yazmaktan acizdirler.⁵¹⁵

Manastırlı'ya göre İslamiyet çok geniş bir alana yayılıp Hz. Peygamber'in ismi her yerde anıldığı halde en küçük bir baskı yapmamış ve gelen büyük ganimetler karşısında tok gözlülüğünden küçük bir taviz dahi vermemiştir. Her yerde söz ve kuvveti geçtiği halde

⁵⁰⁷ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 88-89.

⁵⁰⁸ R. Dozy, *Tarih-i İslamiyet*, çev. Abdullah Cevdet (İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1908), 35.

⁵⁰⁹ Dozy, *Tarih-i İslamiyet*, 176.

⁵¹⁰ Filibeli Ahmed Hilmi Şehbenderzâde, *Tarih-i İslam* (Kostantiniyye: Hikmet Matbaası, 1326), 1/85.

⁵¹¹ Şehbenderzâde, *Tarih-i İslam*, 1/103.

⁵¹² Şehbenderzâde, *Tarih-i İslam*, 1/85.

⁵¹³ Şehbenderzâde, *Tarih-i İslam*, 1/103.

⁵¹⁴ Şehbenderzâde, *Tarih-i İslam*, 1/151.

⁵¹⁵ İsmail Hakkı Manastırlı, *Külliyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat* (İstanbul: Dâru'l-Hilafeti'l-Aliye, 1329), 1/159.

insanları affetme yolunu benimsemiş, kimseye öfke ve hiddet göstermemiş ve kötü duygulara asla meyletmemiştir.⁵¹⁶

Ashabın, Hz. Peygamber'e gösterdiği sevgi ve itaatin şaşılacak derecede olması iddiaları çürütecek bir delildir. Zira ashab ve ümmetin ona olan iman ve muhabbeti, Hz. Musa ve Hz. İsa'nın ümmetinde görülmemiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in sahip olduğu büyük ordu, güç ve kuvvet zamanında dahi her türlü şiddetten kaçınması, sabır ve tahammülü, yumuşak huyluluğu ve tevazuu bu iddiaları geçersiz kılmak için yeterli delillerdir. Bunun için münafıklar reisinin verdiği sayısız sıkıntıya karşı yumuşak huylu ve sabırla karşılık vermesi güzel bir örnektir.⁵¹⁷

Hz. Peygamber'in dört yaşından kırk yaşına kadar yaşadığı gençlik döneminde bir hilesi, bir hıyaneti görülmemiş ve bir yalanı işitilmemiştir. Eğer Hz. Peygamber'in yaratılışında bir fenalık, bir kötülük veya bunlara bir meyil bulunması durumunda her hâlükârda dışa yansımaları gerekirdi. Hâlbuki o, bütün hayatını istikamet, iffet ve intizam içinde geçirmiştir. Düşmanları dahi yalanı andırır küçük bir halini görmemişlerdir. Kırk yaşından sonraki büyük inkılabını âleme kabul ettiren onun herkesçe bilinen doğruluğu ve güvenilirliğidir.⁵¹⁸ Ayrıca hâkimiyet, saltanat ve benzeri her türlü kuvvetten mahrum olduğu halde kendinden emin bir şekilde bütün fikirlere galip gelmiş, bütün ruhlara kendisini sevdirmiş, bütün tabiatların üstüne çıkmış, kalplerden vahşeti ve insanlardan kötü ahlakı kaldırıp yerine güzel ahlak ve âdetleri yerleştirmiş, bedevi insanları medeni birer üstada dönüştürmüş, kısa bir zamanda büyük bir devlet kurmuş olması, iddiaları geçersiz kılmaktadır. Hz. Peygamber'in bu durumu, başarısının ilahî kaynaklı olduğunu gösteren bir delildir.⁵¹⁹

Filibeli, Hz. Peygamber'in derin düşünceli olmadığı iddiasına yönelik derin düşünceden ne kastedildiğini ve bu iddiayı ispat eden delillerin neler olduğunu, bunu nereden bildiklerini sorguladığı görülür. Ona göre derin düşünceden kastın varlıkların esrarı ve vâcibu'l-vücut ise Hz. Peygamber'in hayatı boyunca bu meselelerle meşgul olduğu, bu hakikatlerin cezbesine kapıldığı tarihi, akli ve ortaya koyduğu eserlerin şahadetiyle sabittir. Bir peygamberin meşgul olabileceği şeyler ancak bunlardır.⁵²⁰

⁵¹⁶ Manastırlı İsmail Hakkı, "Tarih-i İslamiyet Nam Müstearıyla Doktor Dozy'in Türkçe'ye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 8", *Sırat-ı Müstakim* 4/79 (1325), 2.

⁵¹⁷ Ahmed Midhat, *Beşâir Sıdk-ı Muhammediye* (Dersaadet: Kırk Anbar Matbaası, 1312), 233.

⁵¹⁸ Said Nursî, *İşârâtü'l-İ'câz fî Mezânni'l-Îcâz* (Isparta: Hayrat Neşriyat, 2019), 179.

⁵¹⁹ Nursî, *İşârâtü'l-İ'câz fî Mezânni'l-Îcâz*, 184.

⁵²⁰ Şehbenderzâde, *Tarih-i İslam*, 1/106-107.

Hız. Peygamber'in kişiliğine yönelik ileri sürülen iddialar değerlendirildiğinde, bu iddiaların vahiy ve peygamberliği hedef aldığı ifade edilebilir. Ayrıca bu iddiaları tarihi ve ilmî gerçeklikle temellendirmek mümkün görünmemektedir. Dönem kelimacıları ise bu iddiaları etraflıca ele almış ve gerçek amacın indirgemeci bir yaklaşımla, Hız. Peygamber'in nübüvvetini beşerileştirmek olduğunu söylemişlerdir.

Dönem kelimacıları kin, öfke ve asabiyet gibi beşerî zaafıardan Hız. Peygamber'in uzak olduğunu, onun hayatı boyunca yumuşak huylu, samimi ve dürüst bir kişiliğe sahip vurgulamışlardır. Onlar tarafından Hız. Peygamber'in mizaç olarak asabi ve huzursuz bir kişiliğe sahip olduğu yönündeki iddiaların asılsız olduğu ifade edilmiş ve bu tür iddiaların cehalet kaynaklı olduğu vurgulanmıştır. Hız. Peygamber'in hayatı, alçak gönüllülük, sabır, yumuşak huyluluk ve affedicilik gibi yüksek ahlakın görünür bir yansıması olduğu belirtilmiştir. Ümmetinin ona karşı derin muhabbet, itaat ve sadakati, peygamberliğinin ilahî kaynaklı olduğunu göstermektedir. Bu delillerle Hız. Peygamber'in kişiliğine yönelik ortaya atılan iddiaların asılsız ve şahsiyetinin insanlar için bir model olduğu ifade edilmiştir. Bu kelimacıların iddiaları etraflıca değerlendirmeleri, Hız. Peygamber'in kişiliği bağlamında doğru anlaşılmasına önemli katkıları sağlamıştır.

3.1.5. Hız. Peygamber'in Psikolojik Sağlığına Yönelik İddialar

Önemli bir konu da Hız. Peygamber'in psikolojik sağlığına yönelik ortaya atılan iddialardır. Dönem kelimacılarına bakıldığında bu iddiaların onlar tarafından etraflıca ele alındığı görülür. Bu iddialar peygamberliğin kaynağı olan vahiy ve nübüvvetin mahiyetiyle ilgili olmasından dolayı önem arz etmektedir. Bu iddialar şöyle özetlenebilir. Celal Nuri, Gustave Le Bon'a, Ernest Renan, Sprenger ve Doktor Dozy'nin iddialarına göre Hız. Peygamber'in isteri, sârâ hastalığına yakalanmış ve hayalet gören bir kimse olduğunu nakleder.⁵²¹ Ona göre Dr. Cesare Lombroso'nun "*deha*" üzerine yaptığı bilimsel çalışmalarda, dâhi kimselerin saralı insan özellikleri gösterdiği, çok defa hayalet gördükleri ve sinir hastalıklarına tutuldukları yönünde bulgulara rastlamıştır. Hız. Peygamber'in dâhi olmasından hareketle onda da bu tür rahatsızlıkların olduğunu iddia etmiştir.⁵²² Seyyid Nesib de Hız. Peygamber'i kendileriyle kıyas eden Doktor Cevdet Nasuhi, Doktor Dozy ve benzeri kimselerin onun aldığı vahiy psikonevrotik bozukluk olarak ve peygamberlik davasının ise onun hastalığının bir tür eseri olduğunu iddia ettiklerini nakletmektedir.⁵²³ Kılıçzâde İsmail

⁵²¹ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 99.

⁵²² Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 111.

⁵²³ Nesib, "İctimâî Hayatımıza Cünun Mevzulu Konferansa Dair", 2295.

Hakkı'nın Rıza Tefvik'e Hz. Peygamber'in psikolojik sağlığına yönelik sorduğu bir soruya karşı Rıza Tefvik, Hz. Peygamber'in asabî bir marazla hasta olduğuna inandığını ve onun çan sesleri gibi sesler duymasının buna delil olduğunu ifade etmektedir.⁵²⁴

Seyyid Nesib'e göre bu iddialar, Hz. Peygamber'in annesinin sinir hastası olması ile temellendirilmiştir. Ona göre bu iddiaların amacı ise yüksek fikirli insanları hayrete sevk eden, insanların dünya ve ahiret saadetini barındıran İslam Dinini, psikolojik olarak hasta bulunan bir kimsenin eseri gibi göstermeye çalışmaktır. Ona göre bu iddia sahibi kimseler, dini kabul etmemekle tanınmış ve İslam Dinindeki nübüvvet, vahiy ve mucizelerin bilime zıt olduğunu savunan insanlardır.⁵²⁵

Ferid Kam'a göre Hz. Peygamber, ümmî bir toplumda, fakir ve yetim olarak büyümesine rağmen olgun bir ahlaka ve yüksek bir karaktere sahip olarak yetişmiştir. O, her türlü hurafe ve kuruntulardan uzak kalmıştır. Hz. Peygamber nübüvvetini, delil ve hüccet ile ortaya koymuştur. Kendisi olgun, muvahhid, doğru itikad sahibi ve hayır üzerine bir hayat sürmüştür. Hz. Peygamber, yalandan o kadar uzak kalmıştır ki muhalifleri dahi ona “*el-emin*” unvanını lakap olarak vermişlerdir. O, beden ve akıl, edeb ve fazilet yönünden olgun bir insandır. Kam'a göre çocuklar, istidlal edecek yaşa gelinceye kadar atalarının, çevresinin, örf, âdet ve kültürünün etkisinde kalmaları ve ona göre bir hayat sürmeleri normal iken Hz. Peygamber için böyle olmamıştır. Hz. Peygamber, kavim ve kabilesinin cahiliye döneminin bütün kötü ve batıl âdetlerinden temiz ve uzak kalmıştır. Onun bütün güzel ahlakı kendisinde toplaması ahlakî mucizelerinin birincisidir.⁵²⁶ İzmirli'ye göre Hz. Peygamber, irşad edecek bir mürşitten, yol gösterecek bir rehberden ve elinden tutacak bir yardımcıdan mahrum olmasına rağmen kavmine, çevresine ve toplumun batıl inançlarına muhalefet etmiştir.⁵²⁷ İzmirli'ye göre Hz. Peygamber'in hayatına bakıldığında onun kendisine muhalefet eden insanlara karşı kesin burhanlar, parlak ve açık delillerin yanı sıra birçok mucizelerle karşılık vermiş olduğu görülecektir. Ona göre insanlık olgunluk çağına gelmiş olmasından dolayı Hz. Peygamber nübüvvetini, akla hitap ederek tebliğ etmiştir.⁵²⁸

Filibeli, Hz. Peygamber'in psikolojik sağlığına yönelik olumsuz iddialara katılmayan birçok düşünürün bulunduğunu ve bu iddialara katılmadıklarını belirtir. Filibeli, bu düşünürlerin kim olduğunu ifade etmemekle birlikte bu düşünürlerin Kur'an'ın, Hz.

⁵²⁴ Hülya Çilek, *Kılıçzâde Hakkı'ya Göre Peygamberlik*, 54.

⁵²⁵ Nesib, “İctimâî Hayatımıza Cünun Mevzulu Konferansa Dair”, 2295.

⁵²⁶ Ferid Kam, “Ahlâk-ı Seniyye-i Risâletten Bir Nebze”, *Cerîde-i İlmiye* 68 (1339), 2182.

⁵²⁷ İsmail Hakkı İzmirli, “Davet-i Peygamberi”, *Cerîde-i İlmiye* 64 (1339), 2055.

⁵²⁸ İzmirli, “Davet-i Peygamberi”, 2057.

Peygamber'in ağızından çıkmış ve aynen korunmuş tarihî ve hakiki bir gerçeklik, İslamiyet'in temelleri olan inanç esaslarının bu kitapta ve peygamberin sünnetinde olduğunu ifade ettiklerini nakleder. Filibeli'ye göre Hz. Peygamber'in hayatı milyonlarla insanların gözleri önünde ve dikkatleri altında geçmiştir. İslam Dininde her şey tarihî ve hakikidir. İslam Dini baştan sona makul ve anlamlı şeylerden müteşekkildir. Ona göre Hz. Peygamber'in psikolojik sağlığına yönelik olumsuz iddiaların kabul edilir tarafı bulunmamakta ve histeri hastalığı iddiası çok zahmetli bir iddiadır. Çünkü bu hastalar, fiziki ve ruhsal açıdan kendilerine çok zarar verdikleri bilinmektedir. Hâlbuki Hz. Peygamber'de böyle bir durum söz konusu değildir.⁵²⁹

İsmail Fennî'ye göre Hz. Peygamber'in yaptığı işler, gösterdiği deha, sebat ve metanet, psikolojik sağlığı yerinde ve harika bir tabiata sahip olan insan tarafından gerçekleştirilebilir. Hz. Peygamber'in işleri, bedensel veya psikolojik hastaların yapabileceği işler türünden değildir. Fennî'ye göre iddia sahiplerinin amacı, Hz. Peygamber'in vahiy esnasında gösterdiği yüce ruhanî durumu, sıradan psikolojik vakaya indirgeyerek iddialarını temellendirmektir. Fennî'ye göre bu iddia bir aldatmacadır ve İslam dünyasında buna inanacak çok az insan bulunmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in sözleri, tutum ve davranışları, yaptıkları en küçük ayrıntısına kadar kaydedilmiştir. Bu kayıtlar, farklı milletlerin ahlak kitaplarına, hikmetli sözler olarak geçmiştir. Fennî'nin, bu iddiaları temellendirmek adına Sprenger gibi Batılı bir kısım doktorlardan yapılan nakillere itibar etmediği görülür. Çünkü ona göre bu doktorların iddia edildiği gibi teşhis koyması için insanı bizzat muayene etmesi gerekir. Birçok muayenede dahi hastalığın teşhis edilmediği de bilinen bir gerçektir. Bu iddia böyle bir muayeneye dayanmadığı için kuruntudan öteye geçmeyeceği aşikârdır.⁵³⁰

Filibeli'ye göre Hz. Peygamber'e yönelik bu iddialar, bilimsellikten uzak olmakla birlikte günümüzde taraftar da bulamamaktadır. Ona göre iddia sahipleri, Hz. Peygamber hakkında sara hastalığını bilimsel olarak mümkün görmediklerinden dolayı, histeri hastalığını ileri sürmek zorunda kalmışlardır. Filibeli'ye göre bu iddiaların bilimsel bir değeri ve meziyeti var mıdır? Sorusu cevap beklemektedir. Ona göre bu sorunun cevabı hayırdır. Zira histeri hastalığına yakalanan insanların hayatıyla dünyanın en büyük inkılabını yapan bir zatın hayatı arasında çok büyük farklar bulunduğu tarihi bir gerçektir. Hz. Peygamber'in hayatı ve bu hayatın en önemli safhası olan vahyi, histeri olarak okumak, kuvvet ve kudreti, acizlik ve zafiyet kabul etmekle eş değerdir. Ona göre bu hastalığa sahip insanlar değil Kur'ân gibi bir

⁵²⁹ Şehbenderzâde, *Tarih-i İslam*, 1/173-177.

⁵³⁰ İsmail Fennî, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*, 10-13.

mucizeyi ortaya koymak acaba düzenli bir şiiri ortaya koyabilirler mi? Histeri hastalığına sahip olduğu halde milletlere yön verecek eserler ortaya koyan kaç büyük filozof bulunabilir?⁵³¹

Mustafa Zihni'ye göre bu iddialar ve buna benzer telakkiler makul değildir. Bu iddialar, peygamberliğin hakikatini bilmemekten, melekût âlemini kabul etmemekten ve maddi âlemin dışındaki her şeyi inkâr etmekten kaynaklanmaktadır. Ona göre bu iddialar cevaplanması gereken birçok soruyu da beraberinde getirmiştir. Psikolojik sağlığı bozuk veya hastalığının ortaya çıkardığı bir kısım hayallerinin tercümanı olan bir kimse yüz binlerce âlimi, filozofu, akıl sahibi insanları kendine hayran bırakabilir mi? Böyle büyük bir kitlenin, iradesiyle hareket etmeyen bir kimseye tam bir itaat göstermeleri mümkün müdür? Kur'ân gibi i'câzı bulunan, belagat ve hikmetin en mükemmeli, ahlakî ve toplumsal, sosyal ve hukukî binlerce hükümleri barındıran bir kitap, psikolojisi bozuk ve şuurdan mahrum bir kimsenin eseri olamaz. Ona göre cehalet ve düşmanlık duygusuyla hareket eden bir kısım Batılı düşünürler, Hz. Peygamber'e gelen vahyi psikolojik hastalıklarla gölgelemek istemişlerdir. Hâlbuki bir kimseyi psikolojik hasta olarak teşhis etmek süreklilik arz eden, kişi üzerinde olumsuz etkilerini görmekle mümkündür. Böyle bir hasta beden ve ruh açısından bir kısım zarar görür. Özellikle hastalık nöbeti geçirdiği andaki bilgi ve duyguları hafızasında tutamaz. Bu durumda deha, eserini ortaya koyamaz. Anlamlı ve düzenli bir şiir dahi yazamaz. Bu bağlamda fiziki ve ruhsal açıdan mükemmel, insanlık tarihinde benzeri görülmemiş bir inkılabı yapan, yüzyıllar boyu milyonlarca insanın rehberi olan bir kitabı tebliğ eden bir peygamber hakkında böyle bir psikolojik hastalığın olması mümkün değildir. Bunun mümkün olmadığına kanaat eden Batılı bir kısım filozoflar da hastalık iddialarını reddetmişlerdi.⁵³²

Hz. Peygamber'e yönelik psikolojik hastalık iddialarının tarihî, ilmî ve mantıkî temelden yoksun olduğu söylenebilir. Bu iddialar, bir taraftan Hz. Peygamber'in şahsiyetine ait özellikleri, sağlam ve sağlıklı karakteri, ahlâkî rehberliği ve gerçekleştirdiği inkılapla açıkça çelişirken, öte taraftan peygamberlik hakikatinden, onun aldığı vahiyden ve madde ötesi âlemleri anlamaktan uzak düşüncelere dayanmaktadır.

Hz. Peygamber'in bedeni ve ruhi bakımdan sağlıklı olduğunun, dost ve düşmanları tarafından "el-emin" sıfatıyla tanındığının, tarihî veriler ve sağlam rivayetlerle sabit olduğu belirtilmiştir. Kelamcılar, Hz. Peygamber'in getirdiği Kur'ân'ın sahip olduğu i'câz, ortaya koyduğu iman esasları ve yüzyıllar boyunca ferdi, toplumsal, ahlaki ve hukuki sahadaki etkisi dikkate alındığında bu durumun psikolojik hastalıkla ifade edilemeyecek kadar sağlam ve

⁵³¹ Şehbenderzâde, *Tarih-i İslam*, 1/176.

⁵³² Mustafa Zihni, *Savâbü'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 196-197.

sağlıklı, tutarlı ve evrensel boyutlu olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda iddialar, Hz. Peygamber'in gerçekleştirdiği toplumsal dönüşüm ve getirdiği dinin iç yüzünü görmezden gelen, peygamberlik kavramının gerçekliğini idrak etmekten uzak, bilimsellik adı altında bir kısım önyargılı düşüncelerden kaynaklandığı ifade edilebilir. Ayrıca Hz. Peygamber'e atfedilen bu iddialar, hem kendi içinde büyük ölçüde tutarsızlık barındırmakta hem de günümüzde taraftar bulmamaktadır. Bu değerlendirmeler bütüncül olarak ele alındığında, Hz. Peygamber'e yönelik psikolojik hastalık iddialarının ilmî bir değerinin olmadığı ortaya çıkmakta, onun fiziki ve ruhsal açıdan kusursuz bir şahsiyete sahip olduğu tarihî ve ilmî kaynaklarla desteklendiği görülmektedir.

3.1.6. Hz. Peygamber'in Mucizelerine Yönelik Tartışmalar

Tartışılan önemli bir konu da Hz. Peygamber'in hissî mucizelerin olup olmadığına yöneliktir. Bu bölümde Hz. Peygamber'in hissî mucizeleri bağlamında ileri sürülen iddialar, tartışmalar, eleştiriler ve bunlara verilen cevaplar değerlendirilecektir. Bu iddiaları şöyle özetlemek mümkündür. Celal Nuri'ye göre siyer yazımına ait eserler, Hz. Peygamber'i insanüstü göstermek çabasında olup akıl ve mantığın reddettiği, tabiat kanunlarına zıt olan ve Kur'an'ın dışında mucizeler -mucizât-ı galîza- insad etmektedir. Hz. Peygamber'in hissî mucizeler gösterdiğini kabul etmek pusulayı şaşırmaştır. Bu durum, Hz. Peygamber için bir eksikliklerdir.⁵³³ Manastırlı, İslamiyet'in mucizesiz bir din olduğu ve Hz. Peygamber'in hiçbir zaman mucize göstermediği iddiasının bulunduğunu, bu iddianın da Kur'an'da müşriklerin mucize taleplerinin reddedilmesiyle temellendirildiğini nakletmektedir.⁵³⁴ Dozy'ye göre de Araplar, ilerleyen zaman içinde peygamberlerinin mucizelerini rivayet eden milletlerle karşılaşmış ve Hz. Peygamber'i eksik göstermemek için onun da mucizeler gösterdiğini sonradan ilave ederek anlatmaya başlamışlardır.⁵³⁵

Manastırlı'ya göre Hz. Peygamber, bütün insanlara ve bütün zaman ve mekânlara gönderilmiş bir peygamber olmasından dolayı onun, insanları ikna edecek en büyük ve en çok ileri sürdüğü delil aklî burhanlardır. Zira aklî burhanlar, müşahedeye dayalı delillerden daha etkilidir. Her ne kadar duyularla şahit olunan mucizeler görünürde daha etkili olsa da aklî burhanlar daha sağlam, daha güçlü ve daha güvenilir delillerdir. Çünkü aklî burhanların öncülleri her ne zaman düşünülse ortaya çıkacak sonuçtan şüphe duyulmaz. Duyularla şahit

⁵³³ Celal Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya* (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 1332), 8.

⁵³⁴ Manastırlı İsmail Hakkı, "Hak ve Hakikat", *Sebilürreşâd* 1-8/21-203 (1330), 66.

⁵³⁵ R. Dozy, *Tarih-i İslamiyet*, çev. Abdullah Cevdet (İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1908), 165-166.

olunan deliller ise hem sadece görenleri hem de bir kısım ihtimallerden dolayı bazı şüpheler uyandırabilir.⁵³⁶

Hz. Peygamber'in hissî mucizelerinin tarihi değer açısından ele alındığı görülür. Sırrı Girîdî'ye göre Hz. Peygamber'in gösterdiği mucizeler tevatür derecesine ulaşmıştır. Bu mucizelerin aktarıldığı haberlerin her biri, haber-i vâhid olsa da mucize olma yönündeki vurgu birliği mucizeleri tevatür derecesine çıkarmaktadır. Hz. Ali'nin kahramanlığı ve Hatem-i Tâi'nin cömertliğini ifade eden ayrıntılar haber-i vâhid olmakla birlikte bütününe bakıldığında kahramanlık ve cömertlikte ittifak etmesi, Hz. Peygamber'in mucizeleri için de geçerlidir. Hz. Peygamber'in mucizelerine yönelik verilen haberlerin ayrıntıları âhâd olsa da mucize hususundaki ittifakları onları mütevâtir derecesine çıkarmaktadır.⁵³⁷ Harpûtî'ye göre mütevâtir haberler, lafzî mütevâtir ve manevî mütevâtir olmak üzere iki kısma ayrılır. Lafzî mütevâtire geçmiş padişahlar ve şehir isimleri örnek olarak verilebilir. Manevî mütevâtirin varlığı ise Hz. Ali'nin cesareti ve Hâtem-i Tâi'nin varlığı örnek gösterilebilir. Hz. Peygamber'in hissî mucizelerinin birçoğu bizlere âhâd yolla ulaştığı halde mucize olduğu yönde bu haberlerin ittifak etmesi mucizeleri mütevâtir derecesine çıkarmaktadır. Mütevâtir haber ise bilginin gerçekliğini kesinleştirir.⁵³⁸

Hz. Peygamber'in hissî mucizelerinin halk açısından bir gereklilik olarak değerlendirildiği görülmektedir. Manastırlı'ya göre hissî mucizeler halk açısından bir gerekliliktir. Zira halk kısmen akıl yürütmekten mahrum olduğundan ve beş duyu vasıtasıyla idrak ettiğinden dolayı tabiat kanunlarını değiştiremez kabul eder. Halk, tabiat kanunlarına zıt, harikulade bir olay gördüğünde bunun ilahî kaynaklı olduğunu düşünür. Ayrıca akıl erbabının aklî burhanlar neticesinde elde ettiği imanı, şahit olacakları hissî mucizelerle desteklemeye ve sabit hale getirmeye ihtiyaçları vardır.⁵³⁹ İşte bundan dolayı hissî mucizeler gereklidir. Diğer bir ifade ile hissî mucizeler –ayın ikiye bölünmesi, ağacın yürümesi ve benzeri- ancak aklî ve edebî mucizeleri idrak etmekten âciz bulunan kimseleri ikna etmek için gösterilir.⁵⁴⁰ Hz. Peygamber, insanları ilk olarak hissî mucizelerle İslamiyet'e davet etmemiş bilakis aklî mucize

⁵³⁶ Manastırlı İsmail Hakkı, "Hak ve Hakikat", 67.

⁵³⁷ Sırrı Girîdî, *Nakdû'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam* (Dersaadet: Mekteb-i Sanayi Matbaası, 1310), 295; İsmail Hakkı Manastırlı, *Telhîsu'l-Kelam Fî Berâhîn-i Akâidi'l-İslam* (İstanbul: Tanin Matbaası, 1331), 78-79; Manastırlı İsmail Hakkı, *Mevâidü'l-În'âm fî Berâhîni'l-İslam* (Dersaadet: Maarif Nezaret Celilesi, 1314), 112-114.

⁵³⁸ (Abdullatif Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam* (Dersaadet: Necm-i İstikbal Matbaası, 1330), 296.

⁵³⁹ Manastırlı İsmail Hakkı, "Hak ve Hakikat", 65.

⁵⁴⁰ Ahmed Midhat, *Beşâir Sıdk-ı Muhammediye* (Dersaadet: Kırk Anbar Matbaası, 1312), 152.

olan Kur'ân ile davet etmiştir. Hz. Peygamber'in hissî mucizesini görmeden Müslüman olan birçok insan bulunmaktadır.⁵⁴¹

İzmirli'ye göre hissî mucizelerin Hz. Peygamber'den görülmüş olduğu tevâtürle sabittir. O, İslam âlimlerinin mucizelerin mümkün olduğunu aklî delillerle ispat ettiğini ve tabiat kanunlarını koyan ilahî iradenin, mucizelere mahsus ve bizim bilmediğimiz bir kısım kanunları da koyabileceğini belirtmiştir. Ayrıca çağdaş felsefenin de tabiat kanunlarının zorunlu olmadığını kabul ettiğini vurgulamıştır.⁵⁴² İzmirli, bir kısım filozoflara göre düşüncedeki zorunluluğun, insanın dışında değil içinde olduğunu, diğer bir ifade ile dış dünyada değil idrakte gerçekleştiğini ve bugün tabiat kanunları olarak kabul edilen ilkelerin dayandığı temel esasların sarsıntıya uğradığı⁵⁴³ düşüncesiyle temellendirmektedir.

Müşriklerin mucize taleplerinin Kur'ân'da reddedilmesinden hareketle Hz. Peygamber'in mucizelerini inkâr etmek doğru değildir. Manastırlı'ya göre bu ayetler mucizelerin olduğunu gösterir. Zira iddia sahiplerinin delil gösterdikleri ayetlerdeki mucize talebi, Hz. Peygamber'in bizzat kendisinden ve kendi kuvvetiyle göstermesine yönelik bir taleptir. Hâlbuki ilgili ayetlerde kendisinin yalnız Allah'ın emriyle hareket eden bir insan ve Cenabı Hakk'ın her türlü acizlikten münezzeh olduğu vurgulanmaktadır. Bu ve benzeri ayetlerin manası anlaşıldığında ve Kur'ân'ın birçok ayetinde mucizelerinin olduğu vurgusu dikkate alındığında, Hz. Peygamber'in mucizelerini reddetme iddiası anlamsız olmaktadır.⁵⁴⁴

İsmail Fennî, dağların yürüyüp yerden nehirlerin çıkması ve ziraata elverişli alanların oluşması, ölümlerin dirilip peygamberi tasdik etmesi ve benzeri mucize taleplerinin reddedilmesini iki farklı noktadan ele aldığı görülür. Birincisi bu tür mucizelerin gerçekleşmesi durumunda inkâr edilmesi onların helak olmasını sonuç vermesidir. Hâlbuki Cenabı Hakk'ın, Hz. Peygamber'in ümmetini helak edecek azaplardan koruması bu ümmete bir lütfudur. Bundan dolayı bu mucizeleri vermemiştir. İkincisi, mucize talep edenlerin iman etme niyetlerinin olmamasıdır. Ayrıca müşriklerin, Hz. Peygamber'in mucizelerine sihir demeleri de bu mucizelerin gerçekleştiğini göstermektedir.⁵⁴⁵

Mucize-tabiat kanunları ilişkisi bağlamında mucizelerin değerlendirildiği görülür. Mustafa Zihni'ye göre mucizeler, mümkün olup ilahî âdete muhalif ve tabiat kanunlarına zıttır. O, tabiat kanunlarının da mümkün olmasından hareketle mucizelerde herhangi bir muhal yönün

⁵⁴¹ Midhat, *Beşâir Sıdk-ı Muhammediye*, 154.

⁵⁴² İsmail Hakkı İzmirli, *el-Cevabü's-Sedîd fi Beyân-ı Dini't-Tevhid* (Ankara: Ali Şükrü Matbaası, 1339), 37.

⁵⁴³ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelam* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340), 2/64.

⁵⁴⁴ Manastırlı İsmail Hakkı, "Hak ve Hakikat", 66.

⁵⁴⁵ İsmail Fennî, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928), 114-116.

bulunmaması gerektiğini düşünür. Ona göre peygamber göndermek ilahî hikmetin gereği olduğu gibi onları mucizelerle destekleyerek insanların itaatini sağlamak da bu hikmetin bir gereğidir. Ona göre kâinattan hareketle ilahî kudretin büyüklüğünü idrak eden zihinlerin mucizelerin gerçekleşmesi hakkında herhangi bir tereddüdü olmamalıdır. Tabiat kanunlarının zorunluluğunu kabul eden bir kısım insanların tabiat kanunlarını koyan bir zatın bu kanunların haricinde harika yaratabileceğini öncelikle kabullenmesi gerekir. Bu çerçevede tabiat kanunlarına uymayan bir mucize yaratmak, harikulade olan yeri ve göğü yaratmaktan daha mı gariptir? Sorusu önem arz etmektedir. Zira yaratılan her şeyin ilkleri tabiat kanunlarının dışındadır. Bu yaratılış devam ederek tabiat haline gelir.⁵⁴⁶

Son dönem Osmanlı kelamcılarının savunusu, Hz. Peygamber'in hissî mucizelerinin olmadığına yönelik iddialara karşı, aklı burhanları, tevatür esasına dayanan tarihî verilerle birleştirerek özgün bakış açısı sunmaktadır. Onlara göre Hz. Peygamber, insanları öncelikle aklı ve edebî bir mucize olan Kur'ân ile İslam Dinine davet etmiş; ancak yalnız duyularla idrak edebilen insanların inanmalarını kolaylaştırmak ve akıl erbabı insanların imanlarını takviye ve sabit kılmak için de bazı mucizeler göstermiştir. Bu kelamcıların hissî mucizeleri manevi tevatür derecesine ulaşmış rivayetlerle destekleme tezi, sağlam bir tarihî zemine oturtulmuştur. Kelamcıların, ilahî kudreti tabiat kanunlarının üstünde görmeleri ve bu kudretin o kanunları istediği gibi değiştirebilme gücünde olduğunu savunmaları, tabiat kanunlarının zorunlu olduğu düşüncesine katılmadıklarını göstermiştir. Onlar, Kur'ân'da müşriklerin mucize taleplerinin reddedilmesine dair ayetleri, Hz. Peygamber'in kendi başına ve kendi kuvvetiyle değil, ancak Allah'ın iradesiyle mucizelerin gerçekleşmesi şeklinde okumuştur.

3.1.7. Hz. Peygamber'in İlahî Kitaplarda Müjdelendiği Tartışmaları

Tartışılan bir konu da Hz. Peygamber'in ilahî kitaplarda veya bir kısım büyük insanlar tarafından müjdelenip müjdelenmediğidir. Bu mesele diğer din mensuplarıyla Müslümanlar arasında yapılan önemli tartışma konularından biridir. Bu meseleye ait iddialar şöyle özetlenebilir. Hz. Peygamber'in önceden müjdelenmesi düşüncesi, Hint kökenli kaynaklardan gelmektedir. Çünkü Hint kaynaklarına göre dünyada karışıklıklar baş gösterdiği zaman tam bir hayır olan Tanrı'nın ruhu, Karişna şeklinde bir bakireden doğar. Bu düşünce, Hristiyanları etkileyerek Mesih düşüncesini ortaya çıkardığı gibi Hz. Peygamber'i haber veren "*Paraklitos*" ve benzeri düşünceler de buradan kaynaklanmaktadır.⁵⁴⁷ Hz. Peygamber'in atalarının yüzlerinde görünen nur ise onların huy ve ahlakından ibaret olan manevi bir nurdur. Bu ahlakî

⁵⁴⁶ Mustafa Zihni, *Savâbü'l-Kelam fi Akâidi'l-İslam* (Dersaadet: Cevdet Bey Matbaası, 1327), 185.

⁵⁴⁷ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 52.

nur, manevi nura bir işarettir.⁵⁴⁸ Hz. Peygamber'in korunmuş olduğunu ve peygamberliğini ispat etmek için bu tür rivayetlere gerek olmadığı ve bu tür rivayetlerin Hz. Peygamber'in nübüvvetini daha öncelere taşımak ve müjdelendiği ve mucize göstermediği eleştirilerine karşı koymak için ortaya atılmış düşüncelerden ibaret olduğu da ifade edilmiştir.⁵⁴⁹

Konuya yönelik birçok eser ve makalenin kelamcılar tarafından kaleme alınıp ayrıca birçok tercümenin yapıldığı görülür. Manastırlı'ya göre Cenabı Hak, geçmiş zamanlarda insanların ihtiyaçlarını giderecek ilahî kanunlarla peygamberler göndermiştir. Geçmiş peygamberler bu kanunların zeyillerinde açıkça ileride ahir zaman peygamberinin geleceğini,⁵⁵⁰ bu kanunları feshederek zamanın ihtiyacına uygun yeni kanunlar getireceğini ve gelecek peygamberin de hususiyetlerini ve alametlerini ümmetlerine müjdelemiştir. Bu hususiyet ve alametlerin iki şahısta birleşmesi akıl yönüyle ve âdeten imkânsızdır.⁵⁵¹ Bir kısım dönem kelamcıları bu ilahî kitapları incelemiş ve o kitaplarda belirtilen özelliklerin açık ve seçik olarak Hz. Peygamber'de olduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre hak ve hakikati arayan, taassuba kapılmayan ve insanların kınamalarına bakmayan kimseler, bu gerçeği itiraf eder ve batıl tevillerin önünü keserler. Manastırlı'ya göre semavi kitaplar, bunca tahrife uğramasına rağmen, Hz. Peygamber'in özellik ve alametleri tamamen ortadan kaldırılamamıştır. Yalnızca akla uygun olmayan teviller yaparak zihinleri yanlış yönlendirmek istemişlerdir.⁵⁵²

Semavi kitap ve suhurların, Hz. Peygamber'i müjdelediği meselesi Kur'an'ın nassı ile sabittir. Bu çerçevede geçmiş peygamberlerin getirdiği dinlerini nesh eden, insanların büyük bir kısmını etkileyen ve yeni bir din getiren peygamberden söz etmeleri bir gerekliliktir. Onu haber vermeleri ise ya yalanlama şeklinde veya tasdik etme suretinde olacaktır. Çünkü Onların haber vermesini gerektirecek güçlü sebepler bulunmaktadır. Bu bağlamda küçük hadiseleri haber veren o kitapların, Hz. Peygamber'in nübüvveti gibi büyük bir olayı haber vermemesi düşünülemez. Ayrıca geçmiş peygamberler, dinlerini tahrip edilmekten ve kitaplarını nesh olmaktan kurtarmaları gerekmektedir. Bu çerçevede geçmiş peygamberlerin kendi kitap ve suhurlarında ahir zaman peygamberini tekzip edici sözleri bulunmaması onu tasdikleri anlamına gelmektedir.⁵⁵³

⁵⁴⁸ Nuri, *Hâtemü'l-Enbiya*, 59.

⁵⁴⁹ Hülya Çilek, *Kılıçzâde Hakkı'ya Göre Peygamberlik*, 84-85.

⁵⁵⁰ Manastırlı, *Külliyyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/73.

⁵⁵¹ Manastırlı, *Külliyyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/12.

⁵⁵² Manastırlı, *Külliyyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/73.

⁵⁵³ Nursî, *Zülfikâr*, 397.

Hız. Peygamber'in Kur'an ayetleriyle, semavi din mensuplarına, geçmiş peygamberlerin kendisini tasdik ettiğini ifade ederek meydan okuduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda Yahudi ve Hristiyanlardan hiç kimsenin, bu meydan okumaya karşı onun bir yanlışını gösterememesi ve onunla savaşmaya mecbur kalıp yurtlarından hicret etmeleri, geçmiş peygamberlerin onu müjdelediğini göstermektedir. Tahrif edilmiş semavi kitapların, Hız. Peygamber'in nübüvvetini gösteren yüzden fazla işareti barındırması⁵⁵⁴ ayrıca Yahudi ve Hristiyan din adamlarının şehadetleri bu müjdelerin olduğunu göstermektedir.⁵⁵⁵ Manastırlı'ya göre Selman-ı Fârisî ve Temîmi Dârî, Abdullah b. Selam, Muhayrîk ve Cârûd b. A'lâ gibi Yahudi ve Hristiyan iken iman ederek ashaptan olan kimselerin, İslamiyet'i kabul etme hikâyeleri de onun müjdelendiğini göstermektedir. Bununla birlikte Hız. Peygamber'in nübüvvetten önce Bahîra ve Nastûra isimli rahiplerin kiliseleri yanından Şam kafilesiyle beraber geçtikleri esnada, Hız. Peygamber'i alametlerinden tanımaları ve peygamber olacağını ifade etmeleri diğer bir delildir. Bu müjdelerden hareketle iman edenlerin sayısı bir hayli çoktur. Özellikle Ka'bu'l-Ahbâr'ın bu konuda şehadeti oldukça dikkat çekicidir. Necâşi ve Herakl gibi Hristiyan kralların Hız. Peygamber'in nübüvvetini haber vermesi de ayrı bir delildir.⁵⁵⁶

Harpûtî'ye göre Hız. Peygamber, tahrif edilmemiş şekliyle ilahî kitaplarda müjdelenmiş ve bu durum Kur'an'da⁵⁵⁷ da ifade edilmiştir. Dönem kelamında buna dair Tevrat ve İncil'den birçok örnekler verilmiştir. Mesela Tevrat'ta ifade edilen "*Allah Teâla Tûr-i Sîna'dan geldi. Sâir'den işrak etti. Fârân dağlarından zuhur etti*" ayeti, Hız. Peygamber'i müjdelemektedir. Zira Allah Teâlâ'nın Tûr-i Sîna'dan gelmesi Hız. Musa'ya gelen vahyi, Sâir'den işrak etmesi Hız. İsa'ya indirilen vahyi, Fârân Dağlarından zuhur etmesi ise Mekke'de Hız. Peygamber'e indirilen vahyi ifade etmektedir.⁵⁵⁸

Hız. Peygamber'in zatı ve nübüvveti hakkında şüpheleri giderecek şekilde müjdeler, Tevrat'ta ve İncil'de bulunmaktadır. Bu durum Kur'an'da "*Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu (peygamberi)çocuklarını tanıdıkları gibi tanırlar. Buna rağmen içlerinden bir kısmı bildikleri halde gerçeği gizlerler*"⁵⁵⁹ ayeti ile açıkça ifade edilir. Harpûtî'ye bakıldığında, Hız.

⁵⁵⁴ Hüseyin Cisrî, *er-Risâletü'l-Hamîdiyye Beyyînât-ı Ahmediyye Tercümesi*, çev. Manastırlı İsmail Hakkı (Dâru'l-Hilâfet-i Aliyye: Sırat-ı Müstakim Matbaası, 1329), 1/80-140.

⁵⁵⁵ Nursî, *Zülfikâr*, 399.

⁵⁵⁶ Manastırlı, *Külliyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/78-79.

⁵⁵⁷ Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 292.

⁵⁵⁸ Manastırlı, *Külliyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/74; Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 291; Nursî, *Zülfikâr*, 403.

⁵⁵⁹ el-Bakara 2/146.

Ömer'in bu ayeti Abdullah b. Selam'a sorduğu ve onun: “Hz. Peygamber'i oğlumdan daha iyi bilirim” şeklinde cevabıyla delillendirdiği görülür.⁵⁶⁰

Hz. Peygamber'in Tevrat'ta müjdelendiği ve bu durumun tevatür derecesinde Yahudiler arasında meşhur olduğu hatta Araplar arasında dahi yayıldığı ifade edilmektedir. Bundan dolayı dönem kelimasında, bir kısım Yahudi kabile reislerinin Yahudilerin Müslüman olmaması için tedbirler aldığı ve onları ölümle tehdit ettikleri⁵⁶¹ delil olarak ileri sürülmüştür.

Filibeli'ye göre gelecekte haber verme meselesi bilimin tetkik edemediği ve ilgi alanının dışında kalan alanlardan biridir. Bu bağlamda gelecekte haber vermenin vukuu, tarihi veriler ve benzeri delillerle sabit olduğundan manevi ilimlere, yüksek ve yüce ruha sahip olan kimselerin, Hz. Peygamber'in geleceğini müjdelemeleri imkânsız görülmemeli ve akıldan uzak sayılmamalıdır. Rahip Bahîra'nın Hz. Peygamber'in amcasını Şam'a gitmekten menetmesi buna bir delildir.⁵⁶²

Hz. Peygamber'in kendi isim ve nübüvvetinin Tevrat ve İncil'de geçtiğini, bu gerçeğin Yahudiler ve Hristiyanlar tarafından bilindiğini ve bununla nübüvvetine her daim delil getirdiği ifade edilmiştir. Bu gerçeğin Hz. Peygamber'in isim ve özelliklerinin Tevrat ve İncil'de yazılı,⁵⁶³ onun isim ve hususiyetlerini, nübüvvet ve risaletini kendi evlatlarından daha iyi bildiklerini⁵⁶⁴ ifade eden ayetlerde geçtiğini belirtmişlerdir. Mustafa Zihni'ye göre eğer Tevrat ve İncil'de Hz. Peygamber'in ismi ve nübüvvetini müjdelendiği gerçeği olmasaydı o, bunu iddia etmeye cesaret edemezdi. Zira bu durumda ilahî din mensupları Hz. Peygamber'i yalanlardı. Hâlbuki akli başında olan bir kimse insanların nefretini çekecek, hakikate zıt bir iddiada bulunması, ulaşmak istediği hedefe engeldir. Bu durumda yüksek bir akla sahip olduğu düşmanları tarafından dahi kabul edilen Hz. Peygamber'in böyle bir iddiada bulunduğu nasıl kabul edilebilir. Tevrat ve İncil'de Hz. Peygamber'in müjdelendiği her türlü şüpheden uzaktır.⁵⁶⁵

Geçmiş peygamberler, Hz. Peygamber'in isim ve nübüvvetine dair birçok özelliği ümmetlerine haber vermişlerdir. İlahî kitap ve suhurlarda buna dair birçok ayetler bulunurdu. Bu ilahî kitaplar zaman içinde ruhanî liderler tarafından tahrif edildi. Bilhassa Hz. Peygamber'i müjdeleyen ayetler tahrife uğradı. Buna rağmen Hz. Peygamber'i müjdeleyen bir kısım ayetler

⁵⁶⁰ Harputî, *Tekmile-i Tenkîhu'l-Kelam*, 128.

⁵⁶¹ Midhat, *Beşâir Sıdk-ı Muhammediye*, 265.

⁵⁶² Şehbenderzâde, *Tarih-i İslam*, 1/149.

⁵⁶³ el-A'râf 7/157.

⁵⁶⁴ el-Bakara 2/146.

⁵⁶⁵ Mustafa Zihni, *Savâbü'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 242.

hala bulunmaktadır. Bu durum onun nübüvvetini ispat eden büyük bir delil ve onun davasını destekleyen mucizelerinden sayılmalıdır.⁵⁶⁶

Dönem kelimcilerine bakıldığında ilahî kitap ve suhuflarda, Hz. Peygamber'in müjdelendiği konusuna ısrarla vurgu yaptıkları görülmüştür. Dönem kelimcileri, bu konuda tarihi metin ve kaynak incelemelerini yapmış, dinler tarihi ve metin tenkidi yöntemlerini de kullandıkları görülmektedir. Bu bağlamda dönem kelimcileri tarihî verileri, Kur'ân'ın açık ayetlerini, Tevrat ve İncil'deki işaretleri, Yahudi ve Hristiyan din adamlarının şahadetlerini, iman edip sahabe olan ilahî kitaplara inanan kimselerin rivayetleri, Hz. Peygamber'in geçmiş peygamberler tarafından müjdelendiği tezini kuvvetlendirmektedir.

Bu kelimciler için önemli diğer bir hususta, Tevrat ve İncil'de tahrifler yapılmasına rağmen Hz. Peygamber'in müjdelendiğine dair izlerinin tamamen silinememiş olmasıdır. Ayrıca dönem kelimcilerine göre Hz. Peygamber'in kendisiyle ilgili bu müjdeleri, Yahudi ve Hristiyanlara defalarca söylemesine rağmen onlar tarafından hiçbir zaman yalanlanmaması da büyük bir önem arz etmektedir. Bu çerçevede dönem kelimcilerinin, geçmiş ilahî kitap ve suhuflarda Hz. Peygamber'in müjdelendiği tezini ayrıntılı bir şekilde değerlendirerek aklî ve naklî delillerle ispatladıklarını ifade etmek mümkündür.

3.1.8. Hz. Peygamber'in Ümmîliğine Yönelik İddialar

Hz. Peygamber'in ümmîliği konusunun da gündem yapıldığı görülmektedir. Bir kısım Batılı düşünür ve onlardan etkilenen Osmanlı müelliflerinin, Hz. Peygamber'in ümmî olmadığına ve bir kısım Hristiyan din adamlarından ders aldığına yönelik iddialar ileri sürdükleri bilinmektedir. Onlar, bu iddialar vasıtasıyla Kur'ân'ın beşerî olduğu düşüncesine zemin oluşturmuşlardır. Bu konudaki iddialar şöyle özetlenebilir. Her şeyi bilen bir zekâyâ sahip olan Hz. Peygamber'in, dönemin bütün ilimlerini öğrendiği mutlak bir hakikattir. Onun cahil, hiçbir şeye muktedir olmayan ve yalnız bir vasıta olmak anlamına gelen ümmîlikle hiçbir ilgisi yoktur. Hz. Peygamber'e ümmîlik isnad etmek onu aciz göstermektedir.⁵⁶⁷ Hz. Peygamber'in kesin olan nübüvvet delillerine karşı çıkamayan bir kısım insanların, onun okuma-yazma öğrendiğini ve bu sayede kemal sahibi bir zat olduğunu iddia etmişlerdir.⁵⁶⁸ Hz. Peygamber'in Hudeybiye Antlaşmasında “*resûlullah*” kelimesini silip Muhammed ibn

⁵⁶⁶ Mustafa Zihni, *Savâbü'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 243.

⁵⁶⁷ Kılıçzade, *Son Cevap*, 1331, 13.

⁵⁶⁸ Manastırlı İsmail Hakkı, “Hak ve Hakikat”, 34.

Abdullah diye yazdığına ve besmeledeki harflerin yazılışına dair vahiy kâtiplerine ifadeleri, onun ümmî olmadığını göstermektedir.⁵⁶⁹

Hiz. Peygamber'in ümmî olmadığına yönelik iddiaların kabul edilmediği ve bunun bu iddianın yanlış olduğuna dair ileri sürülen deliller görölmektedir. Onlara göre bir kısım insanlar, Hiz. Peygamber'in okuryazar olduğunu iddia etmiştir. Hâlbuki bu iddia yanlıştır. Çünkü Hiz. Peygamber'in yaşadığı çevre, bulunduğu ortam ve sahip olduğu arkadaşların hepsi ümmî idi. Bu duruma bir de Hiz. Peygamber'in yetimliği ve fakirliği eklenirse okuryazar olduğuna nasıl inanılabilir? Ayrıca Hiz. Peygamber'in ilim merkezlerinin, kitap ve müderrislerin olmadığı bir çevrede hayat sürdüğü bilindiği halde çok az bir zamanda okuryazar olduğunu iddia etmek gerçeklerle örtüşmemektedir. Şayet çok güçlüklerle öğrenmiş olduğu farz edilse dahi bunun başkaları tarafından bilinmemesi imkânsızdır. Hâlbuki kendisi her seferinde ümmî olduğunu dile getirdiği halde dost veya düşman hiç kimse buna itiraz etmemiştir. Onlara göre Hiz. Peygamber'in nübüvvetten önceki hayatında da ona okuma-yazma öğreten bir eğitici ile birlikte kaldığını kimse nakletmemiştir. Şayet Hiz. Peygamber birisinden okuma-yazma öğrenmiş olsaydı onun büyüklüğünü ifade eder ve ona saygı duyardı. Hâlbuki böyle bir şey, Hiz. Peygamber'den hiçbir zaman görülmedi ve işitilmedi. Hem Hiz. Peygamber gerek nübüvvetten önce gerek nübüvvetten sonra olsun kâğıt, kalem gibi okuryazarların kullandığı malzemeleri kullanmamıştır. Hem de onun bir şeyler yazdığını veya kitaplar derleyip okuduğunu kimse nakletmemiştir. Eğer böyle bir şey olsaydı bunun gizli kalması imkânsızdı.⁵⁷⁰

Dönem kelamcılarının ümmî kelimesinin semantik yapısından hareketle iddiayı reddettikleri görülür. Arapkirli'ye göre ümmî ya valide anlamında "ümm" kelimesinden, ya da yazı ve okumakla uğraşmadıklarından "ümmetü'l-Arap" veyahut Mekke'nin sembolü olan "Ümmü'l-Kurâ" tamlamalarının ilk kelimesine nispet edilen yazı yazmayan ve okumayan anlamında kullanılır. Tarihî verilere bakıldığında görülecektir ki Hiz. Peygamber, herhangi bir mektep, medrese veya muallim yüzü görmemiştir. O, asla bir yazı yazmamış ve bir kimseden herhangi bir eğitim-öğretim almamıştır. Buna rağmen Hiz. Peygamber evvel-âhir bütün ilimleri bilmiş ve bu durum onun bir mucizesi kabul edilmiştir. Ümmîlik, onun mübarek bir sıfatı olmuştur. Ona göre Hiz. Peygamber'in nübüvvetten önce asla bir kitap okumadığı ve herhangi bir yazı yazmadığı malum ve muhakkaktır. Kadı İyâz (ö.1149) da onun yazı yazmadığını ifade etmiştir. Kur'ân'da geçen Hiz. Peygamber'in ümmîliği ise kendisinin gayretiyle veya bir kimsenin yardımıyla öğrenmediğini ifade etmek içindir. Yoksa mucize olarak sonradan

⁵⁶⁹ İsmail Fennî, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*, 142-145.

⁵⁷⁰ Sıdkî, *Felsefe Nokta-i Nazarından Din*, 14.

yazması değildir. Eğer Hz. Peygamber bu şekilde yazmış ise bu dahi ayrıca bir mucizesi olur. Arapkirli'nin bu konuda ileri sürülen bir kısım rivayetleri değerlendirdiği de görülür. *"Hokkayı sıkı hale getir. Kalemı eğri yont. Be'yi dik yap. Sin'i ayır. Mim'in gözünü kapatma. Allah'ı güzel yaz. Rahman'ı uzat, Rahim'i de iyi ve hoş yaz"* ve benzeri hadislere gelince bu tür ifadeler görünürde Hz. Peygamber'in okuma-yazmaya vakıf olduğunu göstermektedir. Kadı İyâz ve bir kısım âlimler bu ve benzeri rivayetleri mecaz olarak değerlendirmişlerdir.⁵⁷¹

Kelamcıların, Hz. Peygamber'in ümmî olmadığına yönelik iddiaları aklî ve naklî delillerle reddettikleri görülmektedir. Onlara göre Hz. Peygamber hiç kimseden herhangi bir eğitim-öğretim almamış ümmî bir zattır. Bu durum Kur'ân'da şöyle ifade edilmiştir. *"Sen daha önce bir kitaptan okumuş ve elinle de onu yazmış değildin. Öyle olsaydı, batıl söze uyanlar şüpheye düşerlerdi."*⁵⁷² Evet, Hz. Peygamber okur-yazar değil ümmî bir kimseydi. Hiçbir kimseden bir ders almamıştır. Yalnız kendisi ümmî değil mensup olduğu Arap kavmi de ümmî olmakla meşhurdu. Bu konuyu Kur'ân-ı Kerim şöyle ifade etmektedir: *"O (Allah), ümmîler (Arablar) içinde, kendilerinden bir peygamber gönderendir; (o peygamber) onlara O'nun ayetlerini okuyor, onları (günahlardan) temizliyor ve onlara kitabı ve hikmeti öğretiyor. Hâlbuki (onlar) daha önce gerçekten apaçık bir dalâlet içinde idiler."*⁵⁷³ Hz. Peygamber ümmî olmasaydı bu ayetleri okuduğunda muhalifleri buna itiraz eder ve onun öğrendiği kişi veya kurumları ortaya koyarlardı. Hâlbuki müşrikler, Hristiyanlar ve Yahudiler, Hz. Peygamber'de olağan üstü bir kudretin olduğunu gördükleri halde onun peygamberliğini inat ve kibirlerinden dolayı tasdik etmemişlerdir. Hz. Peygamber'in okur-yazar olduğuna dair Avrupalı müelliflerin kitaplarında yazılan iddiaların hiçbir hükmü yoktur. Çünkü bu iddialar, Hz. Peygamber ile ashabının ve muhaliflerinin arasındaki doğru ilişkiyi yansıtmaktan uzaktır.⁵⁷⁴

Hz. Peygamber'in okur-yazar olduğu veya bir kısım insanlardan eğitim aldığı doğru olsaydı düşmanlarından önce kendisiyle beraber büyüdüğü dostları ayetin vurguladığı ümmîliğine itiraz ederdi. Bu durumda doğru konuşmadığı ortaya çıkan bir kimse için dostları acaba mallarından, evlatlarından, vatanlarından vaz geçer miydi? Hâlbuki Hz. Peygamber, kendisini hiç tanımayan insanlar içinde nübüvvetini ilan etmemiştir. Bu durumda şunu söylemek mümkündür, Avrupalı müelliflerin Hz. Peygamber'in sahip olduğu bunca ilmin öğreticisiz - Rahip Bahîra veya Nastura- mümkün olmayacağına dair iddiaları delilden mahrum bir davadır. Ayrıca kırk yaşına kadar memleketinde, akraba ve yakınları içinde yaşamış olan bir kimsenin,

⁵⁷¹ Arapkirli, 1328, 164.

⁵⁷² el-Ankebût 29/48.

⁵⁷³ el-Cuma 62/2.

⁵⁷⁴ Midhat, *Beşâir Sıdk-ı Muhammediye*, 322.

günün birinde ve ansızın her şeyi kuşatan vahiyle ortaya çıkmış bir zat, herhangi bir kimseden öğrenmiş olması durumunda bunun herkes tarafından bilinen bir gerçek olması gerekirdi.⁵⁷⁵

Hz. Peygamber ilim öğrenecek kadar herhangi bir muhite gitmemiştir. Ayrıca o, nübüvvetini ilan ettiği güne kadar çağdaşı olan milletlerin ilimlerinden, geçmiş ümmetlerin şeriatlarından veya devletlerin kanunlarından hiçbir şeyi hiçbir kimseden öğrenmemiştir. 40 yaşına geldiğinde birdenbire, zamanın adetlerine zıt, dönemin ahlakına aykırı olan İslam Dinini tebliğ etmeye başlamıştır.⁵⁷⁶ Hz. Peygamber ümmî bir toplumda, kitap ve hikmete bağlı olmayan bir millet içinde zuhur etmiştir. Kendisi de ümmîydi. Herhangi bir öğretmenden hiçbir şey öğrenmedi. Eğer okur-yazar olsaydı kavmine olan muhalefetini akıl kolayca kabul ederdi.⁵⁷⁷ Halkının kötü örf ve âdetlerini, ülkesinin içinde bulunduğu vaziyeti serbest bir düşünce ile değerlendirecek kadar vatanından uzun bir süre ayrı kalmadı.⁵⁷⁸ Hem Hz. Peygamber'in kabilesinde ve yetiştiği muhitte ilim erbabı veya filozoflar bulunmuyordu. Memleket ahalisi okuma-yazma bilmez ve cehalet içindeydi. Kendisi çok kısa bir zaman aralığında iki sefer Şam'a seyahat ettiyse de hemen memleketine geri döndü. Hz. Peygamber, böyle bir kabilede, ümmî olarak bulunmuş ve herhangi bir âlimden bütün ilimleri öğrenecek, okuyup yazacak bir süre birlikte olmamıştır.⁵⁷⁹

Filibeli'ye göre Hz. Peygamber'in Rahip Bahîra gibi dönemin Hristiyan din adamlarından peygamberlik sanatı ve ilimlerini ders aldığı iddiası bir hurafedir. On iki yaşında olan bir çocuğa elifba ve okumaya girişi temin eden harflerin öğretiliceği düşünülürse bu iddianın hurafe olduğu ortaya çıkacaktır.⁵⁸⁰ Ayrıca Hz. Peygamber'in çağdaşlarından herhangi bir kimse, Kur'ân'ın üslubu gibi bir üslup kullanmadığı gibi Hz. Peygamber'in de nübüvvetten önce böyle bir üsluba sahip olmadığı bilinmektedir. Bu durum, Kur'ân'ın vahiy olduğunu göstermektedir.⁵⁸¹

Manastırlı'ya göre Hz. Peygamber yetim, onu yetiştirecek pederden mahrum ve kendisini ikaz ve irşat edecek bir rehberden yoksundur. İçlerinde okur-yazarın pek nadir olduğu toplum gibi kendisi de ümmîdir. O, ümmî olmakla birlikte çocukluğundan itibaren son derece yüce edep ve ahlak sahibi, vahiy vasıtasıyla da ilimlerin hakikatlerine aşina kılınmıştır. Ümmîlik onun hakkında mucize kabul edilmiş ve diğer peygamberlerden ayırt edici bir sıfatı

⁵⁷⁵ Midhat, *Beşâir Sıdk-ı Muhammediye*, 323-325.

⁵⁷⁶ Şerif Sadettin, "Hayat-ı Hz. Peygamber ve Nübüvvet", *Ceride-i İlmiye* 55 (1338), 1750.

⁵⁷⁷ İzmirli, "Davet-i Peygamberi", 2055.

⁵⁷⁸ Kam, "Ahlâk-ı Seniyye-i Risâletten Bir Nebze", 2182.

⁵⁷⁹ Sadettin, "Hayat-ı Hz. Peygamber ve Nübüvvet", 1753.

⁵⁸⁰ Şehbenderzâde, *Tarih-i İslam*, 1/149.

⁵⁸¹ Şehbenderzâde, *Tarih-i İslam*, 1/165-166.

olmuştur. Manastırlı, Hz. Peygamber'in kesin olan nübüvvet delillerine karşı gelemeyen kimselerin bu iddiayı ortaya attıklarını ifade eder. Onlara göre bu iddianın batıl olduğu şu delillerle sabit olur.

Birincisi: Pek nadir olan kimselerin dışında Hz. Peygamber'in kavminin ümmî olmasıdır. Hz. Peygamber'in ümmî bir toplumdan çıkan peygamber⁵⁸² olduğunu ifade eden ayet de bu gerçeği ifade etmektedir. Bununla birlikte kendisinin yetimliği ve fakirliği de düşünüldüğünde onu okuma-yazmaya sevk edecek bir sebep ileri sürülemez. Acaba kavmi içinde çok az kimseye has olan, halkının ihtiyaç duymadığı ve onlara göre hayata bir katkısı olmayan tarafa yönelmek yerine akıl ve irfanı ile geçimini sağlayacak cihete yönelmesi daha makul değil midir?

İkincisi: Eğitim-öğretim uzun bir sürece bağlıdır. Çok kısa bir zamanda yapılmaz. Özellikle eğitim kurumlarından mahrum olan ve düzensiz bir mekân ve zamanda yapılması çok daha zordur. Eğer Hz. Peygamber uzun ve zorlu böyle sürece girmiş olsaydı çevresi tarafından en azından bilinir veya görülürdü. Kendisi ümmî olduğunu her seferde söylemesine rağmen muhaliflerinin buna itiraz etmemesi onun okuma-yazma bilmediğine bir delil olmaz mı? “*Sen şu Kur'an'dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun. (Okuyup yazsaydın) o takdirde batıl peşinde koşanlar, şüpheye düşerlerdi*”⁵⁸³ ayeti de bu gerçeği ifade etmektedir.

Üçüncüsü: Hz. Peygamber, kendisine ders veren birisi olsaydı ona saygı gösterir ve onu ashabından üstün tutardı. Hatta Hz. Peygamber onu bir kısım arkadaşlarına söylemesi gerekirdi. Acaba böyle bir vakıanın gerçekleştiğini ispat etmek mümkün müdür?

Dördüncüsü: Hz. Peygamber'in kendi hanesinde veya dışarıda bir şey yazmak için kâğıt, kalem veya yazı malzemesi istediği hiç görülmemiştir. Öğrenirken yazı malzemesine ihtiyaç duymadığı farz edilse dahi peygamberlikten sonra önemli işler için yazı yazması, hiç olmazsa kontrol amacı ile de olsa yazı malzemesine ihtiyaç duyardı. Acaba bu durumda Hz. Peygamber'i gören bir kişinin varlığını ispat etmek mümkün müdür?

Beşincisi: Hz. Peygamber için iddia olunan okur-yazarlık eğer peygamberlik iddiası için değilse bunu Hz. Peygamber'in ilan etmesi gerekirdi. Zira okur-yazar olmak bir meziyettir. Eğer bu öğrenim talebi ileride peygamberlik ilan etmek için ise böyle bir hilekârlığın ilelebet saklanması mümkün müdür? Bu durumda Hz. Peygamber'in yetimliğinin gerçekliği gibi

⁵⁸² el-Cuma 62/2.

⁵⁸³ el-Ankebut 29/48.

ümmîliği de gerçektir. Hz. Peygamber'in okur-yazar olduğu iddiası temelsiz ve asılsız kuruntulardan ibarettir.⁵⁸⁴

Hz. Peygamber'in ümmîliği meselesi dönem kelimcileri tarafından onun peygamberliğini destekleyip doğrulayan bir delil olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte onun ümmîliği Kur'an'ın ilahi bir vahiy olduğunu gösteren bir durum olarak ele alınmıştır. Hz. Peygamber'in ümmî olduğunu, onu bilen ve tanıyan dost ve düşmanlarının kabul etmesi, onun hakkında okur-yazar olduğu iddiasının asılsız olduğunu göstermektedir. Dönem kelimcileri Hz. Peygamber'in ümmî olduğunu aklî ve naklî delillerle ortaya koydukları görülmektedir.

3.2. Nübüvvetinin İspatı

Dönem kelimcileri, Hz. Peygamber'e yönelik iddialara cevap vermenin yanı sıra onun peygamberlik delilleri üzerinde de durdukları görülmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat eden çok farklı deliller ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda burada Hz. Peygamber'in risalet delilleri üzerinde durulacaktır. Tartışmalardan çok ortaya konan deliller ifade edilecektir.

3.2.1. Hz. Peygamber'in Nübüvvetini İspat Eden Deliller

Hz. Peygamber'in her hali ve tavrının, olağanüstü olmamakla birlikte peygamberlik davasında doğru sözlü olduğunu gösteren birer delildir. Dönem kelimcileri, Hz. Peygamber'in risalet davasında doğru sözlü olduğunu gösteren pek çok deliller ortaya koydukları görülmektedir. Bu delilleri üç ana başlık altında toplamak mümkündür.

3.2.2. Hz. Peygamber'in Mucizeleri

Hz. Peygamber'in mucizeleri ve mucizelerinin kısımlarına değinmeden önce onun peygamberliğinin üç yol ile ispat edilebilir olduğu bir kısım dönem kelimcileri tarafından ifade edilmiştir. Bu başlık altında öncelikle bu yollar ifade edilecektir.

Birincisi: Onun, bütün insanlara gönderilmiş bir peygamber olduğunu iddia etmesi ve bu davasını ispat edecek birçok mucize göstermesidir. Onun peygamberlik davası bilgi elde etme yollarından olan mütevâtir haber derecesinde olduğu⁵⁸⁵ gibi gösterdiği mucizelerin kesin olduğu da iki şekilde ispat edilebilir. Bunlar Hz. Peygamber'in Kur'an'ın bir benzerini getirme ile meydan okumasına karşın hiç kimsenin benzer bir eser ortaya koyamaması ve onun hissî birçok mucize göstermesidir.

⁵⁸⁴ Manastırlı İsmail Hakkı, "Hak ve Hakikat", 34-36.

⁵⁸⁵ Giridi, *Nakdî'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 294.

İkincisi: Hz. Peygamber'in nübüvvetten önce veya sonra, insanları İslam Dinine davet esnasında veya davetten sonra bilinen ve kaydedilmiş yüksek ve yüce ahlakıdır.⁵⁸⁶ Zira böyle bir ahlaka ancak peygamberler sahip olabilir. Hz. Peygamber yüksek ve yüce ahlakıyla mücessem bir mucizedir. Onun hayatı her yönüyle incelendiğinde bu gerçek görünecektir. Hz. Peygamber, bütün insanlara tebliğ ettiği ve öğrettiği vazifeleri öncelikle kendi hayatında yaşamıştır. Nazariyatı ile akliyatı, sözleriyle yaptıkları arasında en küçük bir tutarsızlık bulunmamaktadır. Hz. Peygamber, Allah'tan almış olduğu emirleri öncelikle herkesten daha çok kendisi yaşamıştır. Hz. Peygamber, hasımlarının kendisine hücumu vaktinde davasında sebat etmesi, bütün hal ve durumlarda Allah'a olan tam güveni, en korkulu durumlarda davasından geriye en küçük bir adım atmaması ve düşmanları bütün şiddetleriyle ona muhalefet etmesine rağmen onun ahlakına en küçük bir olumsuz söz etmemesi, onun peygamber ahlakına sahip olduğunu göstermektedir. Eğer Hz. Peygamber, peygamber değilse peygamberlik davasıyla Cenabı Hakka iftira etmiş olacaktır. Bu bağlamda Allah'ın, kendisine iftira eden bir kimseyi harika bir ahlak üzere yaratması, yirmi üç sene bu dini yaymasına izin vermesi, onun dinini bütün dinlere üstün kıyamete kadar baki kılması ve bütün hasımlarına karşı zafer vermesi gibi muhal bir durumlar ortaya çıkardı.⁵⁸⁷

İzmirli'ye göre Hz. Peygamber, her türlü sıkıntıya sabretmiş, gerekli bütün fedakârlıkları yapmış ve her halinde Allah'a bağlılığını tam göstermiştir. Zühdü o kadar ileri bir seviyede ulaşmıştır ki kendisine gelen malları kendisine ayırmamış, hayır yolunda sarf etmiştir. Hz. Peygamber, insanlara güzel davranmayı emretmiş, kendisi de tam bir alçak gönüllük içinde davranmıştır. Hastaları ziyaret, fakirlerin davetine icabet, yolda gördüğü kimseye selam vermiştir. Hz. Peygamber, sahabeyle musafaha eder, onlara güzel isimlerle hitap eder ve ailesiyle şakalaşır. O, huzurunda bulunanlara ikram eder, insanlar sözünü bitirinceye kadar dinler, asla lüzumsuz konuşmaz, insanlar arasında sevginin oluşmasını temin ederdi. İnsanları tenkit etmez, nefreti doğuracak sözlerden sakınır, insanların ihtiyaçlarını giderirdi. Kısacası Hz. Peygamber'in harikulade ahlakı ilahî bir mucizedir. Bundan başka hangi mucize aranır.⁵⁸⁸

Üçüncüsü: Kendisi ümmî olduğu ve ümmî bir toplumda yetişmesine rağmen kitap ve hikmetle ortaya çıkması, insanlara ilahî kanunları öğretmesi ve güzel ahlakı tamamlamasıdır.⁵⁸⁹ Hz. Peygamber, peygamberlik gibi büyük bir gerçekliği öyle bir kavim içinde iddia etmiştir ki

⁵⁸⁶ Giridi, *Nakdû'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 295.

⁵⁸⁷ Giridi, *Nakdû'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 296.

⁵⁸⁸ İzmirli, *el-Cevabü's-Sedîd fî Beyân-ı Dini't-Tevhid*, 43-44.

⁵⁸⁹ İsmail Hakkı Manastırlı, *Telhîsu'l-Kelam Fî Berâhîn-i Akâidi'l-İslam* (İstanbul: Tanin Mabaası, 1331), 76-82.

onların ne bir kitabı vardı ve ne de bir hikmete sahip kimselerdi. Hz. Peygamber bu insanlara kitap ve hikmeti tebyin, ilahî hüküm ve kanunları talim, güzel ahlakı itmam ve kabiliyetli nice insanları ilim ve amelde fazilet sahibi kimseler yaptı. Diğer bir ifade ile insanları ilim, amel ve ahlak yönüyle aydınlattı.⁵⁹⁰

Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat eden delilleri 5 meslek halinde ifade etmek mümkündür. Bu yollar onun zatı, önceki peygamberlerin hal ve davranışlarını gösteren geçmiş zaman, asr-ı saadet, gelecek zaman ve gösterdiği mucizelerdir.⁵⁹¹ Bununla birlikte Hz. Peygamber'in her hal ve fiili mucize değilse de onun peygamberlik davasında doğru olduğunu gösterir.⁵⁹²

3.2.2.1. Hz. Peygamber'in Mucizelerinin Kısımları

İzmirli, Hz. Peygamber'in kat'î burhanlarla, kesin ve parlak delillerle, açık ayetler ve apaçık mucizelerle nübüvvetini temellendirdiğini ifade eder.⁵⁹³ İzmirli'nin, Hz. Peygamber'in mucizelerini tasnif ettiği görülür. Bu mucizeleri maddiye-hissiye ve maneviye- akliye olmak üzere ikiye⁵⁹⁴ ayırır. Harpûtî de maddiye-hissiye olan mucizeleri görüldüğü mahallerine göre, Hz. Peygamber'in zatında görünen (zâtiye), canlılar üzerinde görünen (hayvaniye) ve cansızlar üzerinde görünen (cemâdiye) olmak üzere üç kısma ayırmıştır.⁵⁹⁵

Nursî ise peygamberlikten önce görünen harikuladelikler (irhâsât), tahaddi zamanında gösterdiği hissî mucizeler, kendi zamanını, geçmiş ve geleceği içine alan gayba dair verdiği haberler⁵⁹⁶ olmak üzere üç kısım olmak üzere değerlendirmiştir. Mustafa Zihni de Kur'ân ve hissî mucizeler olarak iki sınıf olarak incelemiştir.⁵⁹⁷

3.2.2.2. İrhâsât

İrhâs, sözlükte ısrar, siper, duvar yapmak, bir kimseyi hayır madeni kılmak anlamında kullanılmaktadır. Terim olarak nübüvvet binası tesis etmek, peygamberlikten önce meydana gelen harikuladeliklere denir.⁵⁹⁸ Mustafa Zihni'ye göre irhâsât, peygamberlikten önce meydana gelip peygamberliğe delalet eden ve peygamberlikle ilgili olan, bu yönüyle nübüvvet binasını

⁵⁹⁰ Giridi, *Nakdî'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 297.

⁵⁹¹ Nursî, *İşârâtü'l-İ'câz fî Mezânni'l-İcâz*, 155-172.

⁵⁹² Said Nursî, *Muhakemat* (Isparta: Hayrât Neşriyat, 2023), 143.

⁵⁹³ İzmirli, "Davet-i Peygamberi", 2057.

⁵⁹⁴ İzmirli İsmail Hakkı, "Hikmet-i Teşri' veya Mehâsin-i Şerâyi'" 41 (1337), 1218; Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 288.

⁵⁹⁵ Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 288.

⁵⁹⁶ Said Nursî, *Muhakemat*, 152.

⁵⁹⁷ Mustafa Zihni, *Savâbü'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 144-162.

⁵⁹⁸ *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, çev. Âsım Efendi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 3/2915.

tesis eden nübüvvet delillerinden sayılan harikalardır. Hz. İsa'nın beşikte konuşması, bir kısım taşların ve ağaçların Hz. Peygamber'e selam vermesi,⁵⁹⁹ Tevrat, İncil ve Zebur'un Hz. Peygamber'in nübüvvetini müjdelemesi, bir kısım kâhinlerin onun peygamberliğini haber vermesi, Hz. Peygamber'in doğumu zamanında meydana gelen harikalar⁶⁰⁰ bunun örneklerinden bir kısmıdır. Manastırlı'ya göre irhâs denmesinin sebebi peygamberlik binasını tesis etmeyi barındırmasından dolayıdır.⁶⁰¹

Manastırlı'ya göre her olağanüstü durum mucize değildir. Harikulade olan farklı durumlar bulunmaktadır. Peygamberlik iddiası taşımayan ve benzerini getirmekte acizlik olmayan durumlar mucize olmadığı gibi iddianın aksine gerçekleşen harikulade olaylar da mucize değildir. Müseyleme'nin bir gözü görmeyen bir kişinin gözlerini açmak isterken diğer gözünün de kör olması gibi.⁶⁰²

Filibeli'ye göre Hz. Peygamber'in doğumundan önce meydana gelen harikalar İslamî gelenek içinde kaydedilmiştir. Ona göre bir kısım Batılı düşünürler, bu harikaları hurafe diyerek gerçeklikten uzak olduğunu iddia etmişlerdir. Filibeli'ye göre öncelikle iman ile bilim sonuçta bir noktada birleşse de aralarında fark bulunmaktadır. İnsan, imanla bu hadiseleri ilahî takdir olarak görüp kabullenebilir. Bilim ise bir olayı ele alırken olayın sebeplerini araştırır ve bilinmeyeni tetkik eder. Fakat sebebi keşfedilmemiş ve tarihi verilerin ışığında inkârı da mümkün olmayan meseleleri bilim adına reddetmek doğru değildir. Diğer bir ifade ile bu harikalar, bilim açısından sebeplerini tetkik etmekten aciz kaldığımız olaylar olarak görebiliriz.⁶⁰³

3.2.2.3. Aklî Mucizeler

Harpûtî'ye göre aklî mucizeler, akıl ile idrak edilen mucizelere denir.⁶⁰⁴ İzmirli de aklî mucizenin, peygamberliği ispat konusunda herkesin kabul ettiği bir meslek ve kıyamete kadar

⁵⁹⁹ Mustafa Zihni, *Savâbü'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 189-190.

⁶⁰⁰ Nursî, *Zülfikâr*, 398-416.

⁶⁰¹ Manastırlı İsmail Hakkı, *Tercümetü'r-Risâleti'l-Hamîdiye Zeyl* (Dersaadet: Tercüman-ı Hakikat, 1308), 4/94-102.; Dönem kelimelerine bakıldığında mucizeyi diğer olağanüstü olaylardan ayırmak için harikulade durumları tasnif ettikleri görülür. Onlara göre peygamberlikten önce peygamberlerden zuhur eden harika şeylere irhâs denir. Allah'ın veli kullarında görülen harika durumlara keramet denir. Keramet, mucize derecesine yetişmemekle birlikte meydan okumanın olmaması, nübüvvet iddiasının bulunmaması, irade ve kasıtlı ortaya çıkmamasıyla da mucizeden ayrılır. Velayet derecesine ermemiş ve herhangi bir nübüvvet iddiası ileri sürmeyen salih kimselerde –dualarının kabul edilmesi gibi- görünen harika hallere de ma'net denir. Yalancı kimselerin gösterdiği sihir ise i'câz derecesine varması söz konusu olmadığından mucize ile karıştırılması mümkün değildir. Firavun ve deccal gibi ulûhiyet iddia eden kimselerde görünen harika durumlara istidrac denir. (Manastırlı İsmail Hakkı, *Tercümetü'r-Risâleti'l-Hamîdiye Zeyl*, 4/94-102.)

⁶⁰² Manastırlı İsmail Hakkı, *Tercümetü'r-Risâleti'l-Hamîdiye Zeyl*, 4/95.

⁶⁰³ Şehbenderzâde, *Tarih-i İslam*, 1/146-147.

⁶⁰⁴ Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 297.

bütün açıklığı ile devam edecek bir mucize olduğunu belirtir. Ona göre Hz. Peygamber, aklî mucize ve tam bir hikmetle peygamber olarak gönderildiğinden aklî mucize ile nübüvveti temellendirmek en kolay ve en açık bir metottur. Dini ilimlerin tamamı aklî mucizeyi gösterir.⁶⁰⁵ İsmail Fennî'ye göre de Kur'ân, belagat ve cezaletinin güzelliğinin akıl yoluyla bilinmesinden dolayı aklî mucize olur. Kur'ân'ın manevî ve aklî mucize oluşu, yalnız kendi zamanındaki insanların müşahedesine, indirildiği zaman ve mekâna mahsus değildir. Bütün zamanlara ve bu zamanlarda bulunacak insanlar tarafından idrak edilecek bir mucizedir.⁶⁰⁶ O, kıyamete kadar devam edecek en büyük mucizedir.⁶⁰⁷ Bu durum insanlar içinde akıl ve hikmet erbabı insanlarca müşahede edilmekle Hz. Peygamber'in nübüvveti ortaya çıkar. Onun nübüvvetini kabul etmemek bir doktorun birçok hastayı iyileştirdiğini gözleriyle görüp onun doktorluğunu inkâr eden kimseye benzer. Zira doktorlar bedenî hastalıkları tedavi ederken peygamberler de manevi hastalıkları tedavi ederler.⁶⁰⁸ Bu yönüyle Kur'ân, süreklilik arz eden bir mucize olur.⁶⁰⁹

Hz. Peygamber'e hissî mucizelerden başka manevi aklî mucizenin verilmesinin iki sebebinin olması mümkündür. Birincisi, Hz. Peygamber'in gönderildiği kavmin zekâ, akıl ve hikmette ileri olmasıdır. İkincisi, Hz. Peygamber'in, peygamberlerin sonuncusu olması yönüyle getirdiği İslam Dininin kıyamete kadar baki kalacağıdır. Dönem kalamcılarına göre geçmiş peygamberlere hissî mucizelerin verilmesi insanların akıl, hikmet ve marifetlerinin çok ilerlemiş olmamasından kaynaklanmaktadır. Hâlbuki akıl, hikmet ve marifette ilerlemiş ve makûlât ve maneviyatı anlayabilecek insanların bulunduğu bir dönemde gelen son peygamberin manevi ve aklî mucize göstermesi⁶¹⁰ ve akla hitap etmesi⁶¹¹ bir ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Dönem kalamcılarına göre peygamberlere verilen mucizelerin, gönderildikleri kavimlerinin ileri olduğu konular türünden olması ilahî hikmetin bir gereğidir. Bu ilahî hikmet insanların, “bizim bilmediğimiz bir yolla böyle harikalar gösteriyor” düşüncesiyle öne sürecekleri mazereti ortadan kaldırmak içindir. Mesela Firavun ve kavminin sihirden ileri gitmesiyle Hz. Musa'ya asasının yılanı dönüşmesi mucizesi, tıp ilminde ileri giden kavme gönderilen Hz. İsa'ya çaresiz hastalıkları iyileştirme ve ölüleri diriltme mucizelerinin verilmesi ve fasahat ve

⁶⁰⁵ İzmirli İsmail Hakkı, “Hikmet-i Teşri' veya Mehâsin-i Şerâyi”, 1218.

⁶⁰⁶ İsmail Fennî, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*, 115.

⁶⁰⁷ Nurullah, *Kitabu İnayeti'r-Rabbâniye*, 85.

⁶⁰⁸ İsmail Fennî, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*, 116.

⁶⁰⁹ Harpûti, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 297.

⁶¹⁰ Harpûti, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 299.

⁶¹¹ İzmirli, “Davet-i Peygamberi”, 2057.

belagatta çok ileri olan insanlara karşı Hz. Peygamber'e aklî bir mucize olan Kur'ân-ı mu'cizü'l-beyanı vermesidir.⁶¹²

Dönemin kelamcılarına göre Hz. Peygamber, yalnız ve yardımcısız olmasına rağmen âlemin âdet ve ibadetlerine muhalif olarak peygamberlik iddia etmiştir. Kur'ân'ı işiten hasımlar, Kur'ân'ın geçmiş ümmetlerin batıl sözleri veya insan sözü olduğunu, kendilerinin bunun bir benzerini yazabileceklerini hatta bu kitabın bir sihir olduğunu düşünmüşlerdi.⁶¹³ Bunun üzerine Hz. Peygamber, fesahat ve belagatle şöhret bulan, Kâbe'den başka kendi sözlerinin asılacağı bir yeri kabul etmeyen⁶¹⁴ ve Arapların en fasihi, en şairi, en belîği olan⁶¹⁵ Arap ediplerini, kendisine indirilen ilahî vahyin en kısa suresine bir benzer getirmeye davet etmiştir. Bu durumda onlara düşen Kur'ân'ın bir benzerini getirmektir.⁶¹⁶ Zira bu edipler, atalarından miras kalan âdet ve ibadete sıkıca bağlı, kavim ve kabilelerine taassupla gönül veren kimselerdi. Hz. Peygamber ise insanları kendisine itaat ettirecek mal ve mülkten, insanları korkutarak boyun eğmelerini sağlayacak iktidar ve saltanattan mahrumdu. Hatta Hz. Peygamber'in en evvel kendi kavim ve kabilesinin düşmanlığı ile karşılaştığı görülmüştür. Böyle bir atmosferde Arap ediplerinin Kur'ân'ın en küçük suresine benzer getiremediklerini ve onun belagatte insan gücünün erişemeyeceği bir seviyede olduğunu itiraf edip Hz. Peygamber'in nübüvvetini ve Kur'ân'ın, Allah kelamı olduğuna iman etmeleri Kur'ân'ın aklî mucize olduğunu göstermiştir.⁶¹⁷ Ayrıca itiraz edenlerin bir kısmı, “eğer Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamber ve Kur'ân, Allah kelamı olmasaydı bu Arap edipleri aciz kalmaz ve eski dinlerini terk etmezlerdi” diyerek Müslüman olmuşlardır.⁶¹⁸ Onlar için Kur'ân'ın bir benzerini getirmek mümkün veya vaki olsaydı elbette Hz. Peygamber karşısında zaferlerini ilan ederlerdi. Fakat onların böyle zafer kazandığını gösteren en küçük bir delil bulunmamıştır. Bununla birlikte onlardan iman etmeyen kısmının Hz. Peygamber'le mücadele ve savaşıma devam etmesi, onların aciz kaldıklarını gösteren bir delil durumundadır. Zira insanın tabiatında mücadele ve savaş gibi tehlikeli ve zor bir durumdan kaçarak kolay yol olan Kur'ân'ın benzerini getirmeye meyil bulunur.⁶¹⁹ Kur'ân'ın mucize olması ve en kısa suresine bir benzer getirme konusunda bütün ediplere meydan okuması indiği vakte mahsus değildir. Günümüze hatta

⁶¹² Nurullah, *Kitabu İnyeti'r-Rabbâniye*, 86-91.

⁶¹³ İsmail Fennî, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*, 95.

⁶¹⁴ Musa Kazım, *Külliyât-ı Şeyhu'l-İslam* (Dersaadet: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1336), 29.

⁶¹⁵ İzmirli İsmail Hakkı, “Hayat-ı Hz. Peygamber ve Nübüvvet”, *Cerîde-i İlmiye* 55 (1336), 1751.

⁶¹⁶ İsmail Fennî, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*, 96.

⁶¹⁷ Mustafa Zihni, *Savâbü'l-Kelam fi Akâidi'l-İslam*, 144-145.

⁶¹⁸ İzmirli İsmail Hakkı, “Hayat-ı Hz. Peygamber ve Nübüvvet”, 1751.

⁶¹⁹ İsmail Fennî, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*, 96.

kıyamete kadar bu meydan okuma devam edecektir.⁶²⁰ Kur'ân'ın bu i'câz yönü ilelebet bakidir ve baki kalacaktır.⁶²¹

Şeyhülislam Musa Kazım'a göre Kur'ân- Kerim, belagat ve fesahat yönüyle mucize olduğu gibi kimsenin ortak olamayacağı şekilde insanların dünya-ahiret/din-dünya maslahatını kendisinde toplaması ve bütün insanlara faydalı olacak açık bir şeriata sahip olması da mucizedir.⁶²²

Hz. Peygamber nübüvvetini ilan etmekle birlikte hasımları kendisinden davasının doğru olduğuna dair mümkün olmayan mucizeden ibaret olan deliller getirmesini istemiştir. Hz. Peygamber de en çok dayandığı ve güvendiği, her zaman okuduğu ve Kur'ân dediği Arapça olan ilahî kelamı önlerine koymuştur. Hz. Peygamber, kendileri Arap olan ve belagatte en yüksek mevkide bulunan bu kimselerin, Kur'ân'ın en kısa suresine bir benzer getiremeyeceklerini ifade etmiş ve onlara meydan okumuştur. Güçleri yetmesi halinde hepsini bir benzer getirmeye davet etmiştir. Hz. Peygamber, bu konuda Kur'ân'ın herkesi aciz bırakacağını ifade etmiştir. Getirmedikleri takdirde bu kelamın ilahî kelam olduğunun ortaya çıkacağını söylemiştir. Hz. Peygamber'in bu meydan okuması zamanında Araplar arasında pek çok meşhur edipler bulunuyordu. Ayrıca Arapların en iyi bildikleri ve kendisiyle övündükleri şiir ve hitabet idi. Araplar hangi kelamın insan gücü sınırlarında ve hangi kelamın bu gücün üstünde olduğunun farkındaydı. Araplar, bu meydan okumaya karşı bir benzerini yapmak için Kur'ân'ı incelemeye başladı. Hz. Peygamber'in risalet davasını çürütecek bir yol veya bir çare aradılar. Fakat Kur'ân'ın bir benzerini getirmek hususunda ne bir yol ne de bir çare bulabildiler. Bu durumda aciz kaldıklarını itiraf ettiler.⁶²³ Hatta Arapların, Hz. Peygamber'in davasını kalemle benzerini getirerek iptal etmek gibi basit ve kolay bir yolu bırakıp onunla savaş yolunu tercih edip mal ve evlatlarını tehlikeye atmaları,⁶²⁴ Kur'ân'ın aklî bir mucize olduğunun diğer bir delilidir.

Bir kısım dönem kelimcileri de Kur'ân'ın aklî mucizesinin onun îcâz ve belagati, akıllara hayret veren hüsn-i kelam ve fesahati olduğunu ifade etmişlerdir. Bununla birlikte Kur'ân'ı okuyan ve dinleyenlerin usanmaması, onları bir haşyetin kaplaması da onun mucizesidir. Hz. Peygamber'in, ümmî olmasına ve hiçbir öğreticiden ders almamasına ve dinlememesine rağmen Hz. Musa ve Hz. İsa gibi geçmiş zamanda yaşamış kimselerden ve

⁶²⁰ Musa Kazım, *Külliyât-ı Şeyhu'l-İslam*, 31.

⁶²¹ İzmirli, *el-Cevabü's-Sedîd fi Beyân-ı Dini't-Tevhid*, 38.

⁶²² Musa Kazım, *Külliyât-ı Şeyhu'l-İslam*, 208.

⁶²³ Mustafa Zihni, *Savâbü'l-Kelam fi Akâidi'l-İslam*, 140-143.

⁶²⁴ Musa Kazım, *Külliyât-ı Şeyhu'l-İslam*, 56-59; Nursî, *İşârâtü'l-İ'câz fi Mezânni'l-Îcâz*, 175-176.

olaylardan söz etmesi de bu tür mucizelerdendir. Ayrıca ne Arapların ne de başka ümmetlerin bilmediği ve gelecekte ortaya çıkacak olan farklı ilim dallarından ve gaybî meselelerden bahsetmesi de onun aklî mucizelerindendir. İşte bu zamanlarda herkesin gözü önünde mevcut ve mahfuz olan Kur'ân'ın bu bağlamda muhaliflerinin en kısa bir suresine benzer getirememeleri onun aklî mucizesini göstermektedir.⁶²⁵

Abdulaziz Çaviş'e göre de aklî mucize olan Kur'ân, insanları ikna etmede ve aciz bırakmada yeterli ve daha etkilidir. Ona göre bu bağlamda hissî mucizeler, aklî mucizelere göre daha az etkilidir. Çünkü geçmişte bir kısım insanlar hissî mucizeler talep dip gördükleri halde iman etmemişlerdir. Bundan dolayı da aklî mucize olan Kur'ân, ellerinde ve gözlerinin önünde olduğu halde hissî mucize talep etmek doğru değildir. Zira Kur'ân'ın öyle tabî bir mucizedir ki hiçbir kimse onun ayetlerine itiraz edemez. Ona göre aklî mucize gözler önünde bulunurken, hissî mucize talep edenler Kur'ân tarafından tenkit edilmiştir.⁶²⁶

Hiz. Peygamber'in en büyük mucizesinin Kur'ân olduğu vurgusu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Kur'ân, altı yüz sayfa olmasına rağmen ilâhiyat, itikâd, ahlak, hukuk, sosyoloji ve benzeri farklı ilim dalları, kıssalar, va'd ve vaîdler gibi nice ilimler ihtiva eder. Ayrıca fesahat ve belagatte taklit edilmez bir mertebede bulunur. Bu bağlamda Kur'ân'ın iki yönden aklî mucize olduğu anlaşılır. Birincisi onun benzerinin getirilememesidir. Zira ne kadar büyük bir şair veya edip olursa olsun herkesi benzerini getirmekten aciz bırakacak bir şiir veya makale telif edemez. Kur'ân'ın insanlar tarafından bir benzerinin getirilememesi onun ilahî vahiy olduğunu gösterir. İkincisi bugüne kadar ne bir ilmî cemiyet ne de bir ferd tarafından Kur'ân hacminde farklı ilimleri ihtiva eden bir eser telif edilmemesidir.⁶²⁷

Manastırlı'ya göre Hiz. Peygamber'in en büyük nübüvvet delili, Kur'ân-ı Kerim'dir. Bu ilahî kitap kendisine nazil olmuş, o da her daim ümmetine okumuştur. Manastırlı Kur'ân'ın, İslamiyet'i beyan etmesinin, tebliğ ettiği bütün hakikatlerin doğru olmasının ve Hiz. Peygamber'in nübüvvetini bütün canlılara ilan etmesinin onun muhtevasını oluşturduğunu belirtir. Ona göre Hiz. Peygamber, Kur'ân'ın en kısa suresine benzer getirmekten müşriklerin aciz olduğunu ve bu konuda onların kusur ve eksiklerini dile getirmiştir. Hiz. Peygamber, bütün ediplerin de içinde bulunduğu bir toplumda, Kur'ân'ı ilan etmiş ve onların batıl mabutlarını tenkit ve bu toplumun âdet ve batıl ibadetlerini akıl dışı olarak ifade etmiştir. Müşrikler bunun üzerine Kur'ân'ı tetkik ve tahkik etmeye başlamış ve Kur'ân'ın belagat ve fesahatte insan

⁶²⁵ Kamil, *Cevâhiru'l-Kelam fi Akâidi'l-İslam*, 22.

⁶²⁶ Çaviş, *Anglikan Kilisesine Cevap*, 30-34.

⁶²⁷ Asım, *Akaid Dersleri*, 27-29.

gücünün üstünde bir kelam olduğunu itiraf etmişlerdir.⁶²⁸ Manastırlı'ya göre müşriklerin içinde belagat ve fesahatte çok ileri derecede olan kimseler bulunmasına rağmen Kur'ân'a benzer sayılacak bir kelam ortaya koyamamışlardır. Ona göre bu edipler, insanın taklit edebileceği kelam ile benzerini getirmekte aciz kalacağı kelamı ayırt edebilen kimselerdir. Bu durum uzun münakaşalara sebebiyet vermiş ve daha sonra birçok insanın hidayete gelmesine sebep olmuştur.⁶²⁹

Manastırlı'ya göre Kur'ân'ın aklî mucize olması onun, meydana gelmeden önce birçok gaybî haberler vermesi, erbabı tarafından keşfedilmemiş birçok sırrı ortaya koyması, mevâız, ahkâm, ahlak, âdab, emsâl, terğib ve terhib, övgü ve yergi, kötülüklerden sakındırma, yönetim, hukuk, kötülüklerle mücadele, tevhid, cismanî haşir gibi dinî ve dünyevî meseleler, gökyüzü ve olayları, yeryüzü ve varlıklarına dair hiçbir ilmi terk etmemesinde ortaya çıkar. Kur'ân'ın aklî mucize olması, onun nazmı ve eşsiz üslubunda da görünmektedir.⁶³⁰

3.2.2.4. Hissî Mucizeler

Harpûtî'ye göre Hz. Peygamber'in Kur'ân'dan başka gösterdiği mucizelere maddî veya hissî mucize denir. Bu mucizelerin müşahede edilmesi ve meydana gelmesi zaman ve mekânla kayıtlı ve hazır bulunan insanlara mahsustur. Gelecek zamanların ve insanların bu mucizelere şahit olması mümkün değildir. Gelecek zamanlar ve insanlar için hissî mucizelerin peygamberliğe olan delaletleri ancak nakil ve mütevâtir haber yoluyla.⁶³¹

Manastırlı'ya göre hissî mucizeler, aklî ve edebî mucizeleri idrak etmekten aciz halk açısından bir ihtiyaçtır. Onların akıllarının ikna edilmesi için mucizelere ihtiyaç vardır.⁶³² Zira halk, fesahat ve belagat erbabından değildir. Kur'ân'ın meziyet ve faziletlerini ayırt etme iktidarından mahrumdur. Bununla birlikte halk, ediplerin Kur'ân karşısında aciz kalmalarını, ediplerin Kur'ân'ın Allah kelamı olduğunu itiraf etmelerine veya savaşlarda kendilerini helak edinceye kadar mücadele etmelerine itina göstermezler. Dönem kelamcılarına göre halk, tabiat âlemine bakmakla yetinir ve tabiat kanunlarının insan eliyle değiştirilmesinin imkânsız olduğunu bilir. Bundan dolayı peygamberlik iddia eden kimselerden hissî mucize talep ederler. Zira bu tür mucize gösterenler ancak peygamberlerdir. Hz. Peygamber de birçok hissî mucizeler göstermiştir.⁶³³

⁶²⁸ Manastırlı, *Külliyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/27.

⁶²⁹ Manastırlı, *Külliyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/25-26.

⁶³⁰ Manastırlı, *Külliyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/28.

⁶³¹ Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 297.

⁶³² Manastırlı, *Külliyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/71.

⁶³³ Manastırlı, *Külliyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/61-62.

Mustafa Zihnî'ye göre Hz. Peygamber, nübüvvetini ilan ettikten sonra insanlar ondan, bu iddiasının doğru olduğuna dair delil istemişlerdir. Ona göre bu deliller, Hz. Peygamber'i davasında aciz bırakacak ve kendilerince mümkün olmayacak özelliktedir.⁶³⁴ İzmirli de Hz. Peygamber'e muhalefet edenlerin, tabiat kanunlarını ve âlemdeki olayları değiştirmenin insan gücüyle imkânsız olduğunu kabul etmelerinden dolayı ondan mucizeler talep ettiğini belirtmiştir.⁶³⁵ Çünkü onlara göre hissî mucizeler, tabiat kanunlarına zıt olup bu kanunları insan kudreti vasıtasıyla değiştirmek mümkün değildir. Hz. Peygamber de onların bu taleplerini yerine getirmiş ve birçok mucize göstermiştir.⁶³⁶ İsmail Fennî'ye göre de Hz. Peygamber'in hissî mucizeler gösterdiğine dair sahih birçok rivayetler mevcuttur. İnsan tabiatı bir kısım doğa olaylarını her ne kadar olağanüstü gösterme eğilimine sahip olsa da Hz. Peygamber'in mucizeler gösterdiği inkâr edilemeyecek gerçekliktedir.⁶³⁷

Harpûtî'nin, hissî mucizeleri gösterildikleri yere göre sınıflandırmaya tabi tuttuğu görülmektedir. Ona göre hissî mucizeler zâtî mucizeler, canlılarda görünen mucizeler ve cansız varlıklarda görünen mucizeler olmak üzere üç grupta ele alınabilir.⁶³⁸

3.2.2.4.1. Zâtî Mucizeler

Harpûtî'ye göre zâtî mucizeler, Hz. Peygamber'in zatında görünen mucizelerdir. Bu mucizelere, iki omuzu arasındaki peygamberlik mührü, beraber yürüdüğü herkesten uzun boylu görünmesi, arkasındaki kimseleri önündeymiş gibi görmesi, parmaklarından suyun akması ve bir kısım gaybî konuları haber vermesi örnek gösterilebilir. Bu mucizeler, Hz. Musa'nın yed-i beyza ve Hz. Davud'un sesi mucizesine benzemektedir.⁶³⁹ Hz. Peygamber'in, peygamberlik iddiası vaktinde ve sonrasında gösterdiği harikulade ahlakı da bu tür bir mucizedir. Hz. Peygamber'in küçüklüğünden itibaren güzel ahlaka zıt olacak hiçbir hareketinin görülmemesi ve her bir hal ve davranışının güzel ahlakın en yüksek derecesi bulunması bunu göstermektedir.⁶⁴⁰

İsmail Fennî'ye göre Hz. Peygamber ve ashabının boykot edildiğini gösteren ve Kâbe'nin içinde asılı bulunan anlaşma metninin bir kurt tarafından yenildiğini haber vermesi, Hz. Peygamber'in Hz. Ebubekir, Ömer ve Osman ile birlikte çıktıkları Uhud Dağındaki bir sarsıntı sebebiyle “*sakin ol. Senin üstünde bir nebi, bir sıddık ve iki şehit vardır*” diye haber

⁶³⁴ Mustafa Zihni, *Savâbü'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 140.

⁶³⁵ İzmirli İsmail Hakkı, “Hayat-ı Hz. Peygamber ve Nübüvvet”, 1752.

⁶³⁶ Sadettin, “Hayat-ı Hz. Peygamber ve Nübüvvet”, 1752.

⁶³⁷ İsmail Fennî, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*, 116.

⁶³⁸ Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 287.

⁶³⁹ Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 287-291.

⁶⁴⁰ Asım, *Akaid Dersleri*, 26-27.

vermesi, vefat eden Necâsi'nin vefatını haber vermesi, İran şahının oğlu tarafından katledildiğini gelen elçilere bildirmesi ve benzeri gayba dair verip gerçekleşen mucizeler onun peygamberliğini göstermektedir.⁶⁴¹

Fennî, Hz. Peygamber'in dualarının anında kabul edilmesini de zâtî mucizelere örnek olarak göstermiştir. Ona göre Hz. Peygamber'in bedduasından müşriklerin korkması da bunun bir delilidir. Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir'in hicret yolculuğunda kendilerini takip eden Süraka'nın onun duasıyla atının ayaklarının kuma batması, Ebu Cehil'in kaş-göz işaretiyle Hz. Peygamber'le alay etmesi üzerine onun, "böyle ol" demesiyle Ebu Cehil'in yüzünün öylece kalması, Hz. Peygamber'e eziyet eden Ebu Leheb'in oğluna "ona köpeklerinden birini musallat et" demesiyle seferde bir aslan tarafından saldırıya uğraması ve benzeri birçok örnek bunu gösteren delillerdir.⁶⁴²

Geçmiş peygamberlere peygamber dedirten ümmetlerine karşı davranışları, Cenabı Hakk'ın ve insanların hukukunu gözetmeleri, şahsî menfaatten sakınmaları ve benzeri zatî özelliklerin⁶⁴³ Hz. Peygamber'de daha mükemmel şekilde bulunması ve onun zatı yani üstün ve yüce ahlakı nübüvvetine dair zâtî mucizesidir.⁶⁴⁴

3.2.2.4.2. Canlılarda Meydana Gelen Mucizeler

Fennî'ye göre canlılarda görünen mucizelerden kasıt, Hz. Peygamber'in insan ve diğer canlılarda görünmüş mucizelerdir. Bu mucizelere, geçmiş peygamberlerin Hz. Peygamber'den haber vermesi, deve, kurt ve kelerin onun peygamberliğine şahadet etmesi, Hz. Peygamber'in Farslılara mağlup olan Rumların yakın bir gelecekte onlara galip gelmesini haber vermesi ve Hz. Peygamber'in Medine'de iken Mekke'nin fethini müjdelemesi mucizeleri⁶⁴⁵ örnek verilebilir. Harpûtî'ye göre Hz. Peygamber'in bu tür mucizeleri, kuşların Hz. Davud'a tesbihte eşlik etmesi ve karıncaların Hz. Süleyman ile konuşması mucizelerine benzemektedir.⁶⁴⁶

Manastırlı'ya göre Hz. Peygamber'in nübüvvet delilleri on sınıfta değerlendirilebilir. Bunlardan hissî mucizeler inkâr edenleri etkisiz kılmak için gösterilmiş veya inananların imanını güçlendirmek için gösterilmiş mucizelerdir. Hissî mucizeler, fert olarak mütevâtir değilse de cins ve nev' olarak manevi mütevâtirdir.⁶⁴⁷ Bu mucizeler ayın ikiye yarılması,

⁶⁴¹ İsmail Fennî, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*, 120-121.

⁶⁴² İsmail Fennî, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*, 122-124.

⁶⁴³ Said Nursî, *Muhakemat*, 132.

⁶⁴⁴ Nursî, *İşârâtü'l-İcâz fî Mezânni'l-İcâz*, 155-156.

⁶⁴⁵ İsmail Fennî, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*, 118-119.

⁶⁴⁶ Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 291-292.

⁶⁴⁷ Manastırlı İsmail Hakkı, *Mevâidü'l-În'âm fî Berâhîni'l-İslam* (Dersaadet: Maarif Nezaret Celilesi, 1314), 113; Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 294.

parmaklarından suyun akması, az bir yiyecekten pek çok insanın doyması, hayvan, ağaç ve taşların konuşması, Bedir savaşında yerden alıp atmış olduğu bir avuç toprağın düşmanların gözlerine girmesi⁶⁴⁸ ve benzeri olmak üzere yirmi türde ele alınabilir.⁶⁴⁹

3.2.2.4.3. Cansızlarda Meydana Gelen Mucizeler

Bu mucizeler, cansız varlıklarda görünen mucizelerdir. Bu mucizelere, müşriklerin müstemir bir sihir dediği⁶⁵⁰ Hz. Peygamber'in işaretiyle ayın ikiye yarılması, Bedir'de "yüzleri kara olsun" diyerek⁶⁵¹ eline aldığı bir avuç toprağı düşmana atmasıyla bütün düşmanın gözlerine girmesi,⁶⁵² ağaçların onun davetine icabet etmesi, onun avucundaki çakıl taşlarının ve yemek kabındaki yemeğin tesbih etmesi, ağaç ve taşların ona selam vermesi⁶⁵³ kebab yapılmış koyun budunun zehirli olduğunu ona haber vermesi, kertenkelenin onun peygamberliğine şehadeti,⁶⁵⁴ bir kişiye yetecek bir yemeğin binlerce kişiye yetmesi,⁶⁵⁵ susuzluğun yaşandığı bir zamanda⁶⁵⁶ az bir suya elini koymasıyla parmakların arasından⁶⁵⁷ suyun akması ve bütün askerlerin içmesi ve abdest alması,⁶⁵⁸ Hz. Peygamber'den ayrılığa dayanamayan hurma kütüğünün inlemesi ve benzeri mucizeler örnek verilebilir. Bu mucizeler Hz. Musa'ya ait denizin yarılması, ağacın konuşması ve asasının yılanı dönüşme mucizesine ve Hz. İsa'nın ölülere diriltme mucizesine benzemektedir.⁶⁵⁹

Manastırlı'ya göre bu tür mucizelerin meydana gelmesi iki şekilde olabilir. Birincisi hayat, idrak ve lisan gibi ilahî âdet gereği konuşma için gerekli olan vasıtaların olmasıyla, Cenabı Hakk'ın konuşmayı onlarda yaratması akıl yönüyle câiz ve ilahî kudret cihetiyle de mümkündür. İkincisi, konuşma için ilahî âdet gereği olan vasıtaların yokluğu durumunda da Allah Teâlâ, kudretiyle önce bunları icat eder sonra şehadet ettirir.⁶⁶⁰

Fennî'ye göre Hz. Peygamber birçok mucize göstermiştir. Ona göre insan tabiatı gereği bir kısım tabîî olayları harika olarak isimlendirmesini kabul etmekle birlikte bu durum mucizelerin yokluğunu göstermemektedir. Mesela Kur'ân'da yer verilen Hz. Peygamber'in bir

⁶⁴⁸ Manastırlı, *Telhîsu'l-Kelam Fî Berâhîn-i Akâidi'l-İslam*, 79.

⁶⁴⁹ Said Nursî, *Muhakemat*, 152; Nursî, *İşârâtü'l-İ'câz fî Mezânni'l-İcâz*, 173; Nursî, *Zülfikâr*, 313.

⁶⁵⁰ Manastırlı, *Külliyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/64.

⁶⁵¹ İsmail Fennî, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*, 116.

⁶⁵² Manastırlı, *Telhîsu'l-Kelam Fî Berâhîn-i Akâidi'l-İslam*, 79.

⁶⁵³ Midhat, *Beşâir Sıdk-ı Muhammediye*, 307.

⁶⁵⁴ Manastırlı, *Külliyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/68.

⁶⁵⁵ Kamil, *Cevâhiru'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 29.

⁶⁵⁶ İsmail Fennî, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*, 120.

⁶⁵⁷ Manastırlı, *Külliyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/69.

⁶⁵⁸ İsmail Fennî, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*, 120.

⁶⁵⁹ Harpûti, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 293-295.

⁶⁶⁰ Manastırlı, *Külliyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat*, 1/68.

avuç toprağı eline alıp “*yüzleri kara olsun*” diyerek düşmana atmasıyla her düşmanın gözüne bir avuç toprağın girmesi ve gözleriyle meşgul olmaktan dolayı mağlup olmaları mucizedir. Yine Kur’ân’da müşriklerin müstemir sihir dediğı Hz. Peygamber’in gösterdiği ayın ikiye yarılması mucizesidir.⁶⁶¹

Harpûtî, Hz. Peygamber’in göstermiş olduğı hissî mucizelerin bir kısmının çok meşhur ve tevatür derecesinde olduğunu ifade etmektedir. Ona göre tevatür, tevatür-ü lafzî ve tevatür-ü manevî olmak üzere iki kısma ayrılır. Harpûtî, lafzî tevatüre tarihte yaşamış sultanları, manevî tevatüre de Hz. Ali’nin cesareti, Hatem-i Tâi’nin cömertliğini örnek verir. Buradan hareket eden Harpûtî, Hz. Peygamber’den mervî olan hissî mucizelerin her birinin âhâd yolla gelmiş olmasına rağmen Hz. Peygamber’in mucize gösterdiği ortak manası görünür. Bu ortak mana ile Hz. Peygamber’in mucize gösterdiği de ortaya çıkar.⁶⁶²

3.3. Nübüvvetin Özellikleri

Dönem kalamcılarına göre Hz. Peygamber’in peygamberlik özellikleri sayılmayacak derecede çoktur. Onlardan bazılarını şöyle ifade etmek mümkündür.

3.3.1. Hâtemiyet

Hz. Peygamber’in nübüvvetinin sabit ve onun bütün insanlara gönderilen son peygamber olduğunda şüphe yoktur. O, peygamberlerinin sonuncusudur. Peygamberlik silsilesi onunla son bulmuştur. Ondan sonra peygamber gelmeyecektir.⁶⁶³ Zira hem Hz. Peygamber’in kendi sözleri hem de kendisine indirilen Kur’ân, bu hususu açıkça ifade etmektedir.⁶⁶⁴ Son dönem Osmanlı kalamcılarının, Hz. Peygamber’den günümüze kadar bir peygamberin çıkmadığı tarihi gerçeğı üzerinden de bu durumu temellendirmek istedikleri görülür.⁶⁶⁵ Bu kalamcılar, peygamberlik silsilesinin kemale erip Hz. Peygamber’in nübüvveti ile son bulunduğunu ifade eder. Hz. Muhammed (s.a.v.) nübüvvet silsilesini sonlandıran son peygamberdir. Bundan dolayı kendisinden sonra bir peygamber gelmeyecektir. Zira insanlığın kemale ermiş olmasından dolayı Allah tarafından saadete hidayet etmek için seçilen peygamberin irşadı yeterli gelmiştir.⁶⁶⁶ Dönem kalamcılarını bu düşüncelerini “*İşte bugün sizin dininizi kemale erdirdim*”⁶⁶⁷ ve “*Muhammed (s.a.v.) içinizden hiçbir erkeğın babası değildir,*

⁶⁶¹ İsmail Fennî, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*, 116-117.

⁶⁶² Harpûtî, *Tenkîhu ’l-Kelam fî Akâidi Ehli ’l-İslam*, 296.

⁶⁶³ İzmirli, *el-Cevabü ’s-Sedîd fî Beyân-ı Dini ’t-Tevhid*, 49.

⁶⁶⁴ Giridi, *Nakdü ’l-Kelam fî Akâidi ’l-İslam*, 297.

⁶⁶⁵ Manastırlı, *Telhîsu ’l-Kelam Fî Berâhîn-i Akâidi ’l-İslam*, 83-84.

⁶⁶⁶ İzmirli, “*Tarik-i Peygamberi*”, 1339, 2151.

⁶⁶⁷ Mâide Suresi, 5/3.

Lakin Allah'ın resulü ve peygamberlerin sonuncusudur"⁶⁶⁸ ayetleriyle temellendirdikleri görülür.

Hiz. Peygamber, kendisinin son peygamber oluşunu kabul etmeyenlere karşı bu durumu şu örnekle açıklamıştır: *"Peygamberlik meseli mamur bir evin misali gibidir. Bu evin yalnız bir kerpiç boş yeri kalmıştır. İşte ben o kerpicim. Benimle peygamberlik son bulmuştur."*⁶⁶⁹ Dönemin kelamcılarına göre hatm-i nübüvvet, geçmiş bütün peygamberlerin nübüvvetlerindeki sır ve hakikatleri kendisinde topladığı ve Hiz. Peygamber'in kalbinin o sır ve hakikatlere maden ve kaynak olmasından dolayı hasımlarının ellerinin yetişmemesi için mühür vurulması, damgalanması anlamında tasvir ettikleri görülür.⁶⁷⁰

Hiz. Peygamber'in, nübüvvet silsilesinin son halkasıdır. Çünkü bir vâhid çoğalsa teselsül eder. Bir sınırı olmaz devam eder. Hiz. Âdem'den gelen insanlar gibi. Bu durum sonsuza kadar uzanır. Fakat çoklar ittihat etse kuvvet bulur ve istikrar meydana gelir ve değişmez. İnsanlar bir araya gelse bir Âdem'den geldikleri manası kuvvet bulur, değişmez, teselsül etmez. Demek Hiz. Peygamber hâtemü-l-enbiyadır. Mefhum-u muhalifle denilebilir ki ondan sonra bir peygamber gelmeyecektir.⁶⁷¹

3.3.2. İslamiyet'in En Üstün Din Olması ve Diğer Dinleri Nesh Etmesi

Hiz. Peygamber'in getirdiği din, geçmiş dinlerin en mükemmeli⁶⁷² ve bütün çağlara yeterli olmasından dolayı başka şeriatlara ihtiyaç bırakmamıştır. Geçmiş peygamberlerin dönemlerinde insanlar maddi, manevi ve terbiye yönünden çok farklı⁶⁷³ olup birbirinden uzak, huy olarak bir derece kaba ve sert, düşünce olarak basit ve medeniyetten uzak olmasından dolayı onların hallerine uygun şeriatlar gönderilmiştir. Hatta bir asırda veya bir kıtada birden fazla peygamber ve farklı şeriatlar bulunmuş. Bundan dolayı tek bir terbiye veya bir tek davetçi yeterli gelmemiştir.⁶⁷⁴ Fakat Hiz. Peygamber'in döneminde insanlar güya ilkokul seviyesinden lise derecesine gelmesi, zaman içinde yaşanan toplumsal değişimler, insanların tek bir muallimden ders almasını ve tek bir şeriatla amel etmesini sonuç verecek bir durumda olduklarından son peygamber olarak Hiz. Peygamber gönderilmiştir.⁶⁷⁵ İfade edilen bu

⁶⁶⁸ Ahzab Suresi, 33/40.

⁶⁶⁹ Müslim, el-Fedâil, 7.

⁶⁷⁰ Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 303.

⁶⁷¹ Nursî, *İşârâtü'l-İ'câz fî Mezânni'l-İcâz*, 46.

⁶⁷² Manastırlı, *Telhîsu'l-Kelam Fî Berâhîn-i Akâidi'l-İslam*, 66.

⁶⁷³ Nursî, *İşârâtü'l-İ'câz fî Mezânni'l-İcâz*, 46.

⁶⁷⁴ Nursî, *İşârâtü'l-İ'câz fî Mezânni'l-İcâz*, 46.

⁶⁷⁵ Nursî, *Sözler*, 160.

durumlardan dolayı dönem kelimcilerine göre Hz. Peygamber geçmiş bütün peygamberlerin en üstünü ve en faziletlisidir.⁶⁷⁶

İslam Dini, en ekmel dindir. Çünkü kelimcılara göre İslamiyet, akıl ve muhakeme itibarıyla insanların ileri bir seviyeye geldiği dönemi nurlandırmış, toplumda eşi görülmemiş bir saadet, huzur ve emniyete dair büyük bir inkılap gerçekleştirmiş, en geniş ve mükemmel hükümleri barındırmış bir dindir. Bütün insanları Allah'ın var ve bir olduğuna, ortak bir gaye olan yüksek fazilet ve ahlaka sevk etmiştir. Bundan dolayı bütün dinlerin en üstünü ve en şerefli olduğundan şüphe edilmez.⁶⁷⁷ Dönem kelimcilerine göre bir doktorun binlerle hastayı tedavi ettiğini bir kimsenin gözleriyle gördüğü halde, onun doktorluğundan şüphe etmesi akıl ve vicdana zıt olduğu gibi Hz. Peygamber'in geçmiş dinlerden üstün bir din tesis ettiğini ve milyonlarca insanların İslamiyet sayesinde inkâr ve şirkten kurtulup hidayete geldiğini görür iken onun peygamberliğini inkâr etmek akıl ve vicdana zıttır.⁶⁷⁸

İslam Dini, kıyamete kadar baki olup geçmiş bütün dinleri nesh etmiştir.⁶⁷⁹ Onun en büyük mucizesi olan Kur'ân, tahrif olmaktan veya değişime uğramaktan korunmuştur.⁶⁸⁰ İslamiyet, geçmiş ilahî dinlerin tebliğ ettiği tevhid inancının unutulduğu ve insanların ilahî dinin nurundan mahrum kalmış olduğu bir zamanda gönderilmiştir. Geçmiş dinler, yapılan tahrifatlar sebebiyle din olmak şeklini kaybederek akıl ve hikmetten uzaklaşmış⁶⁸¹ ve güvenilirliğini kaybetmiştir.⁶⁸² İslam Dini insanlara en temiz inanç esaslarını, en yüksek ve yüce ilahî hükümleri, geçmiş ilahî kitapların hakikatini tasdik etmekle birlikte zamanın geçmesiyle o kitaplarda yapılan tahrifatlar insanların ihtiyaçlarının giderilemeyeceğini ilan ederek geçmiş şeriatları nesh etmiştir.⁶⁸³

Peygamberlerin bir kısmının tebliğ ettiği ilahî hükümler sınırlı, bir kısmının ise birçok hükümleri barındırmaktadır. Bu tebliğdeki farklılıklar, zaman ve mekânın değişmesinden, ümmetlerin farklı kabiliyet ve idrak sahibi olmalarının zorunlu bir sonucudur.⁶⁸⁴ Diğer bir ifade ile zaman, mekân ve şahıslara göre tedavi şekillerinin değişmesi, mevsimlere göre kıyafetlerin değişiklik arz etmesi gibi zamanların farklılaşmasından ve insanların değişmesinden dolayı sağlanacak fayda ve maslahatların farklılık göstermesi ve bu fayda ve maslahatları içeren

⁶⁷⁶ Manastırlı, *Telhîsu'l-Kelam Fî Berâhîn-i Akâidi'l-İslam*, 86.

⁶⁷⁷ Mustafa Zihni, *Savâbü'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 74.

⁶⁷⁸ İsmail Fennî, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*, 112.

⁶⁷⁹ İzmirli, *el-Cevabü's-Sedîd fî Beyân-ı Dini't-Tevhid*, 49.

⁶⁸⁰ İzmirli, *el-Cevabü's-Sedîd fî Beyân-ı Dini't-Tevhid*, 49.

⁶⁸¹ Kamil, *Cevâhiru'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 24.

⁶⁸² İsmail Fennî, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*, 89.

⁶⁸³ Mustafa Zihni, *Savâbü'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 74.

⁶⁸⁴ Mustafa Zihni, *Savâbü'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 53.

hükümlerin değişmesi fitrî bir gerekliliktir. Bundan dolayı bir zaman insanlara fayda sağlayan bir hüküm, başka bir zamanda faydasız olabilir hatta zarar verebilir. Belki geçmiş hükmün zıddı olan bir hüküm, menfaat ve maslahatı yerine getirebilir. Bu durumda geçmiş hükmü kaldırıp yerine hikmetli olan yeni hükmü koymak gerekir. Diğer bir ifade ile zamanlara göre şeriatlar değişir. Hatta bir zamanda farklı kavim ve kabilelere göre de farklılık arz edebilir.⁶⁸⁵

Geçmiş peygamberlerin ümmetlerine tebliğ ettiği ibadet, ceza ve ahlaka dair hükümlerde zaman, mekân ve ümmetlerin farklılığı itibarıyla bir kısım değişiklikler ve yenilikler mevcuttur. Bir ümmetin sorumlu olduğu fer'î hükümlerden bir kısmının kaldırılmasıyla yerine yeni başka hükümlerin geldiği (nesh) sabit bir hakikattir. Dönem kelimcileri neshi, ilahî ilimde malum olan şer'î bir hükmün müddetinin son bulması şeklinde tanımlamışlardır. Diğer bir ifade ile nesh, şer'î bir hükmün başka bir delil ile değiştirilmesidir. Dönemin kelimcilerine göre bu değişiklik bize göre olup ilahî ilim yönünde söz konusu değildir.⁶⁸⁶

Hiz. Peygamber'in getirdiği dinin diğer dinleri nesh etmesinin Yahudilerin ve Hristiyanların aksine Allah hakkında muhal olan cehalet ve sözünden dönmek (bedâ) gerektirmez. Kelamcılara göre nesh edilen bir hükmün temin ettiği fayda ve maslahat son bulmuştur. Fayda ve maslahatı son bulan bir hükmün nesh edilmemesi ya o hükmün maslahat ve faydayı içerdiğini bilmemekten veya o hükmü nesh eden yeni hükmün içerdiği maslahat ve faydayı tercih etmekten kaynaklanmaktadır. Birinci şık Cenabı Hak hakkında cehaleti, ikinci şık ise bedâyî⁶⁸⁷ sonuç vermesinden hareketle pek çok Yahudi ve Hristiyan kimseler neshi kabul etmemişlerdir. Bu Yahudi ve Hristiyanlar buradan hareketle İslamiyet'in nâsih bir din olmadığını ve Hiz. Muhammed'in de (s.a.v.) peygamber olmadığını iddia etmişlerdir. Dönem kelimcilerine göre ise zaman ve maslahatların değişmesi hikmetiyle yapılan neshin cehalet veya bedâyî içermediği aklî bir delildir. Bu durumda Yahudi ve Hristiyanların bu iddiaları doğru değildir. Dönem kelimcileri aklî delilin yanı sıra bu konuda mesela Hiz. İbrahim'in

⁶⁸⁵ Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 303-304; Nursî, *Sözler*, 160.

⁶⁸⁶ Mustafa Zihni, *Savâbü'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 72.

⁶⁸⁷ Bedâ, önceden fark edilmeyen bir şeyin sonradan meydana çıkması anlamında kullanılır. Terim olarak bedâ, Allah'ın meydana geleceğini söylediği bir şeyin farklı şekilde gerçekleşmesine denir. Şia'nın temel ilkelerinden bidir. Ehl-i sünnet âlimleri ve Mu'tezile kelamcıları bedâ anlayışını reddetmektedirler.(Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İsam, 2010), 44.) Allah hakkında bedânın mümkün olduğunu kabul edenlere Bedâiyye denir. Bu kimselere göre Allah'ın bir şeyi dilemesi ve bu bağlamda daha önce belirmeyen bir şeyin belirmesi ve açılması mümkündür. Bu düşünceye göre Allah'ın işlerin sonuçlarını bilmemesini gerektirmektedir.(Seyyid Şerîf Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/776.)

dininde sünnet olmak câiz iken Hz. Musa'nın şeriatında vâcib olması gibi naklî delillerin de bulunduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁸⁸

3.3.3. Hz. Peygamber'in Bütün İnsanlara Gönderilmesi

Hz. Peygamber'in bi'seti ve mesajı bir kısım Yahudi⁶⁸⁹ ve Hristiyanların iddia ettiği gibi Araplara mahsus değil bilakis bütün insanlar içindir.⁶⁹⁰ O, bütün insanlara peygamber olarak gönderilmiştir. Onun peygamberliği bir kavme, bir millete veya bir ırka mahsus değildir. O, bütün insanları İslam Dinine davet etmiştir.⁶⁹¹ Diğer bir ifade ile evrensellik onun peygamberliğinin bir özelliğidir.⁶⁹² Kelamcılar bu düşüncelerini “*Ey resülüm! Biz seni bütün insanlığa rahmetimizin müjdeleyicisi, azabımızın uyarıcısı olarak gönderdik*”⁶⁹³ ve “*Bütün insanları ve cinleri uyarısın diye o has kuluna doğruyu eğriden ayıran Furkân'ı indirdi*”⁶⁹⁴ ayetleriyle temellendirmişlerdir. Dönem kelamcılarına göre bu ayetlerde Hz. Peygamber'in nübüvvetin evrenselliğini kabul etmek istemeyen bir kısım Yahudi ve Hristiyanların düşüncelerini ret vardır. Dönem kelamcıları bu ayetlerden hareketle Hz. Peygamber'in nübüvvetinin asr-ı saadetten kıyamete kadar gelecek bütün insanları ve cinleri kapsadığını ifade etmişlerdir. Onlara göre bu inanç dinin zaruriyatındandır. Dönem kelamcılarına göre bir kısım âlimler, Hz. Peygamber'i teşrif etme hikmetini göstermesi adına onun peygamberliğinin melekleri, hayvanları ve cansızları da kapsadığını fakat bu durumun meşhur olmamasından dolayı dinin zaruriyatından olmadığını ifade etmişlerdir.⁶⁹⁵

Harpûtî, bir kısım peygamberlerin bir millete, bir kısım peygamberlerin bir kavme veya karye ahalisine, diğer bir kısmının kendi ev halkına ve Ninova halkına, bazıları yalnız kendisi için gönderilirken Hz. Peygamber'in nübüvveti ve daveti bütün insanlara ve cinlere olmuştur.

696

Mustafa Zihni, İslam Dininin bütün insanları kapsadığı ve kıyamete kadar devam edeceğini ifade ederler. Ona göre İslam Dininin mukaddes hükümleri bütün insanlara hitap eder. Bilindiği üzere geçmiş peygamberlerin bir kabile, bir millete gönderilmesi getirdikleri ilahî hükümlerin o kabile veya millete mahsus olmasını gerektirmiştir. Diğer bir ifade ile geçmiş

⁶⁸⁸ Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 304.

⁶⁸⁹ Harpûtî, *Tekmile-i Tenkîhu'l-Kelam*, 136.

⁶⁹⁰ Giridi, *Nakdî'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam*, 297.

⁶⁹¹ İzmirli, *el-Cevabü's-Sedîd fî Beyân-ı Dini't-Tevhid*, 49.

⁶⁹² Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 305.

⁶⁹³ Sebe' Suresi, 34/28.

⁶⁹⁴ Furkan Suresi, 25/1.

⁶⁹⁵ Harpûtî, *Tekmile-i Tenkîhu'l-Kelam*, 137.

⁶⁹⁶ Harpûtî, *Tekmile-i Tenkîhu'l-Kelam*, 136.

peygamberlerin getirmiş olduğu ilahî hükümler zaman, mekân ve bölge halkıyla sınırlı kalmıştır. Hz. Peygamber ise bütün insanlara gönderilmiştir. Hz. Peygamber'in getirdiği ilahî hükümler bütün insanları kapsayacak niteliktedir. Hz. Peygamber'in bütün insanlara gönderildiğini gösteren diğer bir delil de bütün Müslümanların geçmiş bütün peygamber ve ilahî kitapları tasdik etmesine bedel diğer din mensuplarının bir kısım peygamberleri kabul edip bir kısmını reddetmesidir.⁶⁹⁷

Hz. Peygamber'in getirdiği İslam Dini, tahrif edilmekten korunmuştur. Bu din bütün teferruatıyla korunmuştur. Geçmiş dinler ve ilahî kitaplar hakkında bunu söylemek mümkün görünmemektedir. İslam Dininin temel esasları kesin delillerle sabit olmakla birlikte bu esaslar dışında kalan meseleleri liyakatli kimselerin içtihatlarına havale etmiştir. Bu sayede zaman ve mekânın, kişi ve olayların değişmesiyle ortaya çıkan yeni durumlar karşısında ihtiyaç duyulan hükümlerin tesbiti mümkün kılınmıştır.⁶⁹⁸

3.3.4. Hz. Peygamber'e Cevâmiu'l-Kelîm Verilmesi

Harpûtî'ye göre Hz. Peygamber'in nübüvvetinin diğer bir özelliği de ona az sözle çok mana ifade etme (cevâmiu'l-kelîm) nimetinin verilmesidir. Dönem kelimcileri bu görüşlerini *“Benden önce geçmiş peygamberler mescid ve mabed dışında ibadet edemezler iken yeryüzü bana mescid kılındı. Bir aylık mesafedeki düşmanlarımın gönlüne korku verilmesi ile yardım edildim. Çok manaları ve hakikatleri içine alan kelimelerle konuşma özelliği bana verildi”* hadisi ile temellendirmişlerdir.⁶⁹⁹

3.3.5. Hz. Peygamber'e İsrâ ve Miracın Verilmesi

Hz. Peygamber'in bir hususiyeti de kendisine isrâ ve miraç mucizesinin verilmesidir. İsrâ ve miraç mucizesiyle Hz. Peygamber'in yüksek mertebesi gösterilmiştir.⁷⁰⁰ Miraç mucizesi haktır.⁷⁰¹ Dönem kelimcileri miracı, tabiat âleminde harikulade, doğaüstü⁷⁰² bir hadise olarak ifade ederler.⁷⁰³ Bu kelimciler göre Hz. Peygamber gecenin bir kısmında Mescid-i Haram'dan Kudüs'deki Mescid-i Aksâ'ya götürülmesi ayet ile ve buradan da yüce göklere çıkarılması, arş ve kürsiyi, cennet ve cehennemi görmesi, peygamberlerin ruhlarıyla buluşması gibi pek çok acayibi müşahede etmesi, ümmetin kabul ettiği meşhur hadisin ifadesiyle sabit ve malumdur.⁷⁰⁴

⁶⁹⁷ Mustafa Zihni, *Savâbü'l-Kelâm fî Akâidi'l-İslâm*, 75.

⁶⁹⁸ Mustafa Zihni, *Savâbü'l-Kelâm fî Akâidi'l-İslâm*, 76.

⁶⁹⁹ Harputî, *Tekmilê-i Tenkîhu'l-Kelâm*, 137-138.

⁷⁰⁰ İzmirli, *el-Cevâbü's-Sedîd fî Beyân-ı Dini't-Tevhid*, 49.

⁷⁰¹ Manastırlı, *Telhîsu'l-Kelâm Fî Berâhîn-i Akâidi'l-İslâm*, 85.

⁷⁰² Şehbenderzâde, *Tarih-i İslâm*, 1/173.

⁷⁰³ Harputî, *Tenkîhu'l-Kelâm fî Akâidi Ehli'l-İslâm*, 311.

⁷⁰⁴ Manastırlı İsmail Hakkı, *Mevâidü'l-În'âm fî Berâhîni'l-İslâm*, 121.

Müslümanlar, isrâ ve miraç mucizesinin gerçekleşmesinde ittifak halinde olmakla birlikte keyfiyetinde ihtilaf etmişlerdir.⁷⁰⁵

Miraç, uyanık halde ruh ve beden ile yapılmıştır.⁷⁰⁶ Diğer bir ifadeyle miraç cismanîdir.⁷⁰⁷ Zira ayette geçen abd kelimesi ruh ve ceset birlikteliğine, isrâ kelimesi ise geceleyin cisim ile yapılan seyahate verilen isimlerdir. Dönem kelimcileri buradan hareketle miracın uyanık iken ruh ve bedenle birlikte gerçekleştiğini kabul ederler. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in miracını halka haber vermesiyle müşriklerin ve imanı zayıf bir kısım insanların bunu akıldan uzak görmesi de ruh ve beden ile yapıldığına diğer bir delildir. Çünkü sıradan insanların dahi rüyada böyle olağanüstü şeyleri yaşaması kimse tarafından yadırganmaz. Dönem kelimcileri bu kabullerini temellendirmek için cisimlerin zatlarının birbirinin misli olduğunu, arazlarla birbirlerinden ayrıldıklarını, bundan dolayı Cenabı Hakk'ın bir cisimde yarattığı bir hususu başka bir cisimde de yaratmasının câiz olduğunu savunurlar. Onlara göre çok ağır ve çok büyük bir cisimde yarattığı süratli hareketi daha hafif bir cisimde de yaratabilir.⁷⁰⁸

Miracın muhal olduğunu iddia etmek, ulûhiyet ve peygamberlik hususiyetlerini ve hakikatlerini bilen kimselerin düşüncesi olamaz. Zira Allah Teâlâ'nın kudreti her mümkünü yaratmaya kâdirdir. Peygamberler ise nice harikuladeliklere nail olmuştur. Bu durumda süratli hareket eden bir gök cisminin süratini Hz. Peygamber'in cisminde veya bindiği Burak'ta yaratması ilahî kudrete göre güç bir şey midir? Zaten cisimler birbirinin benzeri olduğundan birinde olan bir hususiyet diğerinde de yaratılabilir. Dönem kelimcilerine göre peygamberlik ve ulûhiyet hakikatini bilmeyen materyalist ve natüralistlerle bu konuyu tartışmak yersizdir.⁷⁰⁹

⁷⁰⁵ Harpûti, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 305-306.

⁷⁰⁶ Manastırlı İsmail Hakkı, *Mevâidü'l-În'âm fî Berâhîni'l-İslam*, 121.

⁷⁰⁷ İsmail Fennî, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*, 126.

⁷⁰⁸ Harpûti, *Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam*, 307-308.

⁷⁰⁹ Manastırlı İsmail Hakkı, *Mevâidü'l-În'âm fî Berâhîni'l-İslam*, 131-132.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SONUÇ

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyıl başı son dönem Osmanlı kelamına bakıldığında ulûhiyet meselesinden sonra en çok tartışılan konunun nübüvvet olduğu görülmektedir. Nübüvvet meselesi bilhassa Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliği gerek Batılı düşünürler gerekse bir kısım Batıcı Osmanlı aydınları tarafından birçok yönden eleştiri konusu yapılmış, pozitivist ve indirgemeci bir yaklaşımla yorumlanması dikkat çekmiştir. Seküler ve pozitivist yaklaşımın düşünce dünyasında yerleşik vaziyet alması, hayat ve dünya düzenine yapılan ilahî müdahale tartışmasını da tetiklediği görülmektedir.

Bu tenkitlere karşı dönem kalamcıları, aklî ve naklî delillerle cevaplar vermişlerdir. Cevap verenler arasında Arapkırlı, Harpûtî, Sırrı Girîdî gibi geleneksel yaklaşım gösterenlerin yanında Manastırlı İsmail Hakkı, İzmirli İsmail Hakkı, Filibeli, Mustafa Zihni, İsmail Fennî gibi modern bilim verilerini de kullanarak cevap verenler bulunmaktadır. Bu tartışmaların daha çok yayınlar ve tercümelemler üzerinden yapıldığı ise bilinmektedir. Bunun yanı sıra Manastırlı, İzmirli, Filibeli, İsmail Fennî ve Mustafa Zihni gibi isimler hariç dönem kalamcılarının, peygamberlikle ilgili müstakil risaleler, süreli yayınlar veya kitaplar kaleme almadıkları görülmüştür. Bu durum dönem kalamcılarının hem ulûhiyet meselesine öncelik verdiği şeklinde hem de bir eksiklik olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Batılı ve Batıcı düşünürlerin, peygamberlik meselesini modern felsefe, psikoloji, siyasi ve askeri liderlik, kabiliyet ve dehaya indirgedikleri ve nübüvveti beşerî bir kurum olarak gösterme çabası içine girdikleri görülmektedir. Bu durum onların, Allah-âlem-insan ilişkisini vahiy üzerinden değil tabî ve tarihsel süreçler üzerinden okuma gayretinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca akıl merkezli bir hayat felsefesi benimsedikleri, aklın bilgi kaynağı olarak her konuda yeterli ve tek karar mercii, herhangi bir dinden yardım almaya gerek olmadığı; böylece âdeta aklı kutsallaştırdıklarını ifade etmek mümkündür.

Batılı aydınların, her şeyi kontrol etme isteğinden kaynaklı dini beşerîleştirme ve aklîleştirme çabaları göze çarpmaktadır. Bu bağlamda peygamberliği sınıf mücadelelerinin bir ürünü, peygamberleri ise çıkarıcı olarak değerlendirmeleri, düşüncenin en ileri seviyesinin bilim, en basit seviyesinin ise din olduğunu vurguladıkları görülmektedir. Bu sayede din ve bilim net sınırlarla ayrılmış, modern bilime ise dinin fonksiyonu yüklenmiştir. Dönem kalamcılarının bütün tenkitleri ve yapılan yorumları tarafsız ifade ettikleri ve bunlara karşı psikoloji, arkeoloji, dinler tarihi, yeni bilgi teorileri, nakli ve akli delillerle meseleyi çok yönlü

ele alarak cevap verdikleri söylenebilir. Kelamcıların, aklın kendi sınırlarında olan meseleleri idrak edebileceğini kabul etmenin yanı sıra her şeyi aklileştirme çabasının da yanlış olduğunu vurgulamışlardır. Bu bağlamda kelamcıların aklın sınırlarını tespit, akli aşan meseleleri belirlemede ve akıl yönünden muhal olan konuları ortaya koymada rasyonalistlerden daha çok akıl yürüttükleri söylenebilir.

Bu kelamcılar, eleştirilerin kaynağını, kilise bilimi ve Hristiyan din adamlarının bilime karşı tutumlarında görmüş, pozitif bilimin tanım ve ilgi alanını tespit ederek bilim ve gözlem yoluyla inanç esaslarının ispat edilmemesinin dinin inkârını gerektirmeyeceğini ifade etmişlerdir. Kelamcılar, Hz. Musa'nın ilahî bir din tesis ettiğini, mucizeler gösterdiğini ve kendisine Tevrat indirildiğini vurgulamış, Hz. İsa'nın da yeni ilahî bir din getirdiğini kabul etmekle beraber zaman içinde ana kaynağından uzaklaştığını söylemişlerdir. Ayrıca oryantalistler tarafından telif edilmemiş olan İslam Dini öz kaynaklarının güvensiz olduğu düşüncesini reddederler. Kelamcılar, Kur'ân'ın hafızlar tarafından tevâtürle müteselsil olarak nakledilmesi, Mushaf haline geldiğinin en küçük ayrıntısına kadar İslam âlimleri tarafından bilinmesi, Kur'ân'ın i'câzının tahrif edilmesi önünde engel olması ve Kur'ân'ın ifade ettiği bilimsel gerçeklerin modern bilimle uyum arz etmesi sebebiyle tahrif edilmesinin imkânsız olduğunu vurgulamışlardır.

Dönem kelamcıları, mucizelerin mümkün ve tabiat kanunlarının ötesinde ve üstünde bulunduğunu, ilahî kudretin tabiat kanunlarıyla sınırlandırılmaması gerektiğini bunların ilahî birer fiil ve onay anlamına geldiğini, peygamberlerin mucizelerde birer vasıta olduğundan hareketle beşerî özellik olmadığına dikkat çekmişlerdir. Kelamcılar, Hz. Peygamber'in peygamberlikten önce hiçbir kimseyle dini sohbet etmediğini, onun ümmîliğinin kesin olduğunu, cahiliye döneminde dini konulara dair sohbet etmesini gerektirecek sebeplerin bulunmadığını vurgulamışlardır. Ayrıca ona isnat edilen sara veya histeri hastalığının bir hakaret, itibarsızlaştırma ve onun peygamberliğine gölge düşürme çabası olduğunu ifade etmişlerdir. Bu çerçevede onun başarı kaynağının dehasına indirgenmesi halinde peygamberlik davasından önce bu düşüncelerinin bazı pratiklerini yapması ve zaman içinde davasını ortaya koyması, peygamberlikle ilgili meseleleri farklı insanlarla değişik zamanlarda konuşması gerektiği vurgulanmış ve bu durumun tarihi verilerle desteklenmediği ifade edilmiştir.

Kelamcılar, Hz. Peygamber'in kişiliğine yönelik olumsuz iddialardaki amacın vahyi gölgelemek olduğunu belirtmiş, hırs ve kibir, hile ve gösteriş, kin ve nefret gibi beşerî zafiyetlerden münezze olduğunu savunmuşlardır. Ayrıca bu iddiaların iftira ve yalandan öteye

geçmediği, tarihi verilerle doğrulanmadığı, tahkik ve tecrübe ve bilimsel gerçeklikle ispat edilmediğini söylemişlerdir.

Dönem kelimcileri aklî burhanın müşahedeye dayalı delillerden daha sağlam, daha güçlü, daha güvenilir ve daha etkili olduğunu ifade etmiş, Hz. Peygamber'in aklî burhanları daha çok ortaya koyduğunu hissî mucizelerin halk için gerekli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ayrıca bu mucizelerin bütününe bakıldığında mucize olma yönündeki vurgu birliğinden hareketle mucizelerin tevatür derecesine ulaştığına yönelik kanaatlerini ifade etmişlerdir. Ayrıca Hz. Peygamber'in nübüvvet özellikleri arasında hâtemiyeti, İslamiyet'in en üstün olduğu ve geçmiş bütün dinleri nesh ettiği, bütün insanlara peygamber olarak gönderildiği, kendisine az sözle çok mana ifade etme (cevâmiu'l-kelim), İsrâ ve Miraç gibi mucizelerini saymışlardır.

Tez içerisinde analiz edilen tartışmalar, peygamberlik konusunun modern dönemde nasıl ele alınması gerektiği hakkında birçok ipuçları vermektedir. Hz. Peygamber'in, peygamberliğini ortaya koyarken tarihi gerçeklere sadık kalmak ve modern insanın anlayacağı bir dil ve üslup kullanmak günümüz kelamı açısından bir gereklilik olarak önümüzde durmaktadır. Bu tezde incelenen tartışmalar, modern dönemde nübüvvet çalışmalarının nasıl yapılması gerektiğine yönelik önemli ipuçları sunmaktadır. Bu yönüyle nübüvvet çalışmalarına yönelik şu teklifleri sunmak mümkündür.

Nübüvveti ahlakî ve manevî dönüşüm açısından ele alan, günümüz değerleri ve modern etik teorileri ile yeniden değerlendiren çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Diyalog ve birbirini tamamlayıcı yönden bilimi ve nübüvvet inancını ele alan, vahiy bilgisi ve bilimin, insanların anlam arayışına katkı verdiğini gösteren çalışmalar önem arz etmektedir. Nübüvvet inancının, modern insanın sorunlarını nasıl aşacağını gösterecek çalışmalar, günümüz dünyasında savaş, diplomasi, yoksulluk, adaletsizlik, teknolojik dönüşümlerin getirdiği ahlaki problemler ve benzeri sorunları, nübüvvetin ortaya koyduğu evrensel prensiplerle nasıl aşılabileceğini gösteren çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bilhassa nübüvvetin tarihsel bir olguyla birlikte günümüz problemlerine çözüm sunabilen kaynak olarak ortaya konması istenen çalışmalar arasındadır. Nübüvvetin, dijital dönüşümün ortaya çıkardığı yeni iletişim biçimlerine ve yeni bilgi edinme kaynaklarına sahip günümüz insanlarına nasıl anlatılacağı yapılması beklenen çalışmalar arasındadır. Peygamberlerin ahlak öğretisinin yapay zekâ, sosyal medya ve benzeri dijital teknolojilerin bu öğretiye vereceği imkân, katkı ve zorluklara, teknoloji etiğine nasıl uygulanabileceğini gösteren çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abduh, Muhammed. “İmkân-ı Vahy”. çev. Eşref Edib. Sebilürreşad, 1331.
- Abdulaziz Çaviş. “Ayetlerin Yekdiğerine Olan Münasebet ve İrtibatı”. çev. Mehmet Şevket. Sebilürreşad, 1331.
- Abdulaziz Çaviş. “Kur’ân’ın Keyfiyet-i Nuzülü”. çev. Mehmet Şevket. Sebilürreşad, 1331.
- Abdulaziz Çaviş. “Kur’ân’ın Kitabet ve Tilavet İtibarıyla Keyfiyet-i Cem’i”. çev. Mehmet Şevket. Sebilürreşad, 1331.
- Ahmed Hamdi Aksekili. “Din-i Tabiî, Din-i Umumi 2”. Sebilürreşad, 1334.
- Ahmed Hamdi Aksekili. “Din-i Tabiî, Din-i Umumi”. Sebilürreşad, 1334.
- Ahmed Hilmi, Şehbenderzâde Filibeli. Huzûr-ı Akl ü Fende Maddiyyûn Meslek-i Dalâleti. Dâru’l-Hilâfe: Matbaa-i İslâmiye, 1332.
- Akseki, Ahmed Hamdi. İslam Dini. Ankara: Kanaat Basımevi, 1950.
- Akseki, Ahmed Hamdi. Hâtemü’l-Enbiya Hakkında -En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi-. İstanbul: Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1338.
- Arapkirli, Hüseyin Avni. “İlm-i Kelam”. Ceride-i İlmiye 57 (1338), 1819.
- Arapkirli, Hüseyin Avni. Dâru’l-Fünun 2/47 (1328), 164.
- Arapkirli, Hüseyin Avni. Dâru’l-Fünun 2/47 (1328), 166.
- Arapkirli, Hüseyin Avni. Dâru’l-Fünun Şubâtının Dürûs-u Âliyesi 1/9 (ts.), 16.
- Arapkirli, Hüseyin Avni. Sırat-ı Müstakim Matbaası 2/38 (1328), 123.
- Asım, Mustafa. Akaid Dersleri. Dersaadet: Karabet Matbaası, 1330.
- Avni, Hüseyin. Sırat-ı Müstakim Matbaası 2/38 (1328), 115.
- Babanzâde, Ahmed Naim. İslâm Ahlakının Esasları. çev. Recep Kılıç. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Baki, Süleyman. Manastırlı İsmail Hakkı Kelâmî Görüşleri ve “Telhîsu’l-Kelâm fî Berâhini Akâidi’l-İslâm” İsimli Eseri. Üsküp: Logos-A, 2006.
- Baloğlu, Adnan Bülent. Son Hurafe Deizm. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Bediüzzaman. Kızıl İcâz alâ Süllem. İstanbul: Evkaf Matbaası, 1339.
- Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi. Kelâm Terimleri Sözlüğü. İstanbul: İsam, 2010.
- Bereketzade, İsmail Hakkı. Metâlib-i Âliye. çev. Ruveyda Tezel, Recep Alpyağıl. İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.

- Butro, Emile. İlim ve Din. çev. Hüseyin Cahid. İstanbul: Akşam Matbaası, 1927.
- Büchner, Louis. Madde ve Kuvvet. çev. Baha Tevfik - Ahmed Nebil. İstanbul: Dersaadet Kütüphanesi, 1334.
- Caetani, Leone. İslam Tarihi. çev. Hüseyin Cahit. İstanbul: Tanin Matbaası, 1924.
- Celal Nuri. "Hz. Peygamber'in Dehası". İctihad 82 (1329), 1803-1809.
- Cevdet, Ahmed. Fünun ve Felsefe. İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1328.
- Coşkun, İbrahim. Günümüz Akaid ve Kelam Problemleri. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Çaviş, Abdulaziz. Anglikan Kilisesine Cevap. çev. Mehmed Akif Ersoy. İstanbul: Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1334.
- Demir, Ahmet İshak. Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2000.
- Deraper, J.P. İslam ve Ulûm. çev. Ahmed Midhat. İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1318.
- Dozy, R. Tarih-i İslamiyet. çev. Abdullah Cevdet. İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1908.
- Ebu Mansûr el-Mâtürîdî. Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi. çev. Bekir Topaloğlu. 17 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2015.
- Ekrem Bektaş. "Muhammed Hilmî ve "Hz. İsa Aleyhi's-Selam'ın Babası Var mı? Adlı Eseri". Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15 (2006), 145-157.
- Elmalılı, Hamdi Yazır. Metâlib ve Mezâhib. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341.
- el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît. çev. Âsım Efendi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Esad. Tahlîlî ve Tenkidî Tarih-i Edyan. Dâru'l-Hilâfet-i Aliyye: Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1336.
- Eşref Edib. "Mevlid-i Hazret-i Nebevi". Sebilürreşad, 1334.
- Eşref Edib. "Yalnız Akıl Kâfi midir?" Sebilürreşad, 1340.
- Fatih Çiftçi. Manastırlı İsmâil Hakkı'nın Nübüvvet Görüşü. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2020.
- Fennî, İsmail. Lügatçe-i Felsefe. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341.
- Furkâniye, Cemiyet. Nebze-i İlm-i Kelam. İstanbul: Muhammed Şevket Kütüphanesi, 1297.
- Giridi, Sırrı. Nakdü'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam. Dersaadet: Mekteb-i Sanayi Matbaası, 2. Basım, 1310.

- Günel, Mehmet Emin. “Gayb Bilgisi Hakkında Kur’ân’a Aykırı Yorumların Sebep Olduğu İnanç Problemleri”. Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 49/49 (2020), 107-136.
- Harpûtî, (Abdullatif. Tenkîhu’l-Kelam fî Akâidi Ehli’l-İslam. Dersaadet: Necm-i İstikbal Matbaası, 1330.
- Harputî, Abdullatif. Tekmile-i Tenkîhu’l-Kelam. İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1330.
- Hülya Çilek. Kılıçzâde Hakkı’ya Göre Peygamberlik. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Hüseyin Avni Arapkırlı. Bugyetu’l-Hasîs Fî Târîhi İlmi’l-Hadîs. çev. Nilüfer Kalkan Yorulmaz. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2022.
- İskilipli Mehmet Atıf. “Akıl ve Nakil”. Mahfel, 1341.
- İskilipli Mehmet Atıf. “Haml-i Meryem ve Velâdet-i İsa Meselesine Dair”. Mahfel, 1340.
- İskilipli, Mehmed Âtıf. “Ahkâm ve Hakâik-i Diniyenin Cümlesini Marifette Aklın Adem-i Kifayeti”. Mahfil, 1341.
- İsmail Fennî. Kitab-ı İzâle-i Şükûk. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928.
- İzmirli İsmail Hakkı. “Hayat-ı Hz. Peygamber ve Nübüvvet”. Cerîde-i İlmiye 55 (1336), 1749-1754.
- İzmirli İsmail Hakkı. “Hikmet-i Teşri’ veya Mehâsin-i Şerâyi” 41 (1337), 1218.
- İzmirli İsmail Hakkı. “Muallim Ata Efendinin İkinci Sualine Cevap”. Sebilürreşad, 1332.
- İzmirli İsmail Hakkı. Muhassalü’l-Kelam Ve’l- Hikmeti. Dâru’l-Hilâfet-i Aliyye: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1336.
- İzmirli İsmail Hakkı. Muhtasar Felsefe-i Ülâ. İstanbul: Hukuk Matbaası, 1329.
- İzmirli İsmail Hakkı. Yeni İlmi Kelam. 2 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340.
- İzmirli, İsmail Hakkı. “Davet-i Peygamberi”. Cerîde-i İlmiye 64 (1339), 2055.
- İzmirli, İsmail Hakkı. “Tarîk-i Peygamberî”. Ceride-i İlmiye 65 (1339), 2090.
- İzmirli, İsmail Hakkı. “Tarîk-i Peygamberi”. Cerîde-i İlmiye 66 (1339), 2113.
- İzmirli, İsmail Hakkı. “Tarîk-i Peygamberî”. Evkâf-ı İslamiye Matbaası 67 (1339), 2149.
- İzmirli, İsmail Hakkı. el-Cevabü’s-Sedîd fî Beyân-ı Dini’t-Tevhid. Ankara: Ali Şükrü Matbaası, 2. Basım, 1339.
- İzmirli, İsmail Hakkı. el-Cevâbü’s-Sedîd fî Beyân-ı Dinü’t-Tevhid, ts.
- Kam, Ferid. “Ahlâk-ı Seniyye-i Risâletten Bir Nebze”. Cerîde-i İlmiye 68 (1339), 2182.

- Kam, Ferid. “Mucizâta Dair”. Cerîde-i İlmiye 47 (1337), 1459.
- Kamil Baran. Elmalı'nın Hak Dini Kur'ân Dili Tefsirinde Hz. Peygamber Tasavvuru. Bingöl Üniversitesi, 2019.
- Kamil, Hafız. Cevâhiru'l-Kelam fî Akâidi'l-İslam. Kastamonu: Matbaa-i Vilâyet-i Kastamonîye, 1334.
- Kazım, Musa. “Diyânet-i Hakka”. Resimli Gazete (1307), 1209, 93 Basım.
- Kazım, Musa. “Redd-i Ebâtıl” 26 (1324), 406.
- Kazım, Musa. “Redd-i Ebâtıl”. Sırat-ı Müstakim 33 (1325), 100.
- Kazım, Musa. “Ulûm-u Beşeriyeye Dair Bir İki Söz”. Resimli Gazete (1307), 1187, 91 Basım.
- Kılıçoğlu hakkı. Ulu Peygamberlere Dair. Kocaeli Vilayet Matbaası, 1. Basım, 1926.
- Kılıçzâde Hakkı. “Müslümanlık ve Hristiyanlık”. İctihad, 1329.
- Kılıçzade, Hakkı. “Hâtemü'l-Enbiya ve Celal Nuri Bey 1”. Hürriyet-i Fikriye 1 (1330), 3.
- Kılıçzade, Hakkı. “Hâtemü'l-Enbiya ve Celal Nuri Bey 2”. Hürriyet-i Fikriye 1 (1330), 5.
- Kılıçzade, Hakkı. Son Cevap. İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 1331.
- Köktaş, Mümin. “Aydınlanma, Rasyonalizm ve Din”. Turkish Studies 10/6 (2015), 637-650.
- Laçın, Bahar. Caetani'nin Annali dell 'İslam Adlı Kitabı Çerçevesinde Hz. Peygamber ve Hadis Hakkındaki Görüşleri. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Manastırlı İsmail Hakkı. “Âfâk ve Enfüste İlahî ayetler”. Sırat-ı Müstakim, 1324.
- Manastırlı İsmail Hakkı. “Hak ve Hakikat”. Sebilürreşâd 1-8/21-203 (1330), 394.
- Manastırlı İsmail Hakkı. “Tarih-i İslamiyet Nam Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye”. Sırat-ı Müstakim 4/80 (1325), 22-24.
- Manastırlı İsmail Hakkı. “Tarih-i İslamiyet Nam Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 29”. Sırat-ı Müstakim 5/108 (1326), 58-59.
- Manastırlı İsmail Hakkı. “Tarih-i İslamiyet Nam Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye 30”. Sırat-ı Müstakim 5/111 (1326), 113-115.
- Manastırlı İsmail Hakkı. “Tarih-i İslamiyet”. Sırat-ı Müstakim, 1325.
- Manastırlı İsmail Hakkı. Metâlib-i İrfâniye ve İzâhât-ı Nûniye. Dersaadet, 1312.
- Manastırlı İsmail Hakkı. Mevâidü'l-İn'âm fî Berâhîni'l-İslam. Dersaadet: Maarif Nezaret Celilesi, 5. Basım, 1314.
- Manastırlı İsmail Hakkı. Tercümetü'r-Risâleti'l-Hamîdiye Zeyl. Dersaadet: Tercüman-ı Hakikat, 1308.

- Manastırlı, İsmail Hakkı. “Tarih-i İslamiyet Nam Müstearıyla Doktor Dozy’nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye” 5/111 (1326), 115.
- Manastırlı, İsmail Hakkı. “Tarih-i İslamiyet Nam Müstearıyla Doktor Dozy’nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye” 1-8/4 (1328), 59.
- Manastırlı, İsmail Hakkı. “Tarih-i İslamiyet Nam Müstearıyla Doktor Dozy’nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye” 1-8/5 (1328), 77.
- Manastırlı, İsmail Hakkı. “Tarih-i İslamiyet Nam Müstearıyla Doktor Dozy’nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye” 1-8/7 (1328), 117.
- Manastırlı, İsmail Hakkı. “Tarih-i İslamiyet Nam Müstearıyla Doktor Dozy’nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye” 1-8/8 (1328), 137.
- Manastırlı, İsmail Hakkı. “Tarih-i İslamiyet Nam-ı Müstearıyla Doktor Dozy’nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye” 3/76 (1325), 369.
- Manastırlı, İsmail Hakkı. Külliyyat-ı İsmail Hakkı Manastırlı Hak ve Hakikat. İstanbul: Dâru’l-Hilafeti’l-Aliye, 1329.
- Manastırlı, İsmail Hakkı. Telhîsu’l-Kelam Fî Berâhîn-i Akâidi’l-İslam. İstanbul: Tanin Matbaası, 1331.
- Mehmed Atıf, İskilipli. “Din-i İslam’ın Vâzı ve Beşere Keyfiyet-i Vusûlü”. Mahfil, 1338.
- Memduh, Süleyman. Felsefe Mecmuası 1/9 (1909), 142-143.
- Meslier, J. Akl-ı Selim. çev. Abdullah Cevdet. İstanbul: Şirket-i Mertebiye Matbaası, 1928.
- Midhat, Ahmed. Beşâir Sıdk-ı Muhammediye. Dersaadet: Kırk Anbar Matbaası, 1312.
- Midhat, Ahmed. Müdafaa. İstanbul, 1300.
- Musa Kazım. Külliyyât-ı Şeyhu’l-İslam. Dersaadet: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1336.
- Mustafa Zihni. Savâbü’l-Kelam fî Akâidi’l-İslam. Dersaadet: Cevdet Bey Matbaası, 1327.
- Necmeddin Salih Ekiz. Oryantalizm ve Kur’an. İstanbul: Ketebe, 2023.
- Nesib, Seyid. “Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri”. Ceride-i İlmiye 61 (1338), 1943.
- Nesib, Seyid. “Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri”. Ceride-i İlmiye 66 (1339), 2109.
- Nesib, Seyyid. “Din-i İslam’da Mîlâd-ı İsa (a.s.) Meselesi”. Ceride-i İlmiye 73 (1340), 2380.
- Nesib, Seyyid. “İctimâî Hayatımıza Cünun Mevzulu Konferansa Dair”. Ceride-i İlmiye 71 (1340), 2289.
- Nur Betül Uz. Abdullatîf Hapûtî’nin Tenkîhu’l-Kelam fî Akâid-i Ehli’l-İslâm İsimli Eserinde Nübüvvet Anlayışı. Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2019.

- Nuri, Celal. Hâtemü'l-Enbiya. İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 1332.
- Nuri, Celal. İttihad-ı İslam. İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası, 1331.
- Nuri, Celal. Türk İnkılabı. İstanbul, 1926.
- Nursî, Said. Barla Lahikası. İstanbul: Hayrat Neşriyat, 2016.
- Nursî, Said. İşârâtü'l-İ'câz fi Mezânni'l-Îcâz. Isparta: Hayrat Neşriyat, 2019.
- Nursî, Said. Lemaat. İstanbul: Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1337.
- Nursî, Said. Lemalar. İstanbul: Hayrat Neşriyat, 1. Basım, 2022.
- Nursî, Said. Mektubat. 2 Cilt. Isparta: Hayrat Neşriyat, 2016.
- Nursî, Said. Mesnevi-i Nuriye. Isparta: Hayrat Neşriyat, 2016.
- Nursî, Said. Muhakemat. Isparta: Hayrât Neşriyat, 2023.
- Nursî, Said. Sözler. Isparta: Hayrat Neşriyat, 2019.
- Nursî, Said. Zülfikâr. Isparta: Hayrat Neşriyat, 2017.
- Nurullah, Muhammed. Kitabu İnayeti'r-Rabbâniye. Mısır: Matbaa-i Saadet, 1328.
- Ömer Nasuhi Bilmen. Muvazzah İlm-i Kelam Dersleri. İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1339.
- Özdiñç, Rıdvan. Akıl İrade Hürriyet Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde İrade Meselesi. İstanbul: Dergah Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Özervarlı, M. Sait. Kelamda Yenilik Arayışları. İstanbul: İsam, 1998.
- Paşa, Abdullatif Subhi. Hakâiku'l-Kelam fi Tarihi'l-İslam. İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1297.
- Rebîi. "Dâru'l-Hikmeti'l-İslamiyeye Varid Olan Bazı Sualler ile Cevapları" 65 (1339), 2069.
- Reşit Rıza. "Din ve Akıl". çev. Ahmed Hamdi Aksekili. Sebilürreşad, 1329.
- Sadettin, Şerif. "Hayat-ı Hz. Peygamber ve Nübüvvet". Cerîde-i İlmiye 55 (1338), 1750.
- Seyyid Şerîf Cürçânî. Şerhu'l-Mevâkif. çev. Ömer Türker. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2015.
- Sıbğettullah Korhan. Hz. Peygamber'in Nübüvvetine Yönelik Modern Eleştirilerin Tahlili. İstanbul: İbn Haldun, Doktora Tezi, 2024.
- Sıdkî, Muhammed Tevfik. Felsefe Nokta-i Nazarından Din. çev. Hadi Keldibki. Orenburg, 1908.

- Sözen, Kemal. “Hz. Peygamber’in Bilgi Kaynakları”. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 9 (2000), 81.
- Şahkuluszâde, Ömer. Şerh-i Akâid. Manzume-i Efkâr Matbaası, ts.
- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi. “Hz. Muhammed ve İsa (a.s.)”. Hikmet, 1910.
- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi. Allah’ı İnkâr Mümkün müdür. Kostantiniye: Hikmet Matbaa-i İslamiyesi, 1327.
- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi. Yeni Akâid (Üss-i İslam). Dâru’l-Hilâfe: Matbaa-i İslamiye, 1332.
- Şehbenderzâde, Filibeli Ahmed Hilmi. Tarih-i İslam. Kostantiniyye: Hikmet Matbaası, 1. Basım, 1326.
- Şengezer, Sinan, Arapkırlı Hüseyin Avni ve Kelama Katkıları. Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Şevketî. “Felsefe-i Din” 76 (1340), 2487.
- Şevketî. “Marifet Nazariyesince Bir İspat-ı Sâni”. Cerîde-i İlmiye 59 (1338), 1878.
- Tanrıkulu, Sadık. Modern Mısırda Nübüvvet Tartışmaları Şeyhulislam Mustafa Sabri Efendi ve Muhammed Ferid Vecdi Örneği. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Taşkın, Ali. “Immanuel Kant’ta Bilginin Kaynağı Problemi” 6/1 (2002), 281.
- Tevfik, Seyyid Muhammed. Miftâhu’l-Akâid. İstanbul: Mihran Matbaası, 1301.
- Ülken, Hilmi Ziya. Tarihi Maddiciliğe Reddiye. İstanbul: İstanbul Kitabevi, 4. Basım, 1981.
- Vorländer, Karl. Felsefe Tarihi. çev. Orhan Saadeddin. 2 Cilt. İstanbul: Âmedi Matbaası, 1928.
- Yaltkaya, Şerafettin. Dini Makalelerim. İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2020.